

TÁNCSICS, PETŐFI, KOSSUTH

Írta: ROZGONYI ENDRE

Emlékezve alakjaikra — tagadjuk le, simitsuk el ellentéteiket? Nem volna méltó hozzájuk. Csak a rossz történetírás él azzal a módszerrel, hogy a mult nagy harcosait, akik hatalmas elvi harcot vívtak egymással, utólag kibékíti, azon a gyökeréig opportunistá alapon, hogy egyiknek is igaza volt „valmiben“, a másiknak is, de mindegyik „egyoldaluan“ képviselte az igazságot. Mi nem követjük ezt a módszert. A történelmi valóság rovására nem lehet történelmi igazságot szolgáltatni. És ha a magyar forradalom három kimagasló alakját a maguk valódi nagyságában akarjuk megismerni és megérteni, akkor a köztük fennállott nagy ellentéteket sem hagyhatjuk figyelmen kívül.

Petőfi Sándor mindvégig a következetes népképviselőt vallotta. Nem hiába rajongott a jakobinusokért, nem hiába választotta Marat-t ideáljául. A márciusi eredményekkel ő nem érhetette be. Egész életében harcolt a nemesi Magyarország ellen, nem hitt a nemesi reformereknek sem. Kigúnyolta a táblabírákat, „kik parólkájk porának rohannak“. És márciussal ezek a táblabírák nem tűntek el a politika színpadáról. Petőfi három kérdésben került éles ellentétbe a kormánnyal. A maradi sajtótörvény, a cenzusos választójog — mely bár megadta a 20 éveseknek a választójogot, de 300 forint értékű ház vagy földbirtokhoz, vagy évi 100 frt. jövedelemhez kötötte és így a zselléreket és a városi szegény nép tömegeit kizárta belőle — és végül az ellenforradalommal szemben folytatott meghátráló politika kérdésében. Mindhárom kérdés a politika alapvető jellegére vonatkozott. A forradalmi kormány nem ad teljes sajtószabadságot? Nem valósítja meg a teljes jogegyenlőséget? Petőfi ezzel nem érthetett egyet. Hogy a forradalom eredményei a nemesség „nagy-lelkűségének“ köszönhetők? Petőfi felháborodott ezen a hazug legendán. A pesti *Egyenlőségi Klub* programját ő fogalmazta meg 1848 júniusában és e program így kezdődik: „A szabadság, egyenlőség, testvériség eszméi valósággá nem lettek“. Petőfi a népforradalom híve, sokszor arra gondol, hogy „új roppant forradalmat“ kellene csinálni és egy „óriási akasztófára“ ráakasztani a Batthyány-kormány kilenc tagját. Mély, elvi bizalmatlanság tölti el a kormánnyal szemben. Májusban egy népgyűlésen arról beszél, hogy Kossuthra nem a hazát, „de még a kutyáját sem bizná“. Attól tart, hogy a kormány meghátrál az ellenforradalom elől és a nép rovására kiegyezik vele.

Táncsics Mihály a parasztság öntudatos és következetes képviselője a 48-as forradalomban. Az ő ellentéte a kormánnyal elsősorban az urbéri terhek megszüntetése körül forog. Táncsics nincs, nem lehet megelégedve a márciusi urbéri törvényekkel. Követeli, hogy szélesebb, radikálisabb, alaposabb legyen a feudáliszmus likvidálása. Ujságjában, a *Munkások Ujságjában*, hangot ad a parasztság széleskörű elégedetlenségének. Köve-

teli, hogy 20 évre visszamenőleg vegyék revízió alá a „legelő-elkülönözéseket“ és a földesur adja vissza az elrabolt legelőt. Követeli, hogy az urbért „tökéletesen“ töröljék el, vagyis a majorsági és nem urbéri földön élő parasztok az u. n. „szerződéses jobbágyságok“ feudális terheit is szüntessék meg. Követeli, hogy a szőlődézmát is töröljék el, s töröljék el a földesur mézárszék-, italmérési-, halászati-feudális jogait. Táncsics „vörös publikánus“-nak nevezi magát, tanult a franciáktól, hisz 1848 előtt bejárta a félvilágot. De alapjában véve — az idegenben beszívott tanok ellenére, nem más, mint a feudálizmus ellen küzdő magyar parasztság következetes szószólója.

Petőfi is, Táncsics is ellenfelei a nemességnek. Kossuth ennek a nemességnek a vezére. A forradalom kitörésének pillanatában is azt gondolja, hogy ennek a rétegnek a kezében maradjon a vezetés. „Nekünk most azon nagyszerű feladat jutott, hogy a mozgalmakat bölcsen vezessük és azon kell lennünk, hogy a gyeplő kezeink között maradjon...“ — mondja március 14.-i nagy beszédében. Kossuth az urbéri terhek megszüntetésénél gondosan ügyel arra, hogy a nemesség kárt ne szenvedjen. A jobbágy-ság felé azt hirdeti, hogy „szenvedjen még egy kissé a sajgó kebel s várjon még egy kissé a kivánság“ — mert a haza megmentése mindennél fontosabb. A nemesi kármentesítés elintézését viszont sürgeti, ugyancsak a haza veszélyére hivatkozva, hogy „a nemességnek legyen kedve ezen nagy veszélyben a hazát védeni“.

De Kossuth nemcsak a nemesség, Táncsics nemcsak a parasztság érdekeit védte, Petőfi nemcsak a népjogokért harcolt. Mindegyikük kiindulópontja az általános nemzeti érdekek voltak, vagyis a magyar nép alapvetően és legelsőrendűen fontos sorskérdésének, az akkor központi kérdésnek megoldása. Ez a központi kérdés, melynek akkor minden egyebet alá kellett rendelni: a nemzeti függetlenség megvédelmezése, az önálló állami lét biztosítása, a honvédelem megszervezése, a honvédelem háború megnyerése volt. Széchenyi fellépésekor az volt a progresszívebb álláspont, hogy az urbér ügye előbbrevaló, mint a bécsi udvar ellen folytatott sérelmi politika, a 40-es években még lehetett vitás, hogy a belső reformok fontosabbak-e vagy a nemzeti függetlenség, de 1848 márciusa után nem lehetett vitás, hogy mindinkább a nemzeti függetlenség megvédésére kell összpontosítani, minden más kérdés megoldását a nemzeti önvédelem alapvető érdekeinek kell alárendelni. A magyar polgári forradalom főkérdésévé a nemzeti kérdés lett. Forradalom és ellenforradalom harca nem a jobbágykérdés körül, nem a jogegyenlőség körül zajlott, hanem a nemzeti kérdésben élesedett ki a döntő összecsapásig.

Petőfi is, Táncsics is, Kossuth is felismerték ezt az igazságot. De mit jelentett ez a gyakorlatban? Azt jelentette, hogy a Habsburg-ellenforradalommal szemben fennálló széles nemzeti egység fenntartása alapvető érdeke volt a szabadságharcnak. Ezért fordult szembe Kossuth saját osztályának azokkal az elemeivel, melyek a Habsburgokkal szemben való mérséklet dolgában a kapitulációig akarnak menni. Kossuth nagysága éppen abban áll, hogy a forradalom nagy fordulópontjain szembe mer fordulni saját pártjának a zömével és a radikálisokkal, a néppel szövetkezik. Kossuth a magyar nép legnagyobb forradalmi politikusa, méltán volt a 48-as forradalom vezére. Az ő forradalmi bátorsága, helytállása, szilárdsága és energiája nélkül 1848 szeptemberében az ellenforradalom

könnyű győzelmet aratott volna. Az ország szinte fegyvertelen volt és Kossuth néhány hét alatt hadsereget teremt. Az ő erélye hívta életre, fokozta a legnagyobb teljesítményekig a nemzetben rejlő energiákat, az ő szilárdsága szuggerálta a nemzetbe a vereségek és visszavonulások idején a győzelem hitét. Nem hiába népszerű mai napig a magyar nép sorában.

Kossuth alapvető szempontja volt, hogy a liberális birtokos nemességet mindenképpen a forradalom táborában tartsa. Ebben a törekvésben sem szabad egyszerűen osztálykorlátozottságot látnunk. A magyar szabadságharc vezetéséhez — különösen Pest elvesztése után, amikor a honvédelmi bizottmány támasza, a hadseregen kívül, egyedül a vármegei szervezet volt — nélkülözhetetlen ennek a rétegnek a közreműködése. Magyarország akkori viszonyai mellett a liberális nemesség elpártolása a forradalomtól, a honvédelem biztos és gyors vereségéhez vezetett volna. Kossuth a nemesi középbirtokosságot és a népet együtt akarta tartani a Habsburgok elleni harcban. Így a nemzet forradalmi egységének a megtestesítője. Kossuthot egész politikai múltja, szelleme, gondolkodása alkalmassá tette a nemesség és nép közti közvetítő szerepére.

Kossuth nem volt „táblabíró”-politikus. A közép nemességből származott ugyan, de nem a megyei nemesség adomázó, pipázó, templomtorony-perspektívából politizáló köreiből tanulta meg a politikai vezetés mesterségét. Kölcsey, Deák is művelt és messzelátó politikusok voltak, de az egyik költő, a másik birtokos: a politika még nem volt élethivatásuk. Kossuth, az hivatásos politikus. Ő az első igazi pártalapító és pártvezér Magyarországon. Mint szónok is új tipust képvisel. A bombasztikus, kacskaringós, diszmagyaros nemesi szónoklatokkal és a Deák Ferenc-féle egyszerű, értelemre ható szónoki stílussal szemben, Kossuth lelkesítő tribun, aki már nem csupán nemesi hallgatósága számára beszél, hanem a sajtó, a közvélemény, az ucca számára is. Kortársai közül is, mai történettudósok között is vannak, akik lekicsinylőleg „agitátor”-nak nevezték. Valóban az volt, de éppen ebben áll nagysága! Ő már a népnek beszélt és szavára Cegléd, Kecskemét, Szeged népe ezrével áll be a honvédseregbe a haza védelmére. Kossuth csak annyiban volt nemesi politikus, amennyiben a birtokos nemességre támaszkodva, vele együtt akarta megvalósítani a polgári Magyarországot. A polgári átalakulást képviselte, mint a nemesi liberális vezére. Politikájának és egyéniségének ezek a sajátosan polgári vonásai tették alkalmassá arra, hogy közvetítő legyen a polgári átalakulást nemesi módra és a polgári forradalmat népi, plebejus módra végrehajtani akaró két tábor között. Kossuth több, mint egyszerű liberális birtokos nemes, de kevesebb mint egy népi, demokrata forradalmár. Szövetkezett a néptömegekkel, de nem az ő szemükkel nézte a világot, mint Petőfi és Táncsics.

Ígyis, ha Petőfi Sándor, aki izig-vérig a néppel volt összeforrvá, bizalmatlan iránta? Bizalmatlansága a tudatos forradalmáré, ki régen megálmodta a véres napokat, „mik a világot romba döntik”, akinek zajongó lelke alig várta a csatajelt — az országgyűlés vezérpolitikusa iránt, ki csak lépésről-lépésre, csak az események hatására fejlődik belfelé. Még bizalmatlanabb, még gyanakvóbb, még éberebb, mint Táncsics, mert demokratizmusa átfogóbb, szélesebb az övéé. Táncsics ugyan azzal támogatja Petőfit, a képviselőjelöltet választói előtt, hogy „igazi barátja a

népnek, mert azon munkálkodik, hogy minden dézsma és regálék megszűnjenek", — azonban Petőfi nemcsak a „dézsma és regálék" dolgában volt népbárát. Petőfi Sándor „népiessége" nem más, mint mindhalálíg következetes, büszke és megalkuvás nélküli demokratizmus, rajongás a szabadságért. A néppel, az alsó osztályokkal — nemcsak a parasztokkal — megy „tüzön-vizen át" és „egyetlenegy igaz istenség"-nek a szabadságot tartja. Tudta Petőfi is, hogy a szabadság minden. Ismerte a francia haladók tanításait és megállni minden harcban ő is csak akkor akar, „ha majd a bőség kosarából mindenki egyaránt vehet". De amiért ő egész fejjel magasabb a korabeli utópista, vagy kispolgári haladóknál, az, hogy a „bőség"-et nem akarja szabadság nélkül vagy a szabadság rovására. A korabeli kispolgári haladás a nagy francia forradalom eszméinek hátat fordít. Petőfi pedig rajtuk nevelődik. Elvi kartársainak nagy gyengéje a szabadság-eszméje iránti közömbösség, Petőfi nagy ereje, nagy költői, emberi, politikai munkájának központi gondolata: a szabadság, az emberi szabadság, gondolatszabadság, a sajtószabadság, a nemzeti szabadság, a világszabadság. Petőfi népképviselőisége több volt egyszerű programnál, világnézet volt, a szabadságot az emberi élet nagy mozgatóerejének, világot formáló, teremtő elvnek tartotta. Mosolyogjunk talán ezen az idealista rajongáson? Gondoljuk, hogy idejétmúlt? Nem. Petőfi szabadság hite, hit volt abban, hogy az ember a boldogságot, a bőséget, életének emberi berendezését, nem ajándékba kapja, hanem meg kell szereznie önmagának. Az ő szabadsághite, hit volt a népben és kételkedés volt abban, hogy a „dézsma és regálék" megszüntetése, a függetlenség kivívása, az egyenlőség és testvériség megvalósítása, a boldog és emberi élet felülről fog a magyar nép ölébe pottyanni. Ez Petőfi „népiességének" legbensőbb magva és ma is fölöttébb időszzerű. A mai Magyarország népesei közül bizony nem egy van, aki megszívlelhethé azt, hogy Petőfi „népszabadsága" nemcsak „a dézsma és regálékra", hanem a népszabadságra is kiterjedt.

De ne gondoljuk, hogy Petőfi, ez a politikailag iskolázott, kora társadalmi kérdéseiben járatos költő, a népszabadság eszméjére függesztve szemét nem látta volna, hogy Magyarországon, 1848 márciusa után, a nemzeti szabadság megvédelmezése a legfontosabb feladat, vagyis ne látta volna a nemzeti egység fontosságát. Hisz nem volt senki, aki nála szenvedélyesebben izgatott volna az aktív és erélyes védekezésért, hisz beállt katonának és — míg Bem mellé került — alávetette magát azoknak a generálisoknak is, akiknek „nyakravaló" szenvedélyéről alaposan megmondta a véleményét. A nemességet sem akarta mindenáron kizárni a nemzeti egységből. Ő, aki a mágánásokat legszívesebben „vasvillára, aztán szemétre" vetné, visszatartja a plebejus dühét:

*Hanem mégse... atyafiak megálljunk,
Legyünk jobbak, nemesebbek önlük,
Felejtjük az ezeréves kinokat...*

Ebben a — nemzeti egység szükségességében — tehát egyetértett Kossuthal. De nem értett vele egyet abban, hogy feltételt szabott:

*Ha az ur most testvérének befogad,
Ha elveti kevélységét, cimerit,
S teljes egyenlőségünk elismeri.*

A „teljes egyenlőség" reális értelmezése tekintetében Petőfi újra

Táncsicsal halad együtt, aki a honvédelmet a „dézma és regálék“ dolgával kapcsolja egybe. Hogy a honvédelem igazságos ügyéért a népet komolyan fellelkesíteni csak úgy lehet, ha messzemenően érdekeltté tesszük a haza védelmében — ezt nem értette Kossuth. „Vérünket potomra nem ontjuk“ — irták Táncsicsnak sikkói választói. A parasztság — mint már irtuk — többet követelt országszerte, mint amennyit a márciusi törvények adtak. Voltak egyes rétegei a parasztságnak, különösen Békés, Csongrád, Csanádmegyékben, melyek erőszakos földosztásba kezdtek és kártalanítás nélkül követelték a feudális terhek teljes megszüntetését. Ez a radikális parasztprogram gyakorlatilag parasztforradalomra kellett volna, hogy vezessen, a hazát védő forradalmi kormány hátában. Az ellenforradalommal való szövetkezés hangulatai itt-ott fel is léptek a parasztságban. Táncsics Mihály sikkói választói az említett levélben írják: „... most megint milliókat fizessünk a váltságért? akkor jöjj inkább muszka és irtsd ki a magyarországi zsarnok urakat“. De a sikkói parasztoknak nem volt igazuk. És Táncsics Mihály, aki szíve minden dobbanásával a parasztsággal érzett, e hangulatok ellen fordul. Pedig Táncsics a feudálizmus radikális, paraszti összetörésének volt a híve. 1846-ban a „Népszava Istenszava“ című könyvében a robot és a dézsma megváltás nélküli eltörlését követeli. De a nemzeti forradalom ellen forduló parasztforradalmat nem akarta.

A márciusi forradalommal azonban nem érte be a feudálizmus likvidálása terén. Harcolt a paraszti követelések egy bizonyos minimumának a teljesítéséért, ép' a nemzeti egység szilárd alapjának megteremtése érdekében. És neki volt igaza! Táncsics 1848-as követelései teljesíthetők lettek volna, anélkül, hogy fel kellett volna merülnie a szabadságharc alatt — a jobbágyterhek következetesebb eltörlésén kívül — a maga egész terjedelmében magának a földkérdésnek is. Hogy nem teljesítették őket, hogy Táncsicsot bolondnak tartották, szavára nem adtak, lapját betiltották — azt mutatja, hogy ellenfelei mérhetetlenül elmaradtak mögötte a nemzeti ügy szükségleteinek igazi megértése ügyében. Kossuth is elmaradt mögötte. Az utókor nem vetheti Kossuth szemére, hogy törődött azzal, hogy „a nemességnak legyen kedve védeni a hazát“, de szemére vetheti, hogy nem törődött eléggé azzal, hogy a parasztságnak is „kedve“ legyen hozzá. Igaza volt, hogy közvetített a nép és nemesség között, de nem volt igaza, amikor nem sürgette, hogy az egység érdekében a nemesség is tegyen engedményeket.

A magyar parasztság önzetlenebb volt, mint urai. Mert bár elégedetlenül a márciusi törvényekkel, de elment és védte a hazát. A márciusi törvényeket előleges törlesztésnek tekintette, de nem tette függővé valamennyi követelésének teljesítésétől, hogy Isaszegnél, Nagysallónál, Vácnál, Komáromnál hullassa véré a Habsburgok ellen. Az adósság további törlesztésére a mai napig vár. De az, hogy a 48-as forradalom emléke olyan eleven, különösen az Alföld népében: mutatja, hogy a parasztság nem bánta meg, hogy beállt katonának Kossuth Lajos regimentjébe. Nem véletlenség, hogy a 48-as forradalom hagyományait a magyar parasztság őrizte meg legmélyebben. Már a 48-as forradalom is megmutatta, hogy a vagyonos osztályok zöme nem szívesen, csak immel-ámmal, inkább botcsinálta módon harcolt és közben is a visszavonulás útjára pislogva vett részt a szabadságharcban. A haladás és szabadság ügye rossz kezekben van a

vagyonos osztályoknál, de megbízható jó kezekben van a népnél. A magyar földbirtokos osztálynak 1848 volt utolsó cselekedete a haladás mellett és a forradalom veresége után gyorsan megbánta ezt a cselekedetét is. A forradalom veresége után Kossuth lett a bűnbak. Kemény Zsigmondtól Szekfű Gyuláig, könyvtárakra duzzadt irodalomban fogadkozott a magyar uralkodó osztály: soha többé! Kossuth tragédiája az emigrációban az volt, hogy nem vette észre, hogy az ő hagyatékát nem a nemesek utódai, hanem a jobbágyok utódai őrzik. Nem tudta határozottan és teljesen összekötni a függetlenségi gondolatot, — a 48-as forradalom másik nagy örökségével: a feudális viszonyok maradványainak gyökeres likvidálásával. Pedig 1848 után újból változott a „sorrend”: ez a kérdés lett Magyarország haladásának elsődleges és sarkalatos sorsdöntő kérdésévé.

„EGY SZÉP TAVASZNAPOM“

Írta: SÁNDOR JÓZSEF

„Nagy idők” élünk, nem tagadhatja senki, „történelmi idők”, hogy ezzel tisztában legyen valaki, ahhoz nem kell módszeres történelmi tanulmányokat, összehasonlításokat végeznie, elegendő, ha a veleszületett öt egészséges érzéke rendben. Sőt, talán az is elegendő, ha az öt közül csak egy funkcionál kielégítően, mondjuk a látása, de talán egymagában a szaglás is elegendő.

Időnknek minden más, égetőbb és életre-halálra menőbb problémája mellett is leglázasabb viszálytárgulása a „zsidókérdés”. Ekkora történelmi csapás a szétszóródás óta még nem zuhant a zsidóságra. Ez az igénytelennek szánt írás nem pöffeszkedhetik értekezéssé, hogy napjaink egyik betegségéről, annak okairól, lefolyásáról, a zsidóság életmódjáról, a betegség orvosairól és kuruzslóiról adjon számot és kritikát. És különösen nem tarthat igényt arra, hogy a csapást valamiképpen is befolyásolja, akár elé, akár mellékapva, légyecsapó tank ellen vagy mellette semmit sem érhet. Csupán egyetlen ember egyetlen mozdulata ez a viharban, mellyel megigazítja a fején a kalapját, hogy el ne vigye a szél.

Állapítsuk meg tehát ismételten: nagy idők élünk, és ha már a szerencse úgy hozta magával, hogy ilyen környezetbe, ilyen kitűnő alkalmak és személyek közé kerültünk, igyekezzünk elsajátítani az időkhöz méltó viselkedést, hogy ne vétsünk a szabályok ellen. Ebből a tantárgyból, a „zsidókérdésből”, semmiesetre se vegyünk leckéket kacsáktól, görényektől és tudatlan ujévi malacoktól. Nehogy a pironkodás feltételeit is elveszítsük és úgy járjunk, mint némely ujság humoristája és bölcselője, kiktől undorral fordul el, tőlük és szerencsétlen, írásnak nevezett nyomorék fejükből kivalkart férgeiktől a higiénára valamit is adó ember.

Megadással, mondhatni méltósággal viseli a zsidóság a sorsát, felmérhetetlen mennyiségű tragédia jut el befejezésig, és akkor ilyen, magukat Grimaldikká, Rivelsekké képzelt tehetségtelen madárijesztők állnak ki az irodalmi szemétdombra, keleti táncot illegve: Khont és Bergert kukorékolva.

Menjünk vissza kitűnő mesterekhez, személyekbe és időbe. Keres-

sülk ki tetszés szerint a „nagy időt“ és ott tanuljunk viselkedést. Én például a magyarság legszebb, sajnos, máig is befejezetlenül álló idejénél vizsgáztam, melyben igazán mindenki által elismert mesterek működtek közre. 1848 tanulságos lapjait forgattam.

Hogy az ujságoknál maradjunk, az akkori *Életképek* c. lapot esküvésre emelt jobbal állítom nívósabbnak, megbízhatóbbnak, magyarabbnak mint némely mai, holmi „svábokból jött magyarok“ által szerkesztett betű és papírmártiriumot. Onnan idézem ezt a kis aktualitást. Az 1848, április 30.-i számból. Minden sorát aláírom. Szerzője ismeretlen név, de a lap szerkesztői, — Petőfi, Jókai, Vasvári, stb. számomra egészen megbízható fedezetként állnak mögöttem.

Az írásmű címe: Egy szép tavasznapi. Figyelembe lehet még venni olvasásánál, hogy bár a legszebb magyar napokban íródott, de még jóval a zsidóság egyenjogúsítása előtt. Csupán arról van benne szó, hogy a szerző egy fényben tobzódó napot barangol át a budai hegyekben, örül a napsugárnak, a hegyeknek, erdőknök, a rétnök és a rét virágainak, a szabadságnak, általában az életnek, amin én egy cseppet sem csodálkozom, lévén egészséges, épérzékű emberről szó, és főleg 1848 április harmincadikáról. Életöröme hálaadó imává mélyül, amin ha nem is csodálkozom, de kilencven évvel később mégsem tudom maradéktalanul megérteni. Éppen azért át adom neki a szót.

„Ékép mondám el imámat Ó-buda regényes csúcsain. És elindulék észak felé, hogy megtekintsem a helyet, hol a monda szerint Attila vára feküdt.

Attila várát hiába keresém, udvarát elfoglalta a mezők füve, köveiből viskókat építnek és templomot.

Oly különösnek tetszett előttem fedett fővel lépni be az Isten egyházába. Gondoltam: csak szokás 's belém, a gyermekbe más szokást csepegtettek keresztyén szüleim. •

Sokáig áhitatoskodtam Izrael népe között.

Igen, áhitatoskodtam, mint jó keresztyénhez illik, ki tisztelettel hajol meg Mózes ős vallása előtt, mely a keresztyén vallásnak tisztos szülőanyja; ki nem nézi, vajjon a templomon kereszt van-e vagy karkas, hogy benne imádkozhassék, mert az emberiség ismét tiszteli, ki nem zárkózik privilegizált falak közé.

Az ómodorú ének hangjai visszavarázolták lelkemet a nagy költőkirály, Dávid korába, az egykori választott nép dicső és fénytelen napjaiba. Ott álltam a jeruzsálemi templom dus mennyezete alatt, ott ültem a babyloni vizeknél, a pazar fényű város függőkertjei mellett; láttam az agg izraelitákat hosszú, keleti talárban és rabláncokkal lábakon: láttam Judaea bájos hölgyeit nemzeti gyászban, epedő tűzszegekkel Kanaán felé fordulva, — 's ábrándjaim közepett csak azon vevém észre magamat, hogy elkezdém az elbúsult Izraellel énekelni:

*A nagy bűnök és bánatnak miatta,
Hegedűnket fűggesztettük fűzfákra.*

Megvártam míg a szentek szente megnyílt 's a tízparancsolat két tekerthe kivétetett.

Szent áhitat fogta el lelkemet, midőn az üldözött nép szent ereklýjét

megláttam, mely a mienk is, mely az emberiségé, 's mely az emberi boldogságnak talpköve.

Gondolám: hogy a nép, mely a tizparancsot illy áhitatos tiszteletben tartja, — rossz nem lehet.

Honnan van mégis a százados ellenszenv, a szűnni nem akaró üldözés?

Nem vallásban fekszik az, barátaim. Másutt gyökerezik e' rossz.

Izrael vallása fönséges. Az egyistenség eszméje, körülragyogva Judaea költészetétől, mint megannyi karbunkulusoktól, egy oly magasztos hit, mely mindig képes a földi embert boldogságban ringatni. De, hitem szerint, e keleti gyöngyöket meg kell tisztítani a sötét századok iszapjaitól. A ferde szokásoktól el kell bocsuzni. Magyar földön a Jehovát magyarul kell imádni. A nagy nemzettestbe testvérileg beleolvadván, le kell mondani amaz álpróféták által koholt hamis tanról: mintha a Messiás még nem jött volna el. Mert a Messiás eljött, egész lelki fenségében: nemrég is egyengetők az ő utját és hallók a hozsána kiáltásokat előtte 's utána. A Messiásnak neve: egyenlőség, szabadság, testvériség.

De rajtunk is fekszik egy szent kötelesség terhe, kik keresztyéneknek neveznénk magunkat: kik a szabadság szent keresztfája alatt gyűlöletet hirdetünk azok ellen, kik a kereszt alá nem jönnek el imádkozni, kik egyedül üdvözítő vallást hirdetünk, hogy beszennyezzük a kereszten lefolyt mátyrvért, mely az emberiség szabadságáért omlott vala ki.

Hozd el uram, hozzánk a valódi szabadság, egyenlőség és testvériség mennyországát!...

Egy az imédkozók közül, látván, hogy idegen vagyok Izraelben, hozzám jött és nyájasan szólita magyarul; (1848-ban Pesten kevesen tudtak magyarul. S. J.) kérdezősködém tőle egyről 's másról; beszélgeténk a cerimoniákról s szomorún hallám megjegyzéseit, hogy maholnap istenöket sem imádkozhatják bátorságban, félvén a keresztyének megtámadásától. Vigasztalni akarám, de hirtelen Pozsonyra gondoltam.

Itt ismét önkénytelen elborult lelkem, visszaelmélkedtem a századokba 's számlálgatám a vallásontotta vért és kérdezém: Ugyan mikor szűnik meg már egymást gyilkolni az Isten képére teremtetten ember?

El tölem sötét képek; a tizenkilencedik század, mely férfivá lett és elúzó a jezsuita dajkákat, nem süllyedhet alá többé; — e gondolattal kifelé indulék, hogy a szép természetben fölfrissítem lankadt lelkemet. Egy attilás zsidó mellett lépdélék el, bizalommal megszólítám, s kérdéseimre felelt magyarul. Okosan beszélt, benne gyönyörködém. Előhozta, hogy nekik szép kisded óvóintézetük van, s kért, hogy tekintsem meg: mert olyant — s ezt némi büszkeséggel mondá — még Magyarhonban nem láttam. S ott levő kis fiának megparancsolá, hogy engem oda vezessen.

Örömmel követém a kis zsidó fiut a kisdedóvó intézet felé.

Egy kis kertben játszva találtam Izrael apró nemzedékét, számra mintegy hatvanat, mind megannyi kis ártatlan angyalt és tősgyökeres magyar csemetét, szépen és tisztán öltözve; vidáman futkostak a kert rostélyzata körül; némelyek katonás tempóval lépdeltek föl alá.

Kedvem lett volna a kedves gyermekeket sorba csókolni.

Majd oktatójuk levevé piros hegedűjét a lugasról s indulót játszott nekik. Öröm volt nézni a sok mosolygó angyalt, mint igazodtak glédába s indultak befelé. A teremben két körben rendezett kis karszékeikre tele-

pedtek. Először is egy kis rövid, magyar imádságra kulcsolták össze kis kezeiket, azután szépen énekeltek és elkezdődött a játék és a lecke. Bámulnom kellett okos és értelmes feleletükön és játszói kedvükön. Majd Petőfi dalait szavalták, vagy a „szózat” hymnust énekeltek és a társas kört bámulatos ügyességgel lejtették. Majd testöket gyakorolták birkózással, vagy fölváltva birkóztak és szavaltak.

Boldog szülők, kik ily intézetbe vihetitek gyermekeiteket! (Az óbudai keresztyének, csupán zsidók iránti gyűlöletből, megfosztják az intézet jótékonyosságától gyermekeiket.)

Igen, polgártársaim, Ó-Budán ily intézet van, mely becsületökre válik ottani izraelita polgártársaimnak, kik lelkes kisedővőjüket, a művelt lelkű Halasi István urat egészen fölhatalmazák gyermekeiknek a kor-szellemben való kiképzésére.

Íde menjetek azért, ti nyárspolgárok, és piruljatok el, megszégyenülvén a ti lelketeknek törpeségében.

Ekép mult el egy szép tavasznapi, egyike éltem szebbjeinek, melynek kedves emlékére lelkem hurja még sokszor rezegni fog.

És most egy pár komoly szóval zárom be szép tavasznapiomat, szólván a zsidókról és a zsidó keresztyénekről.

Én nem mentem a zsidókat.

Azokat t. i., akik zsidók.

A zsidók pedig e' következők:

1. Akik ősapjaiktól lehozván ekkorig híven megőrzék az elmének világtalanságát, éppen úgy, mint a disznóhús nem evést.

2. Akik apjoktól ostobaságon kívül disznóhús-ehetést öröklöttek és háttas tarisznyát, meg gyönyörűséges szép német nyelvet, ott fenn Würtembergben és Szászországban; és lejtővén Budapestnek városába olyképpen, hogy nem tudnák fejöket hova lehajtani; és elszegődtek kellnernek és cselekvének, mint az uzsorás zsidók és levének ép 's egészséges Haus-herrek, kiknek roppant házaik nőttek vala ki Pest városának közepéből, valamint ségesen erdőben a gomba.

Ezen disznóhúsevő zsidók igen nagy mesterek a magyarok elleni simfölesben — csupa kajánságból és cudar hálátlanságból. És gyűlölik a mózesvallású collegáikat és elvesztenék őket egy kanál vízben — azt mondván, hogy zsidók.

Ugyan édes Herr Vetterek, kik a zsiros Magyarországon meghiztatok, miként Szalontán a mangalica — mért vagytok ti oly istentelenek?

Ti megeszitek a rőfös kolbászt, keresztet is vettek nagy hasatokra — hogy lennétek keresztyének; de a ti tetteitek gonoszságával felülmúljátok a zsidót és szivetek álnokságával meghaladjátok a farizeust.

Mégis azt kiáltjátok a zsidóknak: „feszítsd meg!”

Bizony, bizony mondom nektek: hasonlatosak vagytok a latorhoz, aki függ vala balkéz felül; míg a zsidóknak jobbkez felül ezt mondja a megfeszített hazafiság: „Ma velem leszel a paradicsomban.”

E tanulságos sorokat Kolmár József nevű hazánkfia írta kilencvenegy évvel ezelőtt az említett lapba.

Igen érdekes még ugyanezek a lapokon Vasvári Pál — van-e ki e

nevet nem ismeri? — *Irányszemek* c. cikksorozata. Nem állhatok ellen a kísértésnek, hogy egy kortörténeti jegyzetet ki ne kapjak belőle:

„Michelet szétnézett Európában, 's kebel-fájdalommal kiálta fel:

Ki nem látja, hogy Európára keletről és nyugatról a halál árnyéka borul? Hogy naponta kevesebb a világosság, hogy Olaszország elveszett, hogy Irland elveszett, hogy Lengyelország elveszett... És hogy Németország el akar veszni...

Ez utóbbiak alatt szokás érteni a magyarokat is.

De ezt Michelet 1846-ban írta!”

Valóban, szörnyű helyzet lehetett a világon 1846-ban.

JULES ROMAINS: HIMNUSZ

A „L'homme blanc“ című körvérsből

Fordította: KORVIN SANDOR

Uj iskola vigyáz a hegy tövén.
Csipős a szél; az évszak mostoha.
A tanulók fagyos kezükbe fujnak.
Te oktató, ne csüggedj el soha.

Szívükbe vésd: mindent lebir a jó.
A vész s a téboly elcsitul alatt
S az alvilági angyalt leigazza
A cirkalom, a mérleg és a lant.

Gyors krétád alatt felcsipog a tábla,
Varázsló négyszög, fénnel öntözött.
Ez a te munkád, szavak magvetője;
Barázdát társz a padsorok között.

Ird tábládra folyók és hadak utját.
Ird fel az ábrák fortély számjegyét.
Ird lantosok s királyok hírnevét.
A nagyvilág sugalma átölel.

Hej, hó Monac, Queyriéres! Hej, hó Chateuil!
Hány balga törzs hajol a bölcsőbb szóra!
Holt álmaik avarként szerteszórva.
És Cromedeyre megrösteli szavát.

Te fel se vedd a kor bolond dühét!
Lassan a föld az ész hitére békül.
Nem vagy magad. A roppant Párizs őrt áll
S a délceg Newyork csillagot küld ékül.

Ó tanító, csöpp elmék oktatója.
Fehér fajunknak bírod szándokát. —
Pillants reá, világ köztársasága:
Örök ügyedben biztos katonád.

A VINCENNESI FOGOLY

Írta: CSEHI GYULA

A polgárság legszebb hagyományainak ősforrásához, az idén 150. évfordulóját ünneplő francia forradalom szellemi gyökereit előkészítő Diderot-d'Alembert féle Enciklopédia (1750-1770) lélekzet elakasztó érdekességű életrajzába vezet ez a Csehi Gyula készülő könyvéből közölt önálló részlet.

- Neve?
- Denis Diderot.
- Hol született?
- Langres-ben.
- Hány éves?
- Harminchat.
- Lakása?
- Rue de la vieille Estrapade.
- Vallása?
- Római katolikus.
- Ön írta a *Levél a vakokról, azok számára, akik látnak* című könyvet?
- Nem.
- Kinél nyomatta munkáját?
- Én nem nyomattam.
- Nem ön adta, vagy ajándékozta valakinek a kéziratot?
- Nem.
- Tudja-e, hogy ki a szerző?
- Nem.
- Nem fordult meg az ön kezében a kézirat, mielőtt a nyomdába került?
- Nem.
- Azt sem ismeri be, hogy a könyv néhány példányát ön adta át, illetve juttatta el bizonyos személyekhez?
- Nem, mert ez nem igaz.

A vincennesi vártorony nagytermében, a padmalyt támasztó központi pillér előtt, melyből négyfelé ágaznak a kortól megsötétedett boltívek, egyszerű, szürke bársonykabátos férfi áll, fedetlen fővel, kihajtott ingben, mely szabadon hagyja erős nyakát; vastag lábikráján rendetlen ráncokat vet a fekete gyapjuharisnya. Haja, melyet nem takar paróka, már ritkul és világosbarna keretbe foglalja boltozatos homlokát; orra merészen ivelt, orrcimpája ideges, ajkai gyerekesek és érzékiek, álla akaratosan előreugrik. Nagy barna szeme nyílt tekintettel néz előre. Ugy áll, olyan mozdulatlan, mint a hullámozó víz, melyet hirtelen szélroham fagyasztott meg. Denis Diderot.

Vele szemközt, Párizs helyettes rendőrfőnöke ül, sebtében előkerített egyszerű asztalnál, hivatali tekintélyét kiemelő bő palástban, parókában, a köpeny fekete selymén sápadtan fekvő finom csipkegallérban. Erélyes, fiatalos vonásai mozdulatlanok. Szenvtelen, de határozott hangon beszél. Tekintetét Diderottra szegezi s csak időnként ellenőrzi az asztal végénél dolgozó jegyzőt, kinek tolla gyorsan siklik a papíron és hiven örö-

kiti meg a nyugodt kérdéseket és a fogoly szűkszavú válaszait.

Diderot már egész hete ül a vár tornyában, és még csak most került sor kihallgatására. Eddig nem tudta, mivel vádolják és azt sem, hogy mi vár rá: szabadon engedik? Biróság elé állítják? vagy a „lettre de cachet“ alapján börtönben felejtik, egy évig, öt évig, tízig, élte fogytáig. Mindez egyformán valószínű és egyformán valószínűtlen. Nem lehetetlen, hiszen az uralkodó aláírása mindent pótol: vizsgálatot, vádiratot, ítéletet, fellebbviteli tárgyalást, mindent... „Lajos“ — ez a szó, a fatális okmány alá biggyesztve, pályafutásának, cselekvő életének végét jelentheti. Igaz, ha védelmezői lennének, hatalmas pártfogói, akik sikra szállnának érte, akkor könnyen meg lehetne szerezni a másik aláírást, amely éppen olyan gyorsan rendbehozna mindent, mint ahogy az első mindent elrontott. De vannak-e ilyen védelmezői? S egyáltalán, ismeri Denis Diderot-t, aki egyelőre még a semminél is kevesebb: polgár nemesi világban, kiugrott kispap, iskolát járt fia becsületes mesterembernek, szölkött irnoka Clément de Ris közjegyzőnek, kétes foglalkozású egyén, író, kinok neve csak James hatkötetes angol orvostudományi szótárának francia kiadásán szerepel, mint fordító és számtani értekezéseinek címlapján. Író, aki bolondos ötleteit vidáman szórja, pazarolja a kávéházakban és sétányokon s akinek egyetlen igazi sikere eddig mégis csak az az ítélet, mellyel a párizsi parlament a *Filozófiai gondolatot* a hóhér kezétől való szétszaggatásra és megégetésre ítélte. A szerzőt nem vetették máglyára, mert ezen a könyvön nem szerepelt a neve. Szerencsére.

Tehát a vakokról szóló levél miatt került a vincennesi várba. Elég baj. A levelet ő írta. És azok a következtetések, melyeket a vakok külön világáról levont, tényleg nem különösen egyeznek az Egyház dogmaival. Le kell újból tagadni, ahogy már megtagadta, amikor névtelenül adta ki. Tagadni. Mindent tagadni. Ezt kell tennie. Szilárd szándékkal ragaszkodik elhatározásához, melyet alaposan megérlelt a magánzárkában töltött végtelenül hosszú hét nap.

Éppen egy hete, július 24-én reggel, bő háziruhájába burkolózva ült íróasztala mellett a rue de la vieille Estrapade egyik vén házának padlásán, dolgozó szobájában; a nyomtatásra érett kéziratokat söngezte, amikor kopogtatás nélkül benyitott hozzá Rochebrune rendőrbiztos, régi ismerősétől, d'Hémery kerületi kapitánytól és vagy három ügynöktől kísérvé. Udvariasan megkérte: engedje meg, hogy felsőbb parancsra szobáját átkutassa. Választ sem várva azonnal munkához látott. Először az íróasztalt vette szemügyre, melyet hatalmas kézirat-kötegek borítottak. Rochebrune vaktában felcsapta az egyiket. „...Az ember a természet termékeit szükségleteinek, fényűzésének, szórakozásainak vagy pusztán kíváncsiságának kielégítésére használta és változtatta...“ Nem folytatta az olvasást. Nem a tudomány eredete érdekelte és rögtön reájött, hogy az *Encyclopédie* anyagát találta Diderot asztalán. Hallott már arról, hogy őt bízták meg a szerkesztésével. Az *Encyclopédie* azonban nem volt tiltott vállalkozás. Ellenkezőleg: maga d'Aguesseau kancellár engedélyezte és a kiadók már a privilégiumot is megszerezték.

A rendőrbiztos néhány festékszagu, nedves ívet vett a kezébe.

— Mi ez, — kérdezte.

— Próbálapok az *Encyclopédiához*. Rövidesen megkezdjük az első kötet nyomását és meg kell állapítanom a folio-oldal méreteit, úgy, hogy

se a szöveg túl hosszú, se a margó túl keskeny vagy túl széles ne legyen. Nem kis munka ez, uram s nem kicsiny a felelősség. Képzelse csak el: az első lap pontos beállításától függ az, hogy a tiz hatalmas kötet sok-ezer oldala harmonikus képet fog-e mutatni a fekete felület és a fehér keret arányos elosztásával, vagy sem. A csúnyán tördelt könyv majdnem olyan tökéletlen uram, mint a figyelmetlenül végzett házkutatás...

Rochebrune türelmetlen mozdulattal vetett gátat a nekizuhanó szó-áradatnak. Félredobta a nyirkos iveket, melyek szélén, esés közben, megcsillantak Diderot betűi. A fiókok után, melyekben semmi érdekes sem akadt, a szemközti falra került a sor. A komiszárius, d'Hémery segédletével, szorgosan kutatót a fenyőfa állványon sorakozó könyvek között, melyek fölött számárfüles, keretnélküli metszetek függtek és néhány klaszszikus szobor gipszöntvénye állott fenyőlábakon. Régi és új szótárak, görög és latin szerzők, angol filozófusok, Newton művei, matematikai értekezések, a Tudományos Akadémia évkönyvei, szakmunkák... Nem érdekelték.

Hopp! Megvan, amit keres! *Levél a vakokról, azok számára, akik látnak.-tól, Hága, 1749...* Meglehetősen testes, tizenkettedrét könyvecske, szürke papírfedélben. Mellette még egy példány füzetlenül, lazán egymásra rakott ivekkel.

A rendőrök félbehagyják a kutatást. Rochebrune int d'Hémerynek, aki Diderot-hoz lép és kimért, szinte ünnepélyes hangon mondja, miközben zsebéből pecsétetes írást húz elő:

— Sziveskedjék átfutni ezt a parancsot. A rendőrfőnök ur utasítására letartóztatom és a vincennesi várba vezetem.

Diderot-t nem érte egészen váratlanul ez a látogatás. Már jóideje tudomása volt arról, hogy a Grand Châtelet irodáiban nincsenek jó véleményekkel életmódjáról és felfogásairól. Tul sokat és túl szabadszájúan fecseg. Egyik-másik munkájának kéziratát pedig túl sok példányban forog közkezen ahhoz, hogy mikor nyomtatásban megjelent a rendőrség rá ne jöjjön a szerző nevére. Tudta azt is, hogy figyelik. Jó másfél évvel ezelőtt maga d'Hémery világosította fel erről, amikor megszólította a Palais Royal sétányán.

— Diderot ur, panasz érkezett hozzánk ön ellen. Egy Pierre Harry nevű ur levélben közölte velünk, hogy nincsen megelégedve az ön viselkedésével. Ön hitetlen, ez nem is olyan nagy baj, de nem rejti véka alá az elveit és ezt rosszul teszi. Ez bizony rossz vért szül.

— De uram, én nem ismerem Hardy urat, alig hiszem, hogy így ő engem ismerjen.

— Persze, hogy nem ismeri és éppen ez a baj. Hardy abbé annak a negyednek a plébánosa, amelyhez ön is tartozik...

Nemrégiben meg otthon kereste fel ugyancsak d'Hémery. Most a *Fehér madár, kék rege* című sikamlós elbeszélés iránt érdeklődött. Nem találta, mert Diderot éppen kölcsönadta valakinek. Dolgavégzetlenül távozott.

Ezekben a kánikulai napokban, 1749 nyarán különben is forró volt a hangulat. A kávéházakban, a sétányokon, a külvárosokban, már a belváros uccáin is mind sűrűbb körök vették körül az újdonság-terjesztőket, a gunyversek szavalóit. Az utóbbi években egyre szaporodott az elégedetlenség száma. A düh most már nem fult nevetésbe, mint máskor Párizsban.

Új adók, szigorú rendeletek, gazdasági bajok fűtötték. A kávéházakban majdnem annyi rendőrkém settenkedett, mint vendég. A csőcselék d'Argenson gróf lovassággal verette szét. Az elégedetlenség szitóit és szervezőit, az éhenkórász firkászokat, az állástalan és hitetlen abbékat, az okoskodó tanárokat, a szellemeskedőket „lettre de cachet”-vel a Bastille-be dugták. A miniszterelnök öccse, d'Argenson márkí elégedetten jegyezte fel naplójába: „1749 augusztus. A napokban sok letartóztatás történt. Azzal vádolják a Bastillebe csukott embereket, hogy tiszteletlen verseket irtak, szavaltak és terjesztettek; lázítottak a kormány ellen, a deizmus érdekében szerkesztettek vitairatokat és ki is adták azokat. Így rontották a közérkölcset. Ennek gátat kell vetni, különben túl nagy lesz a szabadosság. Bátyám erélyesen lép fel, ezzel kedvében jár az udvarnak és nagy miniszter hírébe jut.”

Diderot éppen előző nap hallotta, hogy a Bastille tömve politikai foglyokkal. Nem hitte. Most meggyőződhet ezért viszik a város szélén fekvő citadella helyett, két mérföldre, Vincennesbe. Elsápad. Hiába ajánlja kedvelt filozófusa, Seneca a sztoikus lelkinyugalmat a sors minden csapásának ellenszeréül. Seneca nem szerkesztette az Encyclopédiát és nem volt felesége, kicsiny gyermeke, mint neki és nem volt szegény, mint ő. Mi lesz az asszonnyal, a fiúcskával, az Encyclopédiával?

— Követem, uram, de meg kell engednie, hogy beszéljek feleségemnek. Ha már ilyen pontosan tudták, hol a dolgozószobám, biztosan arról is értesültek, hogy egy emelettel lejjebb lakom.

A fiatal asszony éppen öltözködött, mikor Denis benyitott. A gyermek ágyacskájában szendergett.

— Le Bretonhoz kell mennem. Utána akarok nézni valaminek a nyomdában. Nem ebédelek itthon. Gyere értem estére Le Breton könyvkereskedésébe. A viszontlátásra.

Diderot lesietett a lépcsőn. Diszkiséréte alig bírta követni. A ház előtt meglátta a bérkocsit, melyen látogatói érkeztek. Amikor a hágcsőra lépett, megszólította a hozzá éppen korrekturát hozó nyomdászinas. Az egyik rendőr félrelökte a gyerkőcöt. Diderot szeme végigsiklott a keskeny ház falán és a harmadik emelet egyik ablakában meglátta feleségét, aki kétségbeesetten integetett. Nanette megértette, milyen váratlan dolga akadt Denisnek a városban.

Egy héttel ezelőtt történt mindez. Azóta semmit sem hallott felőlük: sem az asszonyról, sem a gyermekről, sem kenyéradó gazdájáról, az Encyclopédia kiadására szövetkezett könyvkereskedőkről.

Berryer, aki néhány percig jegyzetei között keresgélt, kérés nélkül folytatta a faggatást.

— A *Fecsegő ékszerek* című szabados regényről nem hallott semmit, Diderot ur? Két évvel ezelőtt jelent meg. Nem ön a szerzője?

— Nem.

— Hát a *Filozófiai gondolatokról*, melyeket máglyára ítelt a párizsi parlament?

— Azokat sem én irtam.

— Hát a *Fehér madár, kék mese* című regét?

— Azt sem.

— Hát a *Kétkedő sétáját*?

Diderot lelkében, az ijedelem és az elővigyázat fojtó rétegei alatt megmozdul az írói hiuság és az emberi büszkeség. Megint le kellett tagadnia szinte egész művét, melyet különben is névtelenül volt kénytelen kiadni: a „Filozófiai gondolatok“-at, melyekben annyi merész és új ideát szórt el, a „Levelet a vakokról“, mely kicsiny dolgokból kiindulva olyan nagy eredményekhez vezet a látókat, a „Fecsegő ékszerek“-et, amely tagadhatatlanul sikamlós kis regény, de: 50 aranyra volt szüksége; szeretője, Mme de Puisieux új ruhát követelt, azért írta, szinte együltiben, no meg azért is, hogy saját maga előtt bebizonyítsa: tud ő is úgy malackodni, ha akar, mint az ifjabb Crébillon... De nem lehet, nem akar mindent letagadni. Hibázott, amikor ezt vette fejébe. Ha túl sokat tagad, semmit sem hisz el Berryer. Külömben is mindenki tudja, hogy ő, Denis Diderot, több, mint az irodalom fordításokból, másolásokból, kompilálásból tengődő szegénylegényei. Valamit be kell ismerni. Hiusága éppen úgy követeli ezt, mint gyorsan járó, feszülten működő agya.

— A Kétkedő sétáját én irtam.

— Hol van a kézírata?

— Elégettem.

— Mint a többit?

— A többi nem létezett, legalább nálam nem.

Berryer megunta az eredménytelen kérdezgetést. Int, hogy vége a kihallgatásnak. Átolvassa a jegyzőkönyvet, Diderot elé tartja és megkéri, hogy ellenőrizze: hiven jegyezték-e vallomását s ha igen, írja ő is alá.

Diderot figyelmesen olvas, majd megszokott mozdulattal veszi át a ludtollat a jegyző kezéből és élvezettel kanyarítja az írat alá nevét, az asztal fölé hajolva. Egész hete nem volt már toll a kezében, egész hete nem olvasott egyetlen sort sem. Egész hete nem szólt hozzá barát s ő, akinek monologizálásához mindig hallgatóra volt szüksége, most, egész héten keresztül, csak önmagával folytatott végtelen párbeszédet...

— Viszontlátásra, Diderot ur. Félek, hogy sokáig fog itt maradni. Figyeje el, nincs sok értelme a tagadásnak. A helyzetén éppen nem könynyit vele. Mindent tudunk. Bizonyítékaink vannak. Viszontlátásra.

Diderot leverten követte őreit, amikor cellájából a terembe vezették. Berryer nyugodt hanghordozása, távolságot tartó, de nem sértő modora valamennyire megnyugtatta. A saját viselkedését pedig éppenséggel okosnak és célravezetőnek tartotta, mindaddig, míg a rendőrfőnök, a kihallgatást hirtelen befejezve, hátat nem fordított. Azután egyszerre fogta el a düh és kétségbeesés. Mindent tudnak. Mit? És mi a szándékuk? Ha mindent reábizonyítanak, ha szigorral alkalmazzák a törvényt, akkor csakugyan sokáig itt maradhat vagy még ennél is rosszabb helyre kerül...

Visszavezették cellájába. A hosszú folyosón egyik sulyos, vasrudakkal, lakattal zárt ajtó a másik után suhant el mellette s gondolatainak a foglár oldalán csüngő kulcsosomó csörgése adott ütemet. Diderot kimerült a torony szűk csigalépcsőjének magas grádicsain lépkedve. Elbágyadt s pillanatra elhomályosodott öntudata. Nagy robajjal csapódott be mögötte a cella ajtaja: megint egyedül maradt.

Ugy! Most már nem ember. Maga taposta sárba becsületét. Ő, aki annyit lelkesedett az antik hősök példáján, mikor még mint a jezsuiták kollégiumának benlakója Titus Livius fordította s később is, amikor a görög nyelvet tanulva, megismerkedett Plutarchos Életrajzaival. Ő, akit

megkoszorúztak ékesszólásból és díjnyertes amplifikációjának témája Mucius Scaevola Porsenna előtt tartott beszéde volt. Mucius a tűz főié tartotta jobbkezét, de nem engedett, nem beszélt és főként nem tagadott, ő pedig megtagadta, lehazudta jobbkezének művét, fejének alkotását, szívének szülöttjeit: könyveit, gondolatait! És mit ért el ezzel? Könnyített legalább helyzetén? Aligha! Berryer szenvtelen szavai inkább nyugtalanítják, mint bármilyen fenyegetés.

Megalázták. Megalázkodott. Hol él? Milyen ország az, ahol az Encyclopédia kéziratai közül, minden megokolás nélkül, a börtönbe hurcolhatnak valakit, ahol az ember gondolatait még titokban sem terjesztheti, hol az írónak meg kell tagadnia eszméit, melyek pedig nemcsak, hogy nem bűnösek, nem erkölcstelenek, hanem magasztosak, hiszen az észen alapulnak, ahol valaki csak úgy lehet becsületes és következetes, mint író, ha mint polgár becsületes, ahol az erkölcs és a kötelesség parancsoló szavának csak úgy lehet engedelmeskedni, ha az ember kijátssza a törvényt; ahol a hatalmonlevők álszent erőszaka ellen a tettetés és a bujkálás az egyetlen fegyver... Mindent vállalnia kell a gondokodónak, minden nyomorúságot, minden megaláztatást, ha csak nem megy önkéntes száműzetésbe, mint Voltaire vagy nem pénzeszsák, mint d'Holbach, akit milói védének.

A magánzárka hosszú napjain és álmatlan éjszakáin a kétségbeesés úgy változik Diderot lelkében a dacos, tehetetlen dühvel, mint a hideg-lélős betegnél a láz és az esettség. A sok töprengésnek, kinlódásnak, találgatásnak, mérgeződésnek, káromkodásnak egy az eredménye: nem változás, csak akarat. Innen ki kell jutnia, mindegy, hogy milyen áron. Majd megátja azután, hogy mit csinál. Tovább folytatja a harcot vagy meghúzódik kuckójában. Párizsban marad vagy külföldre, Hollandiába, Angliába megy. Vagy haza, Langresbe. A legokosabb lenne odaállni az apai műhely fűtatója és üllője mellé. De túl idős már ahhoz, hogy kétkézi mesterséget tanuljon. Ügyetlen is. Megpróbálta, amikor egyszer megunt a kollégiumot. Egyetlen napot bírt ki a műhelyben s futott vissza az iskolába.

Ki tudja? Hátha megbékél vele az öreg késműves, ha meglátja milyen dolgoz, házias asszony fiának a felesége, aki miatt véglegesen kitagadta, hogy milyen édesen csacsog és nevetgél a kis unoka és hogy Denis, aki husz éves fejjel kihívóan vágta arcába, hogy „semmi sem akar lenni“, milyen komoly szándékkal keres most munkát és kenyeret. Talán valami hivatalt is vásárol neki. Pénze van az öregnek, elég. Denis Diderot közjegyző, Langres. Isten veled filozófia, küzdelem, irás; adieu nyomorúság és börtön! Adieu Párizs!

Elsősorban ki kell szabadulni innen, mindegy, hogy milyen áron...

Diderot 102 napi fogság után hagyta el vincennesi várat. Gyors léptekkel, izgatottan haladt át a felvonóhidon, lenézett a sánc piszkos vizére, visszafordult és még egyszer végigtekintett a vártorony zömök falán, a kastély széles ablaksorain és a park fájának sötétzöld levélrengetegén. A hid előtt kocsit várt. Kényelmesen elterpeszkedett az ülésen, mélyen leszívta az ut poros levegőjét s kedvtelve nézegette a nehézkes társzekereket és az elegáns hintókat, melyek kocsijával egyirányban haladtak Párizs felé vagy a fővárosból indultak a vidékre.

— Mit csinál az asszony? Hogy van a gyerek? — gondolta. A kocsí alig negyed órai út után megérkezett a Saint-Antoine kapuhoz, amely mögött fenyegetően meredeztek a Bastille kerek bástyái. Végigfutott a Marais diszes palotái között, majd lekanyarodott a rakpartra. A lassan folyó víz irányában egyre-másra haladta túl a személyszállító bárkákat és a lomha teherhajókat. A városháza terén keresztülvágva befordult a Cité szigetére. Diderot szeme mohón habzsolta az ismerős látványt. Az uccák, terek népes sürgését-forgását, a Székesegyház hatalmas épületét, tömören karcsu tornyait, kőcsipkéinek fehér koszorúit, a téren túl, a kisebb házak fölött kiemelkedő Palais zürzavaros tömegét és a Sainte-Chapelle merész campanilláját. A kocsí átdübörgött a Kishidon és elhagyta a Hotel Dieu fekete falai alatt.

A rue Saint-Jacques elején Diderot megállította. Már jóideje küzdött magával, most végül döntött: nem megy egyenesen haza. A hadifogságból érkező katona először kaszárnijában jelentkezik: először kötelességé és csak azután a családjáé. Az ő kaszárnija a könyvkereskedés. Mit árt Nanettenek és a fiúnak, ha pár perccel később látják viszont otthonukban a családfőt? Diderot kifizeti a kocsist és nekivág a rue Saint Jacques kaptatójának. Hogy is gondolhatott arra, hogy elhagyja ezt a várost, az Egyetem negyedét, nyomdáival és könyvkereskedéseivel? Belép a legelső széles bejárati boltba, melynek az ucca felé néző fala egészen szabad. A könyvtáros örömmel üdvözlö: gyakori vendége volt. Fürgén eléje rakja az újdonságokat: Buffon *Histoire naturelle*-jének harmadik kötetét, kis verseskönyvet, melynek írója „Isten a természet csodái által bizonyított nagyságát” énekelte, a *Mercure* és a *Journal des Savants* új számait. Diderot dühösen félredobta az ájtatos költő művét, a folyóiratok hatlapján végigfutotta a tartalomjegyzéket és belélapozott a *Histoire naturelle* testes kötetébe. Csettintett az élvezettől, amikor szép mondaton akadt meg a szeme. Majd köszönt és tovább állott. Le Bretonhoz sietett.

Le Breton, az Encyclopédia kiadására szövetkezett könyvkereskedők vezetőjét nem lepte meg a szerkesztő megjelenése. Már napokkal azelőtt értesült a kancellár irnokától, hogy a miniszter elküldte Berryernak a Diderot szabadlábrahelyezéséről intézkedő rendeletet.

— Most már csakugyan nekilátunk a munkának, Le Breton ur, — mondotta Diderot. — Nem vesztegettem el az időt. Nem dolgoztam a várbán, mert nem lehetett, de reggelig nyitva kellene tartsa a boltját, ha egyfolytában el akarnám mondani mennyi tervet és ötletet hoztam magammal.

A kövér kereskedő felfigyelt és bizalmatlanul nézett végig Diderot-n. Ötlet? Eleget kapott belőle első két szerkesztőjétől, mégis harmadikhoz kellett fordulnia.

— Hagyja az ötleteket, Diderot ur, az ötletek a Bastilleba vagy Vincennesbe viszik az embert. Munkára van most szükségünk, szorgalomra. Elég pénzt fektettünk bele ebbe a vállalkozásba és ki tudja, mikor látunk valamit belőle. Megérkeztek azok a sajtók, amiket az Encyclopédia nyomásához rendeltem. Szép új betűket is kapunk. Menjen el, ha kedve tartja, a nyomdába és nézze meg, hogy mit csinálnak ottan. Beszélje meg a legsürgősebb tennivalókat az üzemvezetővel...

Diderotnak nem kellett rábeszélés.

Gyorsan szedte lábait és lihegve fordult be a nyomda kapuján. A széles ablakok alatt elhaladva megpillantotta a sajtók sorát és kissé tovább a szedőszekrények előtt hajladozó munkásokat. A szedőterem ajtajában megállott és elgyönyörködött az elébe táruló látványon. Olyan élvezettel szivta a nedves papír, a nyomdafesték és az izzadság nehéz szagát, mintha rózsalugasban sétált volna. A „prote“, az üzemvezető hozzálépett és kezetszorított vele. Néhány pillanat múlva már mély beszélgetésbe merülve lépkedtek a szekrények között és Diderot nagy megelégedéssel tapasztalta, hogy semmit sem felejtett a nyomdászok szaknyelvéből, amit tizenöt éves irodalmi munkája — fordítások, kézirat és szedés-javítás, — nyomán úgy megtanult, hogy a nyomdászok sehogyan sem akarták elhinni, hogy gyermekkorát nem valamelyik nyomdában, hanem a jezsuitáknál töltötte.

Beléptek a sajtók termébe. Ez volt az a hely, ahol Diderot a legjobban érezte magát. Itt sokszorozódott meg a gondolat. Magányos őrszemből itt vált hadsereggé. Minden sajtó mellett két munkás állott, az egyik a papírt helyezte a keretre, a keretet hajtotta a szedésre, a szedést hordozó márványlapot taszította a prés alá. A másik eközben két fanyélbe foglalt kemény bőrpárnán dörzsölte a festéket s amikor elég finomnak találta egyenletesen elosztotta a szedés felületén. Az első munkás nekilendült a prés karjának és a nehéz vaslap keményen rászorította az ívet tartó keretet a szedésre. Majd elengedte a kart, a vaslap helyére lendült. A felemelt keretben megjelent a felketén csillogó szöveggel borított fehér papírlap. A munkás kivette, félretette, újabb ívet helyezett a keretbe és kezdődött az egész előlről. Így ment ez, ütemesen, végtelenül. Egy másik gépnél, figyelmes munkával új szedést állítottak be a márványlapra. A harmadikról meg éppen kiemelték a nyomás végeztével a régít...

A sok, lassú, kényelmesnek tűnő mozdulat, az ide-oda topogó emberek hajladozása, a rugók nyikorgása, az egymáshoz dörzsölt bőrpárnák tompa surlódása, a szedést hordó márványlapok karcoló csuszása zürzavaros benyomást keltett volna a nem hozzáértő szemlélőben, de Diderot megérezte mindebben az alkotó munka biztos, nyugodt ritmusát.

Vagy tíz sajtó működött. A terem végében állott, kettős sorokban, a tíz új. Diderot úgy lépett el közöttük, mint ujoncai fölött szemlét tartó hadvezér. Jó katonákat kapott, győzni fog velük. A sajtók simára gyalult tartóoszlopán látni a kemény tölgy egészséges erezetét; talpazatuk széles, márványlapjuk szűziesen fehér a csuszató dobozban, rugójuk erőszere dzett hajlékony acél. A zömök szélesen elterülő masináknak valami jelképesen merész lendületet ad az a négy vastag deszkaszál, amely az oszlop tetejét négy sarkából kiágazva a mennyezet gerendáival köti össze.

Diderot most már futva kapaszkodik a Sainte-Genéviève domb tetejére. Átrohan a téren. Kergeti a lelkiismeretfurdalás. Mégis csak rossz apa, aki ilyen hosszú távollét után nem gyermekéhez fut, hanem a gépeket dédelgeti. Pedig van-e szebb, nemesebb érzés, mint a szülői szeretet?

A rue de la vieille Estrapade meghittén üdvözlí. Három lépcsőt ugrik egyszerre, úgy rohan föl a harmadik emeletre. Beront a lakásba és a konyha padlóján játszadozó kisfiút egyetlen hatalmas lendülettel emeli magához. Szorongatja, csókolja. A gyermek nem érti, hogy mi tör-

ténik vele. Megijed és hangosan zokogni kezd. Apjának szemét is elhomályosítják a könnyek. A gyermek megismeri, mosolyog, tapiskál, de Diderot még nem uralkodik magán.

Azután vigyázva a földreereszti a kisfiut és tárt karokkal Nanette felé fordul. Karjai lehanyatlanak. Nanette mord arccal, konok szemmel derekára szorított kezekkel áll elébe. Kinos csend.

Majd kitör belőle, mindaz, amit Denis fogvatartásának idején fejében forgatott. Három hónapig, gyült, kavargott lelkében a harag. Mennyi megaláztatást kellett elszenvednie és milyen szerencsétlenné tette Denis könnyelműségével, istentelenségével, lustaságával. Eddig hallgatott, de most, hogy férje megint itthon, nem tűrtözteti magát.

Ha Denis nem akarja családját egészen tönkretenni, — jóhírneviüknek most már úgy is vége, hagyjon fel szokásaival, szakítson barátaival, ne firkáljon, ne fecsegen cenzurát, hanem dolgozzék. Bármit, de becsületesen, mint mindenki, mint minden szomszéd. Mint az ő apja és a Nanetteé. Ne vonja ki magát minden kötelesség alól és ne érdemelje meg, hogy gonosztevő módjára kezeljék. Eleget szaladgált, kilincsel, könyörgött miatta Nanette, de többet nem teszi; vagy megváltozik Denis vagy le is ut, fel is ut...

Denis nem ezt várta. Nanette olyan odaadóan viselkedett a nehéz hónapokban, olyan figyelmes volt hozzá, mint házasságuk első éveiben. De, ugylátszik, csak a fogollyal, a szerencsétlen emberrel érzett együtt, férjét, Denis Diderot-t nem érti és nem értékeli. Hiszen igaz, hogy Denis sem élettársát, asszonyát tiszteli és becsüli benne, — régóta elhidalgáltak már egymástól, hanem gyermeke anyját. Kár minden szóért, nem értik meg egymást. De nem lehet nyugodtan végighallgatni ezt a sértő, gyűlölködő szóáradatot.

Diderot becsapja maga mögött az ajtót. Felmegy a padlásra. Élvezettel hallja a kulcs csikorgását a berendezésodott zárban; benyit kamrájába. Ledobja kabátját, leteszi csattos cipőjét, papucsot húz, magára ölti kopott házikabátját. Íróasztalához ül, tekintetével végigsimogatja a könyvek sorait, a metszeteket és a gipszszobrocskákat. Tolla után nyúl, a tintába mártja, kis darab papirom kipróbálja, és mikor látja, hogy nem ír, kabátjának hajtókájába törli, melyen sűrű sávokban sorakoznak a régi tinta vonások. Másik ludtollat vesz kezébe és megkönnyebbülten sóhajtva bontja ki a legelső kezűgyébe kerülő kézirat köteget, mint hosszú utról érkező utas.

M Á R I A B É L A : D A L

*Ki hangyabolyba születél
vidd csöndben terhedet,
míg csak ki nem adod
utolsó lehelleted.*

*Az egész annyit nem ér,
miként egy rossz hatos!
Már valahol elindult
a láb, mely eltapos...*

*Munkád hiábavaló
és ezt te jól tudod,
de rágódni kár azon,
ha rád e sors jutott.*

*S minden mire volt jó?
Gondolkodni káros!
Lettél millió közt
keserű s magányos.*

H A B S B U R G - T R A G É D I A

Irta: FEJTŐ FERENC

Részlet szerző **Reformcsászár** című, nagy történeti életrajzából, amelyben a bécsi Staats- und Hofarchivban talált, eddig kiadatlan s Mária Teréziáról, valamint II. Józsefről való ismereteinket sok tekintetben módosító anyagot dolgoz fel.

A császár végre elnyerte anyja engedélyét, hogy Csehországba menjen. 1771 októberében beutazta az országot. Az elutazást kibékülés előzte meg. „Kezdi már látni, hogy nem megy minden olyan könnyen“ — írta Mária Terézia lányának, Mária Krisztinának. „Bevallom gyengeségem, meghatott és sajnálom; ez igazi vénasszonyfecsegés, de így van. Mert nagyon szeretem, ha összeveszünk, azért mindig méltánylattal vagyok iránta, néhány óra múlva mindig megbánom, hogy bántottam.“

A türelmetlen, harmincéves uralkodótárs beutazta Csehországot s csak még türelmetlenebbül tért vissza. Haladéktalanul intézkedni kell! Az államtanács pedig még mindig csak — *tanácskozik*.

Két felfogás birkózott egymással a Habsburg udvarban: az egyik föl akarta szabadítani a jobbágyságot, vagy legalábbis urbáriumot csinált neki adni, a másik élesen ellene volt mindenfajta állami beavatkozásnak. A dinasztikus szociálpolitikusokkal, az udvari társadalomreformerekkel szemben álltak a feudáliszmus „manchesterianusai“, az ál-liberális, anti-étatista és anti-paraszt földesurak.

Mária Teréziában buzgott a jóindulat, de nem volt már fiatal, fia ifjonti, reformer hevessége elriasztotta, habozott, tanácskozott, ingadozott a két álláspont között, nem tudott dönteni. Fia viszont csak úgy önti magából a segély-terveket. Oszlassák fel a hitbizományokat — tanácsolja — és azok árából segítyezték a nyomorultakat. Utazásáról hatalmas és tette sűrű jelentést terjeszt a császárné elé; hasztalanul.

„E huzavonára nem tehetek mást, mint hogy vállatvonjak s más idők elkövetkeztében reménykedjem, mert most minden sürgetésem hasztalan. Képzeld csehországi jelentésemnek nem volt a legkisebb következménye sem. Szeptember óta tanácskoznak rajta, ebből láthatod, hogy mit lehet remélni ilyen letargiától, a jelen körülmények között, amikor mérhetetlenül sok alattvaló hal éhen és csak Csehországban tizennégy nap alatt tizenhatezren haltak meg a nyomorban s a járványokban, s mindig többen halnak, amikor háború van a szomszédságunkban, (a török-orosz háborúra céloz) amikor úgy látszik minden a mi vesztünkre esküszik össze, s mi mégsem ébredünk. Inkább nem mondom ki, mit érzek, rád bízom, találj ki. De csak a legnagyobb fájdalommal szívemben élek, tehetetlen szemlélő, ártatlanul is bűntárs, a világmindenség szemében egy olyan * (itt olvashatatlan szó), amely életem szégyene lesz s amelynek következményét, még a te gyermekeid is érezni fogják“.

Majd egy másik levélben: „Itt küldöm neked az államtanács határozatát vagy inkább véleményét csehországi jelentésemről, végre megküldték, de az ujszülött egy szörnyeteg, abszolút semmi értelme nincs. Mindent elhuznak, és halasztanak, ennél fogva semmit sem tesznek, dum Romae consulitur, Saguntum perit...“ Vagy ugyanez év júniusában:

„A belügyekben semmi sem változik, folyton azt mondják, hogy akarják a reformokat, és semmit sem csinálnak“.

* Valószínűleg: eljárásban.

Juliusban:

„Szegény Csehország szenved és csak irka-firkákkal segitenek rajta“.

Az államtanács-hoz egy névtelen emlékiratot adnak be, amely brütálisan képviseli a földesurak érdekeit s az antireformista felfogást. József főlháborodottan ír októberben erről az emlékiratról:

„Ami a névtelen emlékiratot illeti, amelyben azt próbálják bebizonyítani, hogy Csehország hanyatlása akkor kezdődött, amikor védelmezni kezdték a parasztot az uraknak teljesítendő igazságtalan kényszerrobot ellen s amióta urbáriális rendezésről beszélnek, — ezt az emlékiratot hamisnak, gonosznak, veszélyesnek s a józan ésszel ellenkezőnek nyilvánítom...“

A következő év áprilisában:

„Isten veled hir és dicsőség! Akaratom ellenére veszek részt e romlásban és hazafias szívem megszakad belé“.

S még decemberében is:

„Olyan hideg van, hogy ha ez tartós marad, nem tudom mi lesz a szegényekkel...“

Az államtanács még mindig tanácskozott s az urbárium kibocsátása késlekedett. A cseh jobbágyság helyzete pedig évről-évre rosszabbodott. 1775-ben betelt a pohár. Titokzatos, eszelős alakok jelentek meg a falvakban s a világ végét jósolták. Nagy paraszttömegek indultak Prágába, állítólag nepomuki zarándoklatra. „Izgatók“ jártak a nép közt s arra buzdították az éhezőket, hogy a zarándoklat ürügyén rohanják meg a prágai várat. Föléledtek a huszita idők emlékei. Forradalmi sirámokat kezdtek énekelni. Egy Miatyánk, egy furcsa, keserves, vad és szivettépő Miatyánk terjedt szájról-szájra:

„Miatyánk, a parasztok atyja, nézd, hogy korbácsolnak bennünket; Miatyánk, nem bírjuk ezt már elviselni, elveszik tőlünk mindennapi kenyerünket.“ És egy balladát, bánatos, panaszos éneket énekelnek: *„Ha örökre elállnának az esők és kiszáradna az ég, földjeink akkor is meg nedvesednének; a szorongatott parasztság verejtéke áztatná, a robotosok könnyei áztatnák mindennap. Szegény paraszt, száraz a torkod, rongy a ruhád, rongy a csizmád; kelj föl hát, emeld a kaszádat, emlékezz a régi csehekre. Ők nem hagyták elnyomni a népet; megadták a királynak, ami a királyé, de semmivel sem többet.“*

Ez a kor a szelekták „néma forradalmának“ virágkora volt. Messianisztikus hangulat terjedt, nőttön nőtt a paraszti izgalom. 1775 januárjában Weckersdorf vidékén néhány száz paraszt verődött össze s az uradalom intézőjétől azt követelték, hirdessék ki azokat a szabadságokat, amiket II. József császár írásban adott, de az urak elrejtették előlük! A parasztokat karhatalommal szétoszlatták, de a mozgalom végül is az Elba egész völgyében elharapózott. Három-négyezer paraszt torlódott már együvé, egy rejtélyes férfiu, *Svojka Mátyás* lett vezérük, aki döbbenetesen, mintha csak a fivére lenne, hasonlított III. Józsefhez. A lázadó parasztok Prága felé vették utjukat, utközben felégették a kastélyokat, s magukkal ragadták a falvak morajló parasztságát. Mire Prágába értek, tízenötezen voltak. A székvárost közben megerősítették, a lázadó, fegyvertelen népség rohama tehetetlenül tört meg a város falain. Néhány szakasz katona szétverte őket. A főbűnösök közül négyet Prágában felakasztottak, egyébként a hatóságok elég „enyhén“ jártak el velük: néhány százat botozásra ítélték, a többit közkegyelemmel hazaküldték...

A parasztlázadás igazolja s mégis főlháborítja a császárt. Igen fontos álláspontjának s jellemének ismeretéhez az a levél, amelyben Lipót-

nak számot ad a lázadásról: „A *hitvány* csehországi zavargókat, akik sok *gazságot* követtek el és sok uri kastélyt kifosztottak, leverték, a katonaság szétoszlatta őket, sokat foglyul ejtett közülük és tizennyolc *gazember* életét vesztette.”

E sorok ismerete azért is fontos, mert a csehországi parasztfölkelés okaiban és módjaiban szerfölött hasonlított Hora és Kloska erdélyi fölkeléséhez és Józsefet már életében s halála után is azzal vádolták, hogy az urakkal szemben, a lázadó parasztok pártján áll s ha nem is nyíltan, de titokban szította — ekkor is, akkor is — lázongásukat. De ha, csak titokban is a lázadó parasztok pártján állt volna a császár, akkor bizalmas levélben nem nevezi őket hitvány gazembereknek s fosztogató csőcseléknek! Az események őt igazolták, évek óta sürgette az óvintézkedéseket, képviselte a szűkölködők ügyét. Most diadalmaskodhatott volna. De bár elítélte az urak önkényét, a mértéktelen kizsákmányolást, a feudális zsarnokságot, minden császári Habsburg-porcikája tiltakozott az ellen, hogy a parasztok *maguk* és fölkeléssel javítsanak sorsukon. Se most, se később, se Csehországban, se Magyarországon — József soha sem állt sem az urak, sem a parasztok pártján, hanem az „*állam*” pártján állt. az államén, amely e korban nem csupán az uralkodó osztályok érdekeinek hatalmi szerve volt, — mint aminek a feudalizmus vagy a kapitalizmus egy-egy fokán, tekinthetjük, — hanem osztályoktól független, önálló eszmei és társadalmi valóság is.

*

A zavargásoknak az az egy hasznuk mindenestre megvolt, hogy meggyorsították az államtanács munkáját. A nyugalmat ugyan — karhatalommal — helyreállították, de azért még Csehország minden részéből a parasztság izgatott lelkiállapotáról futottak be jelentések. 1775 augusztus 13.-án végre kihirdették az *urbáriumot*. Az urbárium itt is, mint Magyarországon, a parasztbirtok minimumát és a terhek maximumát alapította meg. A jobbágyság kötött helyzetén lényegében nem változtatott, a jobbágyságot nem szabadította föl. Az urbáriumnak mégis az a jelentősége a feudális társadalom történetében, ami az első angol munkástörvényeké, a modern ipari társadalomban. Egy új principiumnak bevezetését jelentette a közösség életébe: hatóságilag szabályozta azt a jogviszonyt, amelybe az államnak eddig még nem volt beleszólása.

A csehországi urbárium egyébként igen gyatra mű volt. „*Hihetetlenül zavaros és szinte érthetetlen*” — írta róla maga a császár. A földesurak mindent elkövettek, hogy megakadályozzák végrehajtását, sokszor még a kihirdetését is meggátolták; a hatóságok pedig „szemethunytak.”

A következő évben már megint így kénytelen írni József: „A csehországi ügyek nagyon s bosszuságomra foglalkoztatnak, nem mintha máris zavargások lennének, hanem hogy megelőzzük őket. Hihetetlen, hogy mit művelnek a nagyurak és a Beamterek, milyen sötét rosszindulatról tesznek tanuságot...”

A császárnét is igen aggasztják a csehországi hírek. S most az államtanácsban Raab tanácsos, — ugyanaz, aki a magyar urbáriumot is szerkesztette, — érdekes javaslattal lép elő. A földesurak — mondotta Raab — azért ellenzik a robot megszüntetését, mert robot nélkül nem tudnák műveltetni roppant földjeiket; de miért nem aprózzák *kis bérletekre*? Semmit sem vesztenének ezzel, hiszen az új bérlőknek érdekükben állna,

hogy a lehető legjobban műveljék a földet, viszont bizonyára legalább annyi hasznuk volna belőlük a földesuraknak, mint eddig volt. A földesuraknak hasznuk volna, a parasztok pedig fölszabadulnának a szolgaságból, a népesség növekedne, az állam több adóra tenne szert. Raab tanácsost 1766-ban a koronabirtokok főintézőjévé nevezték ki, rábízta a jezsuitáktól elkobzott birtokok kezelését is. Ezeken a birtokokon már eredményesen kísérletezett reformjavaslatának megvalósításával. De az államtanácsosok többsége elutasította tervét, az arisztokraták merőben elzárkóztak előle. S így Raab egyedül maradt.

S mit szolt a radikális ujtás tervéhez a császár?

1777 januárjában József a következő, meglepően érdekes levelet írta Lipótnak:

„Igen kedves Fivérem, belügyeink még mindig olyan zavarosak, mint voltak, valóban szomorú, ha az ember rájuk gondol, különösen, ha tudja a zavar okát is, ami a legtöbbször személyi tekintet s az alárendeltek fondorlata. Őfelsége olyan izgatott, amilyennek még sohasem láttam, mindent rossz szemmel és előlegezett ellenszenvvel néz. Azt hiszi, hogy ő az egyik párt és mindenki ellene van. Az ő pártja csak három-négy tanácsosból áll s minden miniszter és becsületes ember ellene van az általános felforgatásnak, amelyet ő szeretne véghezvinni és amely csődbe juttatná a vagyonosokat, s hihetetlen zavarokat okozna az államban s ebből következőleg pusztulásunkat okozná. Folyton bizottságokat küld ki, hogy döntsen a javaslat felől. De az ő eszméi oly extrémek, oly rombolóak, hogy semmit sem lehet ajánlani neki, ami megközelítené őket. Én nem veszek részt e bizottsági üléseken és így nem is tudom megmondani neked, hogy mit forralnak, de az ember már nem is mehet nyugodt szívvel Őfelségéhez, minden alkalommal újból kezdődnek a siránkozások, esztelenségek, szemrehányások és igen heves gyanuperek. Azt mondja, hogy én őt elhagyom, hogy az ellenpárthoz állok, hogy engedem magam megnyerni és ellene csábítani. Isten tudja, hogy kire gyanakszik, azt hiszi, hogy még a társaságom és a cselédek is befolyásolják nézeteimet, ha azok nem egyeznek az övével. Végül is tökéletes nyomoruság ez. Ez a forrongás megakadályozott abban, hogy elutazzam. Bármennyire is szeretnék távol lenni mindettől, becsületes ember létemre nem vehetem magamra, hogy e kiritikus és fontos pillanatban elhagyjam hazámat, pedig tulajdonképpen csakis kíváncsiságomat elégíthetem ki. Őfelsége röviden szólva, az egész robotszabályozást fel akarja forgatni, amelyet egy éve hirdettett ki, a legnagyobb ünnepélyességgel. Meg akarná szüntetni a jobbágyságot, önkényesen szabályozni a szerződéseket és a bérösszeget, amit a parasztok, akikre rábízna a földeket, fizetnének uraiknak. Meg akarná változtatni a birtokososztályok rendjét, az egész mezőgazdaságot, a parasztot minden terhében és kötelezettségében megsegíteni, a földesurra való legkisebb tekintet nélkül és a birtokosokat arra kényszeríteni, hogy most élvezett jövedelmeiknek legalább felét veszítsék el. Így az értékeket is lerontaná, annyi csődöt okozna, ahány földesur van, akit adósságok vagy terhek nyomnak, már pedig a legtöbb ilyen. Ime a válság, amelyben vagyunk...”

Elállt a lélekzetünk, amikor e levelet — amely a történészek figyelmét mindmáig elkerülte — 1937 őszén, a bécsi Állami Levéltárban olvastuk.

Mária Terézia fel akarta volna szabadítani a parasztságot? Az öregedő, széthizott Mária Terézia, a már rég csak késlekedő, a mindig konzervatív császárné most hirtelen olyan radikális reformra szánta volna el magát, hogy fia, a radikális, a forradalmár hírében állt császár ijedten tiltakozik?

Igen, Mária Terézia 1776 utolsó napjaiban magához hívatta legbizalmasabb tanácsosait és kancellárjait s felolvasta nekik a következő legmagasabb leiratot:

„Csehországban és Morvaországban, részben még Ausztriában is zavar uralkodik, amely nem annyira egy bizonyos tényen, mint inkább a kedélyek és szellemek oktalanságán alapul és amelyen éppen ezért oly nehéz segíteni. Az alaptörvényekhez nyultunk hozzá, az eddig követett utról letértünk, figyelmeztettük a parasztot nyomorára, engedetlenségét és makacsságát engedékenységgel és könnyítéssel jutalmaztuk, a kötelekeket, amelyek eddig béklyózták gyanussá és az utálat tárgyává tettük a szemében, röviden olyan reményeket gerjesztettünk benne, amelyeket nem tudtunk kielégíteni, de amelyektől nyomatékosan mégsem fosztottuk meg őket. A földesur vagyonának lényeges csökkentését látja, azt hiszi, hogy az államnak vele szemben tanúsított eljárását csak a személyes gyűlölet s az ő megrövidítésének vágya vezeti s ezért mással nem törődik, — minthogy a végrehajtást kikerülje, megnehezítse, meggyúsítsa és hogy minden lehető eszközzel, sokszor még a saját kárára is, parasztját rosszindulattal és bosszúból szorongassa...”

Ez történt 1776 utolsó napjaiban. Igen, az öregedő, elhízott Mária Terézia megelégedte a habozást, a tanácstalanságot, torkig lakott azzal, hogy az urak és Beamterek folyton csak kijátszák, nem bírta lelkiérvével a jelentéseket a parasztság meg-megújuló inségéről s nyugtalanságáról. Készen állt arra, hogy Raab tanácsos egyszer már elutasított tervét újra elővegye és erélyesen, királyi hatalmával, megvalósítsa.

„Nem a farsang foglalkoztat — irta januárban Milanóba költözött fiának, Ferdinándnak — hanem a cseh ügyek. Nem mintha máris zavargás vagy engedetlenség lenne ott, annak kitörésére csak nyárra kell számítani, ha addig nem teszik meg a szükséges intézkedéseket, mert a parasztot szörnyen nyuazzák az urak. Hiszem, hogy ha a császár, nem mondom, hogy segít, hanem csak semleges marad, sikerül megszüntetnem a jobbágyságot és a nyomort és akkor minden rendbejön. De sajnos ezek az urak, látván, hogy velem nem bírnak, a császár oldalára álltak; az ellenmondásnak e szellemétől sokat szenvedek...”

És két hét múlva ugyancsak Ferdinándnak:

„A csehországi ügyek sok gondot okoznak, különösen azért, mert a császárral nem értünk egyet. A szegény emberek zsarnoki elnyomását ismerjük, megállapítottuk; meg kellett tehát állapítani a méltányos eljárás elveit is. Már a végrehajtásnál tartottam, amikor egyszerre az urak, minisztereim, kétséget ébresztettek a császárban, s egyszerre semmivé tudták tenni két év művét. Engedelmességet követeltem, könnyíteni akartam sorsukon. Azt mondják, ez nagyon sok...”

A reformcsászár 1781-ben, az összes örökös tartományokban, majd 1785-ben Magyarországon is fölszabadította a jobbágyságot, megtiltotta a jobbágy szónak még a használatát is... Mária Terézia reformterve azonban, amelyet, mint látjuk, megakadályozott — az övénél sokkal radikálisabb lett volna. József jobbágyszabadítása csak *alaki* volt, a jobbágyságot csak néhány legnyomasztóbb s megalázóbb kötelességétől szabadította meg, mint pl. hogy a földesurától kelljen engedélyt kérnie házasságához vagy ahhoz, hogy elköltözzék más vidékre. A császárné azonban, Raab tanácsos nagyszerű tervei alapján, amelyeket történészeink nem méltányoltak még kellőképp, gyökereiben forgatta volna fel az ősi birtok és tulajdonviszonyokat, azáltal, hogy a latifundiumokat föloszlatta vol-

na, helyükbe kishérleti gazdálkodást vezet be, először Csehországban, aztán az egész birodalomban! Felmérhetetlen, hogy ez óriási jelentőségű reformnak mik lehetnek volna a következményei!

József ellene szegült...

Ellenszegülésének részben elviek az okai. Már 1775-ben, az államtanács egyik ülésén kifejtette, hogy a jobbágyság intézményét egészében és rendeltileg nem szabad megszüntetni. „Lassankint, ha nem előbb, hát utóbb, ugysis eljön az idő, hogy a robot — amelyet mint egész alkotmányunk lényeges alapját, véleményem szerint teljes egészében nem lehet megszüntetni — az urak és alattvalók kölcsönös megegyezése alapján, ha nem is egészen, de a parasztra káros formájában meg fog szűnni“. E véleménye mellett most is kitartott s teljes erejéből támogatta az államtanács jelentését, amelynek lényege a következő mondatokban állt: „A legenedelmesebb bizottságnak az a meggyőződése, hogy a bajok nem a törvények s nem is az alapalkotmány hibájából következnek, hanem egyes-egyedül a törvényeknek egy idő óta szünetelő végrehajtásával magyarázhatók; tehát ahhoz, hogy segítsünk rajtuk, az alkotmány megváltoztatására szükség nincs...“

Részben tehát „elvből“ tartott ki a jobbágyság intézménye mellett az az ember, akit egy amerikai tudós történész, *Padower*, róla irt könyvében „forradalmár császárnak“ nevez. Helytelenül, ha a fogalmat pontos értelemben akarjuk használni. II. József — előre megmondhatjuk — csak vérmérsékletében, türelmetlenségében, cselekedeteinek formájában, „hangjában“, csak állampolitikailag volt forradalmi. A társadalompolitikában azonban ragaszkodott a meglévő viszonyokhoz, a társadalom örökölt szerkezetéhez. Ezen csak javításokat, olyan ujitásokat akart eszközölni, amelyek a szerkezetet lényegében nem érintik, sőt éppen további zavartalanabb fennmaradását teszik lehetővé.

Ez elvi és alkati okokon kívül, személyi okok is hozzájárultak ahhoz, hogy nem csatlakozott anyjához. Ismerjük hiuságát, tudjuk becsvágyát, következtethetünk féltékenységre. Bizonyára arra is gondolt, hogy anyja e nagyszerű elhatározásával s cselekedetével az ő szerepét és nevét teljesen árnyékba borítaná. Józsefnek mindenütt az volt a hite, hogy ő a nép barátja, a jobbágyok császára, a „*parasztok istene*“. Tudja és szereti ezt a hírét. Nem volt szivélyes modorú ember, de minden alkalmat megragadott Bécs uccáin vagy Páriséin, Pármában vagy Rómában, otthon és utazásai közben, hogy megnyerje „a nép“ rokonszenvét. Legenda kezdett már akkor alakulni körülötte: örült a legendának. A mendemonda szerint csak Mária Terézia akadályozta meg a parasztok császárságát abban, hogy felszabadítsa a jobbágyságot. Kijelentéseivel, viselkedésével tápot adott e legendának. Ha nem is igaz, hogy az 1775-ös cseh vagy 1784-es román fölkelés idején, mint terjesztették róla, maga bátorította volna föl a fölkelés vezetőit, — nem véletlen, hogy a vezérek mindakét esetben őrá hivatkoztak, az ő állítólagos pátenseit firtatták, az ő pecsétes levelét mutogatták, az ő képével ellátott pecsétgyűrűt hordták! Nem ő bátorította és uszította a felkelő parasztokat, legalábbis nem közvetlenül ő, de igenis a legenda, amely alakja köré fonódott és amelyben hiú örömeit találta.

Ezt a legendát sértette, eloszlatta, megcáfolta volna, ha Mária Terézia szabadítja fel a jobbágyságot. Elképzelhetjük — s ő is elképzelte,

— milyen nimbust kölesönzött volna e történelmi tény felsőges császárné-anyjának! Később József képmása függött sokáig a cseh és osztrák parasztok hunyhóiában, Józsefé a szabadítóé; de akkor Mária Teréziáé függött volna ott. Ez a féltékenység is oka lehetett annak, hogy József, aki mindedig anyja határozatlansága miatt panaszkodott és jajgatott, a cseh parasztok elnyomatásán sópáncodott, a habozásában meddő államtanácsot szidta, most hirtelen szívvel és lélekkel az államtanács oldalára állt s minden rokonszenve az uraké! A császár, aki nem is oly rég rendelettel akarta fölsozlatni a hitbizományokat, mint amelyek már ugyis elavultak, most egyszerre a földesurak nagy adósságain és terhein szánakozik, csódtól félti szegényeket, forradalmat emleget és anyja határozottságát legalább olyan kétségbeeséssel panaszolja, mint azelőtt százszor a határozatlanságait...

Gyanus ez, látszik, hogy József tetteit ezidőben nemcsak az elvek irányították, hanem személyi tekintet, mondhatnánk pártszenvédely is. A külföldi követek szerint valóban két párt harcolt ekkor a bécsi udvarban, az egyik párt József, a másik Mária Terézia, a párthivek változtak. Altalában az államtanács tagjai és a miniszterek inkább Mária Teréziával tartottak, a haditanács pedig Józseffel, Kaunitz, ha éppen egyikkel sem állt rosszlábon, közvetített köztük. Mária Terézia volt az uralkodó párt, József az ellenzék. A pártoskodásnak pedig megvan az a súlyos veszélye, hogy függetlenül az elvi ellentétektől önönmaga céljává válik. Ez rendkívül megnehezíti az egyetértést.

A császárné megkísérelt most legalább olyan türelmetlenül radikális, sőt radikálisabb ujtó lenni, mint eddig a fia; s akkor a fia lett konzervatív. Tán nem is annyira meggyőződésből, (bár ezt a tényezőt sem kell alábecsülni), mint azért, mert megszokta, hogy más párton álljon, mint az anyja. Pártpolitikai taktikának sem volt megvetendő: jó, kitűnő alkalom arra, hogy megnyerje magának a miniszterek, az államtanácsosok rokonszenvét, akikkel eddig szembenállt; sőt még azon túl is igen ügyes fogás, hogy megnyerje az arisztokrácia és a földesuri réteg rokonszenvét és bizalmát, amely amugyis tulságosan idegenkedett tőle.

Pedig, ha akkor összefognak és kieroszakolják a forradalmi reformot, Józsefnek egyénileg is csak haszna lehetett volna belőle. Anyja már biztonságban ült a trónon, népszerű volt a nemesség és a főnemesség körében. Ha Mária Terézia lép fel negyedszázados uralkodás után e forradalmi ujtás tervével, sokkal kisebb ellenállásba ütközik, mint a fia lényegesen jelentéktlenebb, közigazgatási ujtásaival. Akkor Mária Terézia a rendbontó, Mária Terézia a felforgató; Mária Teréziáé minden ódium, őt átkozzák az urak, — József csupán az örökös, aki ragaszkodik a már elrendeltek megtartásához, esetleg enyhíti is azokat.

József nem kis részben a földesurak, nemesek, az arisztokrácia ellenállásán bukott meg. Ha 1777-ben, még Mária Terézia életében, megkezdik a birodalom gyökeres átalakítását, megteremtik a közigazgatási reformok társadalomgazdasági alapzatát, az ő uralma talán szerencsésebb csillagkép alatt ér véget. Így azonban nem szüntették meg a jobbágyságot, csak enyhítették terheit. Javításokat eszközöltek az urbáriumon, a jobbágyság némely terhét pontosabban határozták meg, a rendelet megtartását fokozottan ellenőrizték. Ez maradt a forradalmi tervből. „A kancellária kérjen jelentést a tanácsból — írta a leszavazott Mária Te-

récia a cseh-osztrák kancellárnak — s terjessze élénk egy arra vonatkozó javaslattal együtt, hogyan lehet a jobbágyság terheinek enyhítése után az alattvalónak földesurával szemben való engedelmisségét biztosítani, hogy semmi kétértelműség, félreértés e tárgyban ne merülhessen fel...“ Mária Terézia vereséget szenvedett; de a vereséget a viszályban győztes fia sinylette meg. S nemcsak a fia: a birodalom, a dinasztia jövője. Ha a jobbágyság anyagi emancipálását Mária Teréziának sikerült volna kierőszo-
kolnia, a dinasztia helyzete minden bizonnyal évszázadokra megszilárdul, a társadalmi gyuanyag hijján a nemzetiségi szenvedélyek sem robbannak a XIX. és XX. században oly roppant erővel. Mária Terézia tragédiája, hogy majdnem — s mégsem tudta elhárítani fia, családja, birodalma fölől a végzetet.

Igy és ekkor dőlt el Habsburgok sorsa s a monarchiáé véglegesen.

A VIDÉK HIREKET VÁR

Írta: SZENTIMREI JENŐ

Zárt, önálló fejezet szerző készülő Kölcsey regényéből.

Bihar. Már akkor is: Biharország. Lankás Érmelléktől a havasig, Hajduság homokjától a Körös sziklaszorcsáig minden van benne, ami elegendő egy ország szükségére. Tömött buzamezők és szőlőtáblák. Lomb-erdők rengetegei a Királyhágó hóna alatt s fenyvesek a hegyek vállain. Olajkútak és vasbányák, malmok és halastavak és apróvadban bővelkedő pagonyok. Még nem Erdély, de már nem Magyarország. Még nem nyugat, de már nem kelet. Híd? Függőkert? Sziget? Önmagáé és önmagáért való nyugat és kelet, hatásaiban egyformán bővelkedő s mégis zárt, mégis külön világ.

Váradon három püspök három székesegyházban dicséri az Urat. Átellenben, a Körös tulsó partján, zsidók tágas imaháza versenyez pompában és látogatottságban, az Ujvárosban nemrég emelt görög katolikus és óhitű görög püspöki templomokkal. A nagyhatalmu és dusjavadalmu katolikus püspöki aula egymagában, kertes dombhátról uralkodik a jobbparti Olaszi felett. Uccasorokat foglalnak el a káptalan egyházi és világi javadalmasai. A folyón innen és túl két erős kálomista és a luteránus gyülekezet három disztelen temploma dacol a „pápista“ pompával és bőséggel. A szegénység várai e simára meszelt falak. Kézművest, szatócsot, szolgát, szabadost, jobbágy és zsellér népséget szorít vérző mellére a pelikánmadár, ha magyar. Román szegénység az óhitű templomba viszi a gyertyát, csak a tanultabbja, módosabbja térdel ikonok helyett ol-tárkép előtt az unitusoknál. Hetvenhárom temploma volt Zsigmond király idejében a városnak, ha igaz. Most se kevés, amennyi van, de soknak se mondható, ha vesszük, hogy milyen megátalkodott a világ II. József császár óta. Mindenki kantiánus, mindenki többet akar érteni, mint hinni, ami elvégre közömbös a vár előterében, a nagy piacon adóvevő zsidónak. Ő csak azt tudja, hogy kalmárkodni kell, ha élni akar. Borból, búzából, fából nála csinál pénzt a falvakon szétszórt nemesi rend, hogy

mindezt tőle vásárolja meg, újra csak pénzért, a váradi polgár. Ő köteles szállítani külső országokból, a kásmirt, a selymet, az angolai posztót, a kartont, mikből asszonyok szépségét kiemelő ruhaholmi készül, de mise-ruha is, meg lila cingulus, meg fekete kaftán, magyar disz és olcsó fejevaló a szolgáló népnek. Ő szállít köményt a szegénység levesébe és tömjént a füstölők parázsára. Ez már az élet rendje s ebben a rendben mindenki megtalálja helyét, ha nem rugódozik. Mindenki azt szeretné persze, hogy jól egyék, jól igyék, cifrázkodják s kevés dologgal éljen. Csakhogy ez nem mindenkinek sikerül. Azérthát úgy is jól van, ahogy éppen van.

A rengeteg megye s a tarka összeállású város kormányát Péchy Imre tartja kezében. Középkorú férfiú. Nemzetségére átmenet maga is főrendűek és közrendűek között. Már nem tekintetes, még nem méltóságos. Váradon tehát méltóságos a titulusa, Álmosdon megmaradt tekintetesnek. Még a kalapos József ültette az alispáni székre, Prónay László helytartótanácsos meleg ajánlására, minthogy vejére menendőről volt szó. Prónay kedvelt híve volt Józsefnek s mondják, nagy szava volt a híres türelmi rendelet kibocsátásában, amiért luteránus létére bárói rang volt a császári köszönet. De az istentelen és törvénytelen uralkodó, aki ujját mert húzni magával a pápával, főhivatalokra kevés embert talált a katolikus főrendűek között. Onnan vett, ahol talált. Evangélikusok, kálvinisták lelkifurdalás nélkül állhattak rendelkezésére. Különösen a tanultabbja, a világlátottabbja. Péchy Imre pedig akkoriban került haza Göttingából, minekelőtte kijárta a debreceni anyaiskolát s Késmárkon, német szón, esztendőt költött. Prónay Celesztina így került Péchy-Imrével az álmosdi homokra Nógrádból és így lett Péchy Imréből kinevezett vicispán Biharban.

Mikor beültették a megyevárba, mérges ellenszenvet fogadták minden oldalról, pedig ezer rokoni szál fűzte a környék nemesi családjaihoz. De teltek az idők, oldódtak a fenekedések tömény dühei. Mire II. József lehunyta szemét, arra eszmélt Bihar, hogy alkalmasabb emberre maga szántából se bízhatta volna dolgát. Másfél esztendő zürzavar következett. Volt, aki szégyellettében megfutott hivatalától, de a jó lelkiismeretűek kitartottak. Péchy mellett megmaradt Vay László, a főjegyző, akinek katolikus létére sem volt kifogása kineveztetése ellen és fiatal birtokos szomszédja, érkenézi Szilágy György, Székelyhid főszolgabírája. Maradtak mások is, de kettejükben megbízott fenntartás nélkül. Míg III. Lipót helyreállította az alkotmányt, Biharországban rend és nyugalom volt, munka volt és közbiztonság volt, bár az osztrák tartományokban ezerteszét jakobinus lángok lobbantak már akkoriban. A papság nem győzött mennydörögni az elvetemült, istentagadó aufkláristák ellen, de Bécsben, Budán, Pesten, Szebenben s még Csikszerezében is államminiszterek és főhivatalnokok, generálisok és professzorok, főrangúak és közrendűek, tisztviselők és kereskedő polgárok, tudósok, írók, szerzetesek és világi papok egymás sarkában kopogtattak az illuminátusok, rosenkrájcok és frankmazonok hallgatag szentélyeinek ajtaján. Péchy Imrére csak annyi tartozott ebből, hogy rendes törvénytörvényeken, akár a váradi megyevárban, akár az álmosdi kurián, mindenkinek meg kell kapnia igazságát, lett legyen főúr vagy bocskoros, egyházi ember vagy polgár, szellér, jobbágy vagy libertinus. És az első alkotmányos megyegyűlésen

egyhangú tisztelet emelte Biharország első alispáni székébe II. József „zsoldosát”.

Álmosd velenőtt tekintélyben ura népszerűségével. Elhanyagolt érmelléki falucska máskülönben, félre az országos közlekedő utaktól. Körülötte vidám halmokon szőlőkertek kellős közepén kákás pocsolya, háromféle hasznót hajtó tulajdonsággal. Nem kell messzire menni télen, ha lakóházak és tanyák nádfödélén már-már becsurog a hólé. Nyáron habausztatónak ideális. Estéként pedig békahangversenyekkel andalítja az ábrándozni szerető ifjúságot.

A nádas tó partján, az innenső oldalon, Kölcsey Péter portájának férőlme meszelt homloka világít az utra. A nádason túl, csekély kerülővel, Péchy Imre kuriája közelíthető meg. Léckerítése mellett fenyők állanak őrt s az udvar mélyén rejtőző tágas, móddal épült udvarház előtt porondozott kocsifelhajtó mutatja, hogy nem ágrólszakadt bocskoros itt a gazda. Kölcsey Sámuel hatalmas telkét három ucca határolja feljebb a felvégen, uri bejárájával a bagaméri utra. De a ház maga padláslépcsőjét és fűszekamráját szegezi az ucca népének, hogy a gazda szeme a lakószobákból befelé nézzen inkább istállókra, sertésólakra, magtárakra, szénatar-tókra. S virágoskertre a háziasszonyé.

A bagaméri ut Erkenézen át Mihályfalvára visz. Péterék uccája Kó-kasdon át Létánál torkollik a nagyutba, melyen Biasini Domokos kolozs-vári delizsánca közlekedik hetenként kétszer, Pestről jövet Debrecenen, Váradon át. Péchyék uccája Kereki felé folytatódik, innen Székelyhídon keresztül legközelebb elérni Váradot. S a három ucca a tó keleti szög-le-ténél újra egymásbaszalad, ahol a kálvinista templomot és a paplakot várszerű kőkerítés öleli magába.

Péchy Imre nyugtalanul tekint ki többször is léckerítése kisajtáján. Mindhárom utat egyszerre szeretné szemmel tartani, mert mindhárom irányból vendégeket vár. Türelmetlenségében el-elsétál a parókiáig, mely-nek ablakából Tókosné nagytiszteletű asszony figyeli reggel óta izgatott jö-vés-menését.

— Ugyan tudja meg már Laci, mi lehet ennek az oka? — fordult hátra urához, ki bodor füstöket eregetve valami nagy könyvet tanulmányoz.

Tókos Laciné szava parancs. Tókos Lacinak egy utja van csak, az engedelmességé. Kiáll tehát a kisajtóba és tisztelettel megemeli kalap-ját az újra közeledő alispán felé.

— Jó reggelt, clarissime! — fogadja Péchy a köszöntést. Megáll s ke-zel a pappal. Még örvend, hogy van kivel agyonütni az időt.

— Vár valakit, alispán ur, ha kérdésemmel meg nem sértem?

— Vendégeket. Sógoröcsém, Prónay Sándor jelezte jöttét napokkal ezelőtt. Házasságunk óta nem járt Álmosdon még.

— Szóval tehát gyorskocsin s tehát Pestről? — érdeklődik a pap.

— Amiatt türelmetlenkedem, mert a gyorskocsinak idáig Ujfalu-n kellene járnia s az én szürkéimnek, kiket Kölcsey Péter öcsémme Létáig küldöttem elébe, rég az istállóban kéne ropogtatni az abrakot.

— Pedig olyan két szürke nincs a vármegyében — kedveskedik az esperes — félóra sem kell azoknak Létáról.

— A homokon. Ha a köves utat választják, háromfertyálnál hama-rébb nem járhatják meg.

— Dél pedig elmúlt — pillant az esperes a torony oldalát ékesítő napórára. — Itt lehetnének csakugyan.

A falu forró volt s mégse tilkkadt. A kákás tó jótékonyan mérsékelte a juniusi napsugarak hevét. Az esperes kőkertjén orgonabugák és busa labdarózsák borultak ki teljes pompájukban.

— Jó szénacsináló időnk van — fűzte a szót az esperes, de Péchy már alig figyelte.

A bagaméri ut irányából kocsizörgés erősödött. Ez csak az öreg Szláv György lehet, megismerszik a lovak csengőjéről.

— Legyen szerencsém vacsorára asztalomnál — kezel hirtelen Péchy az esperessel és elébesiet a fogatnak.

Parókás, copfos, borotvált, szikár öreg ült elgondolkozva a könnyű futókocsi hátsó ülésén. A jozefinus idők divatját felejtette magán, de napégette arca, sasorra, bennülő szemei elárulták a vidéki magyar urat. Egészen összerezett, mikor Péchy rákiáltott:

— Isten hozta, Gyuri bátyám!

Meg se várta, hogy a kocsis lassítson. Egy ugrással az ülésen termett s a két jókötésű pej tovaügetett a Péchy-kuria irányában.

Most már a helybeli vendégurak sem váratnak sokáig magukra. Egy-másután érkeznek: Gulátsy Tóni, a másodalispán, Kölcsy Samu, Chernel András, a nagy lószakértő és Bolku Simon, a helybeli görög katolikusok patrónusa. Aztán Bocsányi Bódi, Somboryék, Fényesék, Miskolczyék, ki a tanyáról, ki a szomszédból, egymásnak közeli-távoli rokona valamennyi. Nótárius Vay Lászlóra nem kellett várni. Ő már két napja vendége az alispáni háznak. Csak a pesti vendég késik Péterrel, de az ebéd nem kozmásodhatott tovább. Az urak a nagy ebédlő házban foglaltak helyet az asztal körül, az asszony és gyermeknép a tágas, szellős kerti terrazon helyezkedett el. Hátba olyan természetű beszédei vannak uraiméknak, ahol nincs szükség szoknyára?

Eltelt délután háromóra, el négy is. Az ebédlőben vágni lehet a pipa-füstöt. Prónay Sándornak előbb-utóbb meg kell érkeznie, addig nem érdemes asztalt bontani. Fogy az édeskés érmelléki bor. Izzadnak a tarkók és izzulnak a kedélyek. Végre mozgás hallik az előkert felől. Nyikorog a kapu két szárnya s habosan robog a két szürke a lépcsőfeljáró elé. Kölcsy Péter azon porosan beront az ebédlőbe:

— Pohár vizesbort, de hideg legyen. Egyben pipet kapok a szomszagtól.

Péchy a vendég elébe siet, aki még ott tesz-vesz a kocsi körül. Podgyászait adja számba a cselédségnek.

— Mi történt veletek, Sandri — kérdi, atyafiságos csók és ölelés után.

— Debrecenben megrohanta a nép a delizsáncot. Valami nyomoru rendőrspicli utazott velünk. Majdhogy izekre nem tépték. Képzelheted a többit. Katonaság, letartóztatások, tumultus, abcugolás. Órák mulva jöhetünk csak tovább. Mit tudtok?

— Alig többet semminél. Martinovics és a négy igazgató...

— Ugy van. Pallos által. De tegnapelőtt újabb kettő: Őz Pál és Szolárcsik. Valami harapnivalót adjatok. A többit elmondom odabenn.

— Szódra vigyázz. Nem mindenki közülünk való.

— Megszoktam s vigyázok. Jól teszed, hogy mostani időkben kevered az embereket.

Minden szem az ujonnan érkezettet lesi. Jósál, berétvált képű, városi pantallós, németgunyás fiatalember. Halántékán néhány ősz hajszál csillog elő a porréteg alól. Másként harmincnál nem mutatna többet.

Szemeit füfkészve jártatja végig az urakon s egyenest a főjegyző felé siet kitárt karokkal:

— Laci! Szorulj mellyemre atyámfia!

— Sandri! — ölelte s csókolta a főjegyző. — Megemberesedtél, halod-e?

— Vénültem, atyámfia, vénültem. Legalább harminc esztendő az utolsó harminc nap alatt.

— Többi barátaimat meg se látod? — figyelmeztette Péchy enyhe szemrehányással.

— Uraim! — fordult Prónay az asztal felé, jobb keze két ujját fel tartva, mintha esküre emelné: — Szabadság és egyenlőség!

Voltak, akik felugráltak helyükről. Voltak, akik bambán egymásra néztek.

Öreg Szláv György kiegyenesítette derekát. Hóborította vén bükk, pedig tizenkét gyermeket nemzett s nevelt a hazának.

Kiegyenesedett és három ujját mutatta fel válaszképpen:

— Szabadság és egyenlőség! De testvériség is!

— Ugy van, testvériség is, — halkított a hangján Prónay. Aztán hirtelen mozdulattal ráhajolt az öreg eres, görcsös kezére és megcsókolta.

— Szláv György bátyámuram? Ráismertem a fiairól. Hirt vár felőlük, ugyebár?

— Ugy vártunk itt, öcsém, valahányan, mint a Messiást.

— Kegye' med két fiának megkegyelmeztek.

— Van Isten az égben!

— Isten van s ezt onnan tudom, hogy nem kívánta ingyen most ezt a két fiatal életet is a többi után. A jurátus szabad. Gyuri tömlőben marad, míg világos jelét adja javulásának s bűnbánatának.

Az öreg megingott álltában.

— Ó, a gazemberek. S magyar bírák ítéltek így?

— Egy szál magyarok.

A vendégsereg karban dörögte:

— Örökös szégyenükre és gyalázatukra.

Prónay Sándor újra végigjáratta szemeit az embereken.

— Kazinczy-rokonság van-e uraimék között?

Termés, zömök, mohos bajuszu, középkorú férfiú emelkedett nagyhezen az asztal mellől. Mostanig fontolgatta felálljon-e vagy maradjon?

— Én volnék, amicsodás.

— Dónes és Miklós hiába kilincseltek Bécsben. Csak a kegyelmet tudták kieszközölni. Ferenc várfogságban marad, mint Szláv György, míg a magas kormánynak tetszik.

Bossányi Boldizsár elvigyorodott. Csukladozva bökte ki:

— Ugy kell neki. Mit ártja magát jakobinus rebelliókba?

Kölcsey Feri a kertre könyöklő terrasz előtt cserépdarabbal buzgón húzgált vonalakat a homokba. Nem volt még egészen öt éves és féllábas iskolát készült játszani a kis Péchy Cellával.

A ROMÁNIAI TÁRSADALMI MUNKASZOLGÁLAT

Irta: GÁL ERNŐ

A háború utáni évek társadalmi erjedése sajátos mozgalmat termelt ki Kelet-Európa agrár államainak értelmiségi ifjúsága körében: a falumunkát. Ez a falumunka, mely gyűjtőfogalma a „falukutatás”, „faluszolgalat” és „faluvezetés” tevékenységeinek, Romániában a társadalmi munkaszolgalat törvényének bevezetésével, legújabbban egységes állami-csucsintézményben összpontosul. Ez az intézményesítés egyszersmind új jelleget és szerepet kölcsönöz a román falumozgalomnak, miután a társadalmi munkaszolgalat (serviciul social) intézménye egybeolvasztja a D. Gusti-féle szociológiai iskola falumonográfiai mozgalmát, a *Királyi Kulturálapítványok* és *Diákosztágok* kultur-akciójával s az új román állam szociálpolitikai szervévé emeli.

A romániai társadalmi munkaszolgalat irányító központja: az ujonnan felállított *Román Társadalomkutató Intézet*, (Institutul de cercetări sociale al României); legfontosabb segédeszköze: az értelmiségi ifjúság kötelező falumunka szolgálata; végrehajtó szervei: a Királyi Kulturálapítványok, az erdélyi *Astra*; helyi viszonylatokban pedig a falusi és városi kultur-otthonok, (căminul cultural). Nemzetpedagógiai intézményei: a felső parasztiskolák s a szervezet vezetőinek kiképzésére felállított tanfolyamok.

1. A Román Társadalomkutató Intézet, a feloszlott Román Szociális Intézet utóda, hivatott a monográfiai iskola munkálatait továbbfejleszteni s az egész ország területén érvényesítve a D. Gusti által javasolt „nemzettudományt” megalapozni. Ez a nemzettudomány a romániai valóság tudományos felmérésében s annak szociográfiai ábrázolásában jelentkezik s mint ilyen kiinduló pontja a társadalmi munkaszolgalat tevékenységének. D. Gusti szociológiai és társadalompolitikai felfogása így teljes egészében érvényesül az új intézmény kialakulásában, miért is szükséges érinteni e rendszer *pragmatikus* reform-politikai vonatkozásait. (A D. Gusti-féle szociológiai iskola részletes ismertetését l. a *Korunk* 1936. évi 6. számában.)

D. Gusti társadalomszemlélete egységes szociológiai-politikai rendszer, pillére a valóságot, tudományt, társadalmat illető reform dialektikus hármasa. A szociológia tárgyköre szerint — a társadalmi valóság feltárása, mely a vizsgálandó anyag nemzeti egységekre való osztódása következtében a „nemzettudomány” alakját ölti. A nemzettudomány által szolgáltatott adatok adják a társadalmi jelen megváltoztatását célzó reform törekvések alapját. Romániai viszonylatokban, tekintve az ország tulajdonképpen agrár jellegét, a nemzettudomány anyagát elsősorban az ország 15 ezer falvának felmérése teszi, a társadalmi reform ezért faluszolgalattá, a falu „kulturális restaurálásává” minősül.

A román nemzettudománynak, illetve az azt művelő társadalomtudósoknak azonban még más elhivatottsága is van: — kitermelni azt a nemzeti erkölcsi- és politikai-tant, amely biztosítja a román népben rejlő kulturértékek kiteljesedését s a román állam sajátos, más államtipusoktól eltérő formájának kibontakozását. Így a szociológusok számára jelenleg a legfontosabb az ország kormányzásának elősegítése. A külső és belső törekvések olvasztókemencéjében így válik a „tisztá”, katedra társa-

dalomtudományból kormányzati eszköz, a falumonográfiákból általában a nemzettudományból, melyek eredete Gusti egyik főmunkatársa H. Stahl szerint¹ az 1907-es parasztfelkelésbe nyúl vissza, az új román államforma alapját tevő ideológia.

2. A társadalmi munkaszolgálat fontosabb ujitása az értelmiségi ifjúság kötelező faluszolgálat. Ez a most szervezés alatt lévő intézmény, szintén megkezdett uton jár, amennyiben tevékenysége nagyjában — a királyi diákosztagok eddigi önkéntes falumunkájának folytatása. E diákosztagok megalakítását kiváltó körülmények s tevékenységének, valamint vezérelveinek ismerete előfeltételül szolgál az általános társadalmi munkaszolgálat jellegének és funkciójának felméréséhez, s így ezekre is rövidesen utalunk.

A falumonográfiák feltárták a romániai falvak gazdasági, népegészségi és kulturális állapotát, megvilágították a román parasztság helyzetét, amit — a feudális csökevények s az grárreform hiányosságai következtében — a gyermekhalandóság, a társadalmi betegségek s az analfabetizmus elterjedtsége jellemez. A többségében paraszti származású román értelmiségi ifjúság egy része e tényezők hatása alatt szélsőséges irányban tolódott el, úgy hogy, a diákosztagok 1934-ben történt megalakítása csak mérsékelt arányú szociálpolitikai kísérletezést jelentett a román falvak általános színvonalának emelése s az ifjúság különböző radikalizmusának levezetése szempontjából. A szóbanforgó diákosztagok tevékenysége különben szintén D. Gusti kulturpolitikai felfogásának jegyében alakult. Nemzetpedagógiai feladata első sorban a falu kulturális színvonalának emelésében, másodsorban pedig az értelmiségi ifjúság átnevelésében rejlett. Hogy képet alkothassunk a diákosztagok munkájáról, ideírjuk az 1934-35-36-os kampányok eredményeinek jelzőszámait. Három év alatt 84 osztag *egészségügyi vonatkozásban* végzett 161.190 orvosi vizsgálatot, alkalmazott 17.692 antiszifilitikus injekciót, épített 12 fürdőt és ambulanciát; *munkakulturális viszonylatban* adott 26.296 állatorvosi tanácsot, elültetett 5791 gyümölcsfát, beoltott 49.796-ot, épített 772 hidat, 740 kutat, lecsapolt 55 mocsarat, felépített 43 házat, stb.; *kulturpolitikai viszonylatban* tartott 2663 előadást s megrendezett 277 falusi színelőadást.

Ezek az eredmények bármily jelentősek is számszerűen, a 14 milliónyi román parasztság nagyságához és helyzetéhez mérten — sajnos — igen viszonylagos értéket képviselnek. Ennek a felismerésnek ad hangot Dr. Sabin Manuila is a *Cartea Echipelor* című gyűjtemény egyik tanulmányában, mikor ezeket írja: „Az összes osztagosok közvetlen tevékenysége 3 hónapon keresztül pár faluban, bizony egy csepp a román falu tengerében, Románia összes falvainak arculatát nem tudná csak évszázadok folyamán megváltoztatni.” (129. o.)

S tényleg: az osztagosok e hiányosság ellensúlyozására elméletet dolgoztak ki, aminek megvilágításában az osztagosok munkája uttörő jelleget kap. „A kiküldött osztagok feladata, kísérleti alapon bebizonyítani: mire képes pár ember”.² D. Gusti egyik-másik munkatársa O. Neamtu pedig így fogja fel a diákkülönítmények misszióját: „Kötelességünk az osztag példaadó munkájával bebizonyítani, hogy a falu haladni tud külső segítség nélkül is csupán önmaga igyekezetéből.” (i. m. 84. o.)

A diákosztagok megszervezéséhez vezető tényezők az utóbbi időben

még hatványozottabb mértékben éreztették hatásukat. Gh. Banu „Sănătatea poporului român“ (részletesen ismertette a Korunk 1936. évi. 2. számában) című, az Alapítványok kiadásában megjelent könyvében a román nép oly arányú biológiai és kulturális elsatnyulása tárult fel, mely már az ország termelő és védő képességeit fenyegette. Az új kormányzati rend szükségét érezte egy nagyméretű szociálpolitikai szervnek, a parasztság és ifjúság széles rétegeinek átfogására. Így került előtérbe a D. Gusti által évek óta szorgalmazott diák társadalmi munkaszolgálat eszméje. Gusti felfogásában u. i. a diák „társadalmi hivatalnok“, akinek kötelessége tanulmánya befejeztével tudását és képességeit bizonyos ideig a társadalom szolgálatába állítani.

3. A társadalmi munkaszolgálat állandó helyi jellegű végrehajtó szervei a falusi és városi kultur-otthonok. Ezek az otthonok működésüket az Alapítványok kulturakciójának kereteiben folytatják s állandósítják a diákosztagok munkáját. Cél: a falusi kultur-otthonoknak a falvak kulturális és társadalmi központjaivá, irányító szerveivé való fejlesztése, egyesítve munkájukban a falusi értelmiségieket a diákosztagosokkal. Feladatuk a falu társadalmi viszonyait s a falu közösségi mentalitását megváltoztatni, a paraszti társadalmi személyiségének kifejlesztésén keresztül, egy „eredeti paraszti civilizáció megteremtése érdekében“. Gustiék felfogása szerint az eddigi román gazdasági, közigazgatási és kulturális rendszer idegen eredetű, leutánczott és felülről bevezetett, s mint ilyen, nem felel meg a román földmivelő és pásztorkodó nép életvitelének. Minden baj kutforrása a kapitalisztikus termelési- és állam-forma; a mesterséges városi kultúra a román falu egyedül értéket képviselő ősi népműveltségét sorvasztja el. „Tanulmányaink u. i. — jelenti ki Gusti egyik beszédében, — arra a szociológiai igazságra vezettek bennünket, hogy a falu az a szentély, hol a román nép átmeneti befolyásoktól mentes életmegnyilvánulásai menedéket kaptak“. A falu „a nemzet szintézise, mikrokozmosza“, mely panteisztikus szívróssággal őrzi a nemzet és örökkévalóság metafizikai kapcsolatait. A kultur-otthonok feladata így a falu sajátos hagyományainak ápolásán és megőrzésén keresztül a falu visszavezetése őseredeti életviteléhez, az egész román társadalmi és állami élet ilyen irányu ártértekelése céljából. Az országban jelenleg körülbelül 1638 kultur-otthon működik. Területenkénti megoszlása: Beszarábiában 507, Bánátban 45, Máramaros és Körös vidékén 28, Bukovinában 30, Moldvában 302, Olteniában 172, Havasalföldön 362, Dobrudzsában 94, Erdélyben 97. 1934-től 1936-ig az otthonok szükségleteire a Királyi Kulturálapítványok megteremtették *A falu könyve* sorozatot, melynek eddigi 17 kötete 10-10 ezer példányban jelent meg. Az otthonok szellemi és szervezeti irányítását *A kultur-otthon* című havi folyóirat és az *Albina* c. népszerű hetilapok szolgálják.

A társadalmi munkaszolgálat törvénye végül a már eddig működő paraszti főiskolák általánosítását vezeti be. Ezek a főiskolák dán mintára létesültek a falu-vezető elit réteg kinevelése céljából. „A paraszti főiskola — írja Gusti — új iskola típus, mely a rendes iskolának folytatása, a nép-kultúra megteremtésének szorosan körülhatárolt feladatával.“

Az Alapítványok kulturpolitikája — amint láttuk — a nép antikapitalisztikus eredetű kulturájának ápolását szorgalmazza, szembehelyezve azt a városi, polgári kultur formákkal. Ez egyrészt, az Alapítványok ide-

ológusának, D. Gusti felfogásának társadalmi jellegét tükrözi, másrészt — állami kulturpolitikává emelve — határozott hatalmi célkitűzéseket követ. A romániai társadalmi munkaszolgálat bevezetése kétségtelenül megfelel a román falu szükségleteinek, míg a városi diákságnak a falvak életével való szorosabb kapcsolatba jutása előmozdithatja a város és falu közötti különbség kiegyenlítését s a román értelmiségi fiatalság szociális lelkiismeretének ébrentartását.

1. H. Stahl Școala monografiei sociologice, a „D. Gusti și școala sociologică din București” című könyvben (București 1937).

2. Cartea echipelor, București, 1937, H. Stahl cikke.

KÉT ROMÁN NÉPBALLADA

Fordította: SALAMON ERNŐ

Mindkét ballada Vasile Alecsandri gyűjtése. 1862.

KIRA KIRALINA

Ott lenn Brailába
rakodik sorjába
kétszer-hét nagy gálya,
fűszere kosárba,
búzája vékába,
fűszerét kirakják
de a kövér búzát
megmértvén forgatják
s bennök raktárolják.
De hát ki rakodik?
Ki ad parancsot itt?
Gazdag szerecsen
az, ki így teszen.
Az ajaka széles,
nagy feje keléses,
kövér, piros szájú,
nem idehazájú,
zománc-mosolyú,
ilyen férfiú.
De ő mit csinált
amíg megrakták
azt a sok gályát?
Parton mulatott,
evett és ivott.
Ágas tölgy alatt
vajjon ki halad?
Maj de gyöngye szűz ő,
most megyen a vizre.

— Kira Kiralina,
édes virág szirma,
ha az enyém lennél,
hogy gondod viselném,
úgy lenne gondom rád

ahogy megkívánnád,
vennék olyan ruhát
soha meg nem únnád,
hány, sok selyemkendőt
ringatna a csipőd!
Lennél csak enyim
aranyérmém
övéznének s gyöngy;
abbafogva menj!

Kira kacagta,
fogát mutatta:

— Arabom, arabom,
vastag ajakosom,
gerle a varjúval,
virág a kígyóval,
az őz és a medve,
a nap és a felleget
essék szerelembe?
Láttál még olyat
az égbolt alatt?

Az a szerecsen
csak neki megyen
megfogja a lányt,
hozza csónakát
úgy viszi tovább
s el arra vivé
Szulina felé.

Kira bátyjai,
kígyók a Dunán,
hárman, banditák,

urak Brailán,
Kirátkiáltják,
úgy hívják a lányt,
máris ott úsznak
a mélyvíz alatt
s most beugranak,
be a csónakba.
Az a szerencsén
meghal véresen.
Most megfordulnak
hárman s így szólnak:

— Bűnös leánytestvér,
nekünk nem is testvér,
mily halált kívánsz,
miféle halált?
Világosat, fényest
vagy talán sötétet?

— Esküszöm Istenre,
esküszöm lelkemre,
oly ártatlan vagyok,
olyan tiszta vagyok,
ó kedveseim,
szép fivéreim,
kérek mind a hárman
ne tegyétek károm,
elsötétültök,
hogya megöltök,
mért kéne bűnhödnöm,
nincsen semmi bűnöm!

Kírá bátyjai,
kigyók a Dunán,
hárman, banditák,
urak Brailán,
vaj' mit tettek ők?
Hát hazavitték,
hozzákötözték
tölgy karójához,
karó fájához,
pattogó galyat
mindjárt is hoztak
s még mit tettek ők?
Kátrányba veték
szép szízi testét,
aztán meggyújták
s így káromolták:

— Hugok legvétkese,
lányok legbűnöse,
hol láttál olyat
az égbolt alatt?
Gerle a varjúval,
virág a kigyóval,
az őz és a medve,

a nap és a felleg
essék szerelembe?
Hármunk-tette tűznél
olthatatlan égjél,
fahasábbá légy,
vakhamúvá égj
hogya szerencsennel
nászolsz, idegennel!

Braila szíze
Kíra, jaj neki!
veték a tűzre,
süti, égeti!
sikoltott jajgatván
s még sikoltott aztán!
füstben fulladozván:

— Fítestvéreim,
sírva kérem im',
irgalmas kegyetek
kegyelmezzetek meg!
Félek a haláltól,
félek fájdalomtól,
fényes, szép halál
az is csak halál!
Jaj s megint jaj nekem,
jön halálom értem,
ártatlan, kegyetlen
végre ítéltettem!
Ó, anyám édes,
mily súlyos vég ez!
Lángos magas tűzön
ég el gyenge húsom,
jaj, hol vagy, anyám,
te is elhagyál,
ártatlan vagyok
mégis meghalok,
irgalmazzatok!

Kíra a tűzön
sírt keserűen,
majd szép szelíden
fejét leszegte,
elszállt a lelke.
Égett szép húsa,
húsa pirossa,
majd elfeketült,
hammadott, szenült,
felbomlott a csont,
füstölt iszonyún,
szikrált magasan
és, hogy az a test
puszta hamú lett,
Kíra bátyjai
Duna kigyói
csontjait, hamvát

kiválogatták,
szelbe szállatták
és megátkozták:

— Hej, ti, bűnös csontok,
hej, ti, bűnös hantok

szóródjatok széjjel,
szálljatok a széllel
hét tengeren át,
hét országon át,
nincshatára ürbe,
a semmisülésbe!

A SZEGÉNY ÉS A GAZDAG

Gyom levele, árva dudva,
a hűsön, a fogadóba
iszik a szegény s a gazdag,
szolga s gazda együtt isznak.
Hát a gazda dicsekszik
s fennén így rendelkezik:

— Hé kocsmás,
hé árendás,
hozz ide bort egy garasért,
itatok egy szegényt s azért!

Hát a szegény kacagta
s fennén azt parancsolta:

— Hé kocsmás,
hé árendás,
egy aranyat se sajnálok
ha gazdaggal inni állok!

— Te szegény, te koldusjános,
ne kényszergecss még megbánod,
ne mérkőzz te velem, pénzben,
inged sincs ha jól megnézem,
se nyájakban juhaid,
se kasokban tengerid,
se négy igásökreid,
hogy vélünk ígyál te így!

— Te gazdag, te, hájas-májas,
hogyha van is gazdagságod
véle szemem ki ne vájjad!
Mert hát a legelső vagyon,
mint patak a hegyen olyan,

most folydogál, most elszárad,
most kiárad, most kiszárad!
s hogyha van is, nyájba, juhod
van is véle ügyed, bajod,
mert ahol a szelid csorda
ott ehül a véres ordas!

— Szegényember, szegényember,
én meg is szánnálak egyszer,
ha nem lennél ellenségem
s olyan nagy irigyem, nekem!

— Te gazdag, faluban felső,
szidásomban fürge, első,
nem kívánom jód se rosszad,
nincs amit véled megosszak,
neked nyolc igásod van,
kukoricád kasodban,
sok pénzedet szitalod,
aranyad veted-hányod;
nekem nincs csak egy baltám,
az az én testvérbátyám,
de, mit, egy nyáron gyűjtesz te,
megszerzem egyetlen este!
Búbáj van a fejszémbe
— acél az él-vége —
mert ha ütve megfordulhat
hullnak a gazdagok, hullnak!
Hé kocsmás,
hé árendás,
veder bort hozz, párjával,
nem futok az árával!
Ha a szegény itat, etet,
vert ont, gyilkol, de megfizet!

AZ ÚJ CSEHSZLOVÁKIA GAZDASÁGI KÉPE. Erre a kérdésre felel az „Europe Centrale“ legutóbbi száma, melyben érdekes statisztikai adatokat találunk Csehszlovákia legújabb demográfiai és ipari változásairól. A közölt adatok szerint Csehszlovákia fél-agrár fél-ipari jellege megmaradt. A mezőgazdasággal foglalkozó lakosság eddig az összlakosság 34.64 %-át tette, most pedig 37.60 %-át teszi. Ennek megfelelően az ipari lakosság arányszáma 34.94 %-ról 32.07 %-ra esett. A bányáiparban a legérzékenyebb veszteség a szénbányászatot érte. Csehszlovákia, mely eddig szenet exportált, ma bevitelre szorul. Elvesztettek ezenkívül jelentős elektromos központokat s kisebb uránium és cinkbányákat. Az ipari termelésből legnagyobbbrészt elveszett az üvegipar, jelentősen gyöngült a textilipar.

A Z U R B A N I Z Á L T F A L U

Irta: DÉZINAI VIKTOR

A gazdasági válságok — mint ismeretes — súlyosan érintették minden ország földmivelőit. Azonkívül a háborútól felfokozott és új területek bevonása, valamint a racionális és gépi termelés megsokszorozta a hozamokat, miket viszont az elgyengült és megzavart világpiac nem tudott felvenni. A földmivelők helyzete kétségbeejtő lett, a városokban ijesztően elszaporodtak a munkanélküliek tömegei. A születések erősen leromlottak és a társadalmi nyugtalanság terjedt.

Ilyen körülmények közt a kormányoknak nagyszabású társadalmi és gazdasági politikát kell folytatni. Így irányult különös figyelem a falusi rétegek felé, melyet a válságok ellen védeni, életszínvonalát emelni kényszerültek. Ugyanakkor a munkanélküliséget telepítésekkel és közmunkákkal próbálják ellensúlyozni. Így kapcsolódtak össze a városi és falusi lakosság, valamint a vidék tudatos fejlesztésének problémái.

Ezek az események és intézkedések mélyen belenyulnak a falu életébe. A nép megérzi a nagyobb összefüggéseket, érdeklődik a modern világ iránt, igényei támadtak, melyeket a háború előtt nem ismert. A falu kívül-belül roppant átalakuláson esik át, melyek még nem zárultak le. Azonkívül a régi falvak mellett számtalan újfajta település is keletkezett. Ezek részben technikai természetűek: bányák, ipartelepek, erőművek, kikötők, pályaudvarok, raktártelepek, stb., részben pedig szociális eredetűek: lakó-, nyaraló- és fürdőkolóniák, táborok, kertvárosok, mindenféle Siedlungok, melyek a zsúfolt nagyváros-magok fokozatos kiürítésének eredményei. Végül a nemzeti belső kolonizáció valóságos új földmives falvakat teremt (pl. Németországban) egészen racionális alapon, akár a régi nagybirtokok felosztásával, akár talajjavítás útján nyert területeken (Pontini mocsarak, az Északi tenger partvidéke Németországban), akár végül az elproletarizálódott nagyvárosok széléin.

Mindezek a tömörülések már tudatosan és tervszerűen létesülnek a modern technika, közgazdaság és társadalomtudomány, sőt politika elvei szerint és semmiben sem hasonlítanak a régi faluhoz, inkább új városdarabok, sokszor a városokból kitelepített lakókkal. Valóban már-már az elkövetkezendő, teljesen urbanizált világ elemeinek tekinthetjük azokat. Különösen Németország, Anglia, Olaszország mutatnak e téren nagyszabású tevékenységet, de minden országban többen alkottak ebben a vonatkozásban az utolsó két évtized alatt, mint bármikor azelőtt a történelem folyamán. Nem is szólva Oroszországról, mely a kollektív gazdálkodás és a szovchozok létesítésével egészen különös falutípusokat teremtett.

Tény mindenestre, hogy a háború után az államok mindenütt a legnagyobb mértékben irányítóan lépnek fel a falu és vidék fejlesztésében s ez nem más, mint tudatos urbanizálás: a modern műszaki, tudományos, higiénikus, organizációs vívmányok bevezetése eddig kevésbé érintett rurális területekre. Ennek a roppant kulturális folyamatnak hatása máris érezhető, de teljes erővel csak a következő nemzedék idején fog érvényesülni. Akkor derül majd ki, hogy úgy az emberiség települési rendszerében, valamint egész társadalmi szervezetében és gondolkodásában a háború előtti viszonyokhoz képest korszakalkotó, szerkezeti változások tör-

téntek, melyek lényege a nyugati kultúra területén a város és falu közötti különbség lassu kiküszöbölése.

Ennek a folyamatnak a szimptomája a mindenütt terjedő országos és regionális tervezési mozgalom is, mely már nem tesz különbséget város és falu között, hanem a kettő életét szerves egységbe foglalja s erre építi fel számításait. Az irányított gazdálkodás eszméje, mely racionális termelésre, közlekedésre, kiegyenlített életszínvonalra törekszik az ország életterében párhuzamosan halad az említett törekvéssel s annak szolgálatában áll.

Messzire vezetne, akár csak röviden is beszámolni arról, hogy szerte a világon az egyes államokban mi történt ezen a téren. Kezdve a falvak jó ivóvízzel, villamos árammal, utakkal való ellátásától egészen a mesterséges, készen teremtett új telepekig, melyek legszebb példái közt meg kell említenünk a Pontini mocsarak helyén épült Littoriát, Sabaudiát és Pontiniát, melyekről jellemző, hogy nem lehet eldönteni, városok-e ezek vagy falvak. A formák, eszközök és átmenetek ezer változatával találkozunk még a kisebb államokban is.

Bulgária például óriási erőfeszítéssel igyekszik modernizálni falvait: legnagyobb részüknek már kész szabályozási terve van és a kormány a 6000 lakosnál kisebb szomszédos községeket szövetkezetekbe tömörítette a nagyobbbszabású közmunkák ellátására. Görögország a Kisázsiaiból jött több, mint egy millió menekült letelepítésével végzett rendkívüli munkát. Románia és Szerbia a kisajátított nagybirtokokon hajtott végre nagyszabású telepítéseket. De az Egyesült Államokban is, a keleti államok túl sűrűn fekvő és túl népes városainak megszüntetése a munkanélküliek millióitól, azok letelepítése a nyugati, ritkábban lakott területeken, ép' úgy roppant gondot okoz a kormánynak, mint ahogy a nagy nyugateurópai államok is ebben a tekintetben mélyreható törvényes és gyakorlati intézkedéseket tettek.

*

A falu urbanizálására irányuló kiterjedt és nagyszerű eredményeket felmutató külföldi tevékenységekből itt most csupán egy típust ragadok ki, mely bár még elméleti, sőt utópisztikus jellegű, de éppen ezért és abszolút korszerűsége következtében legélesebben mutatja a falu átalakulásának irányát és mértékét. Röviden szemügyre véve a nagy folyamat elképzelhető legvégső célját tisztábban látjuk magunk előtt az eddig megtett utat és azt, amely még ránk vár, továbbá teljes jelentőségében felfoghatjuk a falu urbanizálódásának korszakalkotó jelentőségét.

Le Corbusier, a világhírű svájci-francia építész, ki úgy elméletileg, mint gyakorlatilag a modern, nemcsak műszaki és esztétikai, de társadalmi érzékkel is telített architektúrájának is vezetőembere, tényleges földmives és kisgazda barátai segítségével a legapróbb részletekig kidolgozta a mai technikának megfelelő kisbirtokos házának és gazdaságának, valamint az ezekből keletkezett falu terveit.

Le Corbusier falva természetesen az individualisztikus, nyugateurópai tőkés rendszer gazdálkodásának alapján áll. Tervei kidolgozásakor azonban nemcsak a mai viszonyoktól megkivánt egyesülési és szövetkezeti szellemet viszi bele számításaiba, hanem levonja korszakunk technikai felkészültségének legutolsó következtetését is, hogy ezáltal parasztjának teljes versenyképessége s egyúttal a modern igényeknek megfele-

lő, a városi ember életszínvonalától semmiben sem különböző standardot adjon. Így megszünteti azt a káros hajtóerőt, mely a falu legjobb elemeit az elmaradt vigasztalan környezetből az emberibb viszonyokat kínáló városba kergeti.

Az itt elgondolt falu két főelemből áll: az egyik a tulajdonképpeni gazdaságok csoportja, a másik a faluközpont. A gazdaságok az egyéni birtokokon levő lakóházból s annak összes tartozékaiból állanak, beleértve a gazdasági épületeket, kerteket, szérűket, magtárakat, színeket. Ilyen gazdaság, melyek hasonlítanak a magyar tanyákhoz, 50-60 van szétszórva a falu területén. Közöttük a legalkalmasabb helyen épül a központ, mely az összes kollektív tevékenységek színhelye.

A központ megint két elkülönített részre oszlik: az egyik kizárólag a gazdasági funkciók, a másik a társadalmi funkciók elvégzésére. Előbbiben csoportosulnak a közraktárak, szövetkezeti üzletek, gépjavitó műhelyek, benzinkutak, stb. Utóbbiban található a község háza, az iskola, a nem földműveléssel foglalkozó lakosság kollektív lakóháza, végül a klubház, melyben nagyterem, könyvtár, stb. van s körülötte a sporttelep és üdülők-park. Ezt a két részt a postaépület kapcsolja össze, mint amelynek funkciója úgy a gazdasági, mint a társadalmi tevékenységeket szolgálja. Az elrendezés a közlekedés, gazdaságosság, célszerűség és higiénie szempontjából a lehető legtökéletesebb. Az egyes tevékenységek semmiben sem zavarják egymást, minden szerv abban a sorrendben fekszik egymás mellett, ahogy ezt a természetes eljárások kívánják, úgy hogy mindent a legkisebb erő és idővesztéssel lehet lebonyolítani.

Az egyes épületek megoldása a lehető legmodernebb. Olcsó gyári előállítású, amellyel a célnak legmegfelelőbb, minden fölösleges dísz elhagyásával, de a legtökéletesebb műszaki felszereléssel. Ugy a lakóházak, mint a középületek standardizált elemekből állanak, melyeket nagyban állítanak elő, hogy aztán a helyszínen montírozzák és a birtok nagysága szerint kombinálják. De az egyes gazdaságok is, melyek általában a családi munkára vannak alapítva oly célszerűen berendezettek, mint valami tökéletes szerszám, melyet tulajdonosa nemcsak a legnagyobb haszonnal és könnyűséggel, hanem éppen ezért szeretettel is kezel.

Az alapul szolgáló elmélet felfogása szerint a rurális gazdálkodás lényegileg nem más, mint a közlekedésnek, a raktározásnak és kezelésnek problémája. Ennélfogva a farm alkotóelemeinek sorrendje, méretei, berendezése mind annak a célnak a szolgálatában kell, hogy álljanak, hogy a gazda ideje és energiája fölösleges járás-keléssel, erőpocsékolással kárba ne vesszen. Ezt szolgálja a gazdaság megszervezésének minden gondosan kiszámított részlete, ahol minden éppen olyan precízen megy végbe, akár egy racionalizált ipari üzemben.

Ugyanerre az elvre épül az egész falu, illetve a kollektív faluközpont elgondolása is. Csak így marad a gazdának elegendő ideje ahhoz is, hogy ember legyen, hogy tisztálkodjék, művelődjék, a közéletben kivegye a megillető részét. Nem kell attól tartani, mondja Le Corbusier, hogy ezzel a gépszerűséggel, amit végeredményben a mezői munka, a termés kezelésének és értékesítésének, az állatok ápolásának szabályos ritmusa diktál s melynek követelményeihez a modern gazdaság és falu tökéletesen hozzáidomul, megfosztaná a falusi életet a maga költészetétől. Éppen a fölösleges, az elavult rendszerekből folyó, emberpusztító erőpazarlás megszű-

nése s ennek ellenére a jobb eredmények, a felszabadultság és biztonság érzete a célszerű és csinos környezetben fogják a földmivelővel mesterséget igazán megszerettetni s azt a legtökéletesebb fokra emelni.

A tervek figyelmes szemlélője előtt feltűnik, hogy az összes épületek, úgy a gazdák lakóházai a farmokon, mint a falu középületei, cölöpökön állanak. Ez a konstrukciós elv, mely Le Corbusier egész építészetiének egyik legfőbb jellemző vonása s amelynek roppant jelentőségét itt nem magyarázhatjuk meg, a faluban is különös fontosságra tesz szert. Céljait főleg a nedvesség elleni védelem, mely a rosszul szigetelt házfalakon, az agyagos vagy alapíncézetlen padlókon keresztül a gazda egészségét állandóan fenyegeti és a reumák és tüdővész leküzdhetetlen oka. A teljesen szabadon álló lakóház emelet magasságban álló helységei, melyeket a levegő és napfény folyton keresztüljár még azt az előnyt is nyújtják, hogy onnan az egész gazdaság minden irányban szabadon áttekinthető és a gazda, mint valami kapitány a parancsnoki hidon azonnal mindent meglát, ami az ő kis birodalmában történik. Másrészt a ház alatti, mindig száraz és szélétől védett, tágas, pitvarszerű területen, mely az udvarral és kerttel közvetlenül érintkezik, a jó évszakban a házi munka és a családi élet minden részlete a legkényelmesebben lejátszódhatik. Itt van a mosókonyha, itt lehet étkezni, a gazda itt fogadja vendégét, a gyermekek itt játszanak, egy csodálatos új helységgel gazdagodott a ház anélkül, hogy megdrágult volna, mely a legnagyobb mértékben alkalmas az otthon kibővítésére és kényelmesebbé tételére.

Ugyanílyen nagy pitvarok keletkeznek a középületek alatt is, a cölöpök közt. Csak, aki tudja, hogy milyen kín faluhelyen a sár, az eső, mely elől eddig dohos, szűk, sötét szobákba kellett behuzódní, tudja felbecsülni, mit jelent a száraz, védett nagy telepek ilyen megszáporodása a község háza, a posta, az üzletek és épületek mellett, ahol a várakozóknak nem kell a sárban, vízben álldogálni, míg ügyeiket elintézik. Ezáltal persze a többi helységek méretei is a legtakarékosabban szabhatók ki.

Sokat lehetne még mondani és vitatkozni ezekről a tervekről, melyekről hangsúlyoztam, hogy egyelőre elméletiek, sőt utópisztikus jellegűek. De éppen ezért különös világossággal mutatják, hogy milyen irányt vett a falu urbanizálásának folyamata s hogy a város mit ad a falunak. Nem egy utópiát már meghaladott a fejlődés és nincs kizárva, hogy rövidesen ezeknek a gondolatoknak egyrésze is valósággá válik. Ezeknek és a hasonló törekvéseknek egy a lényege: eltüntetni azt, ami korunkban már tarthatatlan különbséget jelent, mely a városi és falusi ember élet-színvonala közt kényelem, egészség, tisztaság, csínosság, szellemi kielégülés tekintetében fennáll.

A város, mely maga is még távol van az ideális állapottól, ennek ellenére teljes erővel dolgozik a falu átalakításán, hogy azt egyenrangú testvérévé emelje. Nem kétséges, hogy az emberiség életének szebb korszaka következik akkor, ha a település e két főformája megoldotta a kiegyenlítőds, a harmonikus együttélés kérdését.

CARL SANDBURG: FÜST ÉS ACÉL

Fordította: MÉLIUSZ JÓZSEF

Carl Sandburg ma Amerika egyik legnagyobb költője. Érett férfi korában tűnt fel. A préri, a városok mélye, a gigászi amerikai üzemek, ugyanakkor azonban az örök emberi érzések, a Minden és — a lent élő — mindenki költője. Kötetei: Chicago Poems, Corn Huskers, Smoke and Steel. (Mutatványunk ez utóbbi kötetből való.) Amerikai népdal- és csavargóének gyűjteményét The American Longbag címen adta ki.

*Mily' üde a tavasz párája, füstje!
Mily' más, mint a beborult hűvös őszé!
Páncélos cirkálók kiáltója s vashámorok felett
Egyenest, mint a nyíl, oszlopban száll fel a füst —
Konkorodva csavarodik az enyhe szélben... Nézd, amint forog!*

*Észak felől a szél ha süvölt és délnek repül,
S keletre száll, ha fú nyugatról.
Egymást e jelben ismeri fel
Mind,
Ami füst.*

*Tavaszi mezők füstje, sárga levelek őszi füstje,
Uj acél fagyos, azuros füstje —
A munkára fogadkozik esküdözve: Ismerlek Téged, testvér.*

*Üldözötten, sisteregve a középről,
A sötét mélyből, alulról, amidőn felhurcolt teremőnk,
Amonnan letről bukkantunk mi fel —
Te is és jómagam is, gomolyban sustorgó üstökömmel.*

*Világunkba a teremtő nem egy füstöt hajított.
Az egek és évek körétegein át —
Titokban sorsunkról dalol a füst,
Estről, hajnalhasadásról dudorássza
A régi tűzhely énekét:*

*Cselekedheted, hogy fel ne szálljon,
Cselekedheted, hogy vigan szálljon,
A kiáltóban egyképpen égnek száll a füst.*

*Száll a városi ég nyugati felén,
Vidéken a szürkülő ég pereméről repül fel:
Az eget szeli és megszámolja az éveket.*

*Tégla vöröslő füstje, por
Gomolyg csavarodva
A kémény sorokból
Fel a bujdokló hold felé, elérni!*

Ez, — szól a virágzó gyárban öntött vasdarab —
Ez az acél s a szél külön szava.
A nappali váltást adják az éjszakainak
S az éjszakai újra visszaadja.

Dadogj Te is e különös beszéddel —
Segíts, hogy megértsük őt.
Torladt gyárak, terjengő ipartelepek,
Kohó zúgások áradó harsogásában
Cseréli árnyékát a füst
S árnyékot változtat az ember is
Legyen bár néger, sárga, cseh, egyszer mind elváltozik.

Egyedüli csak ez a vasdarab, —
Szívében füst s egy ember vére,
Tűz rohamra száguldja át s kitörve szalad tovább
Hogy elhagyja — a füst s egy ember vére,
É ime kész a megfagyott, kék acél.

Igy száguld ki-be a láng s megint tovább,
És a vasrúdból im fegyver lett, kerék, szög és kapa,
Hajólapát a tengeren, légszavar a légben fenn,
Szívét valamennyinek keményen járta át a füst és egy ember vére.
Pittsburg, Youngstown, Gary — vas teremtmények: emberi vér.

Ember vérével, mennybolt sötét levével
Irja a füst az égre esküjét:
Acélban füst, acélban vér;
Homestead, Braddock, Birmingham, emberből gyártják az acélt.
Az acélkeverék füst és vér.

Dübörög a madárember
Fenn a magasban, ő is acél,
A gépe zúg, ő is acél.

Az üzemeket szegélyező sövény acél.
Az üzem kapuban álló örök oldalán a fegyver acél.
Acél kuttyák vonszolják az ércet, acél karok ássák a földből, emelik,
rakják, s az utjuk kagylóhéj csörgése kíséri.
Tudják az emelők s a fogók is jól tudják, ez itt az acél, csak ásnak
és markolják, üvöltve nyögnek, darabról-darabra csap le gépi
izületük, vas csinálja a vasat.
Füst, levegő, por küzd a kohókban, eljött az öntés ideje, egy hasáb
tekereg s az olvadt kő kicsordul:
Hajók a tengeren, a földön felhőkarcoló, a víz alatt buvárok ha-
rangjai, az égre fel, fel kapaszkodik az acél.

Te sötétben botorkáló Steve, az éthordó bődönnel, Te Steve, ki a
gyalogjárón botorkálsz a szürkületben újságpapírt viszel haza
csupán nőnek s gyermekeidnek, Te Steve, Te csodálatos fejű,

mi lesz, mond mi lesz itt még velünk —

Steve, Te sötétben botladozó: belékarolok kabátod salakos, mocs-
kos ujjába, együtt sétálunk az uccán fel és alá, azonos a sor-
sunk; Te Steve s mi többiek egyazon csillagon végezzük, mind-
nyájan kalapot viselünk majd a pokolban, a pokolban vagy a
mennyben fent.

Nos hát, Steve lásd csupán füst az éjszaka.
Füst, füst hullt ki a tegnap szitáján,
A furókat elásták újra és a horgokat is.
Örökké imádja a füst a füttyülőt és a harangot.
Most füst az éj maga,
De holnap, lehet, valami más.

Szerencsés hónapok jönnek, mennek:
Öt ember uszik a vörös acél fazékban.
Csontjukat a vaskenyérbe gyurták:
Csontjukat kötélle, üllővé verték
Es tengerral küszködő turbinák szivattyujává —
Keresd őket a szikratáviró antenna fonatában.
Ugy bujik meg kísértetük az acélban, mint a nehézfegyverzetű
férfiak képe tükörben.
Leskódók, meglapulók járják a szellemi táncot a sirok kacagó so-
rai felett.
Jelen vannak mindig, de feleletet sohasem adnak.
Egyikük mondta: „Szeretem munkámat, jó hozzám a vállalat,
Amerika csodálatos ország.”
Egy másik mondta: „Jézusom fájnak már csontjaim, a vállalat
hazudik, oly szabad ez az ország, mint a pokol maga!”
Másik mondta: „Van egy nőm, így becézem: Őszibarack, takaré-
koskodunk és kiköltöznünk egy majorba, malacot nevelünk s
leszünk a magunk urai.”
Es a többiek, durva danázók, messzire kerültek el hazulról.
Kutasd őket egy bolthajtás acél íve mögött.
A költségeken ők már kacagnak.
Felemelik a repülőt a kék világba.
Minden, minden acél, egy motor zümmögve dalo!

A földalattin ők a dugattyuk és a dobok
A lassú hidraulikus fordulatokban, vagy a gummi a golyós csap-
ágyak között,
Dynamok tárnái alatt, armaturák hálójában.
Árnyék táncot lejtene és kacagnak a költségek fölött.

Vöröslő bolthajtást világítanak meg a kohók.
Tűzgombolyagok csavarodnak, forognak.
Felbuzgó karmazsin fényköre.
Benszülött haldokló hunyja le szemét.
Tűz mossa már a salakot és szél.
Örökre megtisztítja a salakot a tűz meg a szél.

Az acél tanulságának himnuszát halld:
 Így cselekedj, vagy elpusztulsz éhen.
 Nézd a rozsdát az ekén.
 A cséplőgép zugó zajában hallgass miránk.
 A száguldó gabna-vaggonban a mi művünket csodáld.

Tűz és szél mossa a salakot.
 Teherkocsik, órák, gőzekék, furók, dugattyúk, kazánok, ollók —
 Ó, a hegyek alvó salakja, a súlyos nyersvas sok-sok uton tör, ka-
 nyarog fel a nap felé.
 Szurni fog vele az ember és löni és vajat köpülni és alagutat furni
 és folyókat vájni, szénarendeket kaszálni, disznók torkát elnyi-
 szálni, ökröt nyuzni, repülőgépet kormányozni Észak Ame-
 rikán, Európán, Ázsián át, a világ körül.

Kemény szikláju földből vájva, összetörve, sütvé zuzókban és ol-
 vasztókban, az acél rozsdás pora vár
 Mig atomjai tiszta szövedéke megcsonkítja s élet veszi a furóknak,
 kicsorbitva éles foguk.
 Felismered az acélt egy acéllemez parányában, Ó Teremtő, egy hü-
 velyk milljomod parányában.

Egyszer, mikor a tűz hajlongását láttam, a vad fátyolasszony
 táncát.
 Amint kiperdült a lángból, a kéményekből — lobogó lánghajával,
 égnek forduló lábbal repülve,
 Láttam, amint tűzvödrök és tűzkosarak robbannak, fortyognak,
 megbokrosodott tűz száguld fel a szilárd talapzatú kohóból.
 Szikrák csattogó nyelven csattannak elő a sziklabordás föld gyo-
 morfalából önmagukon harsogón kacagva,
 Tűzfülek — és orrok, mint az embermajom kapkodó lángkarjai,
 aranyból sárpogácsa, madarak aranyszárnya, vöröslő köntösök
 bíborló öszvéreken, tevék pupjáról lebukó skarlát kényurak és
 újjvörös léggömböket eregető meggyilkolt cárok —
 Én akkor láttam fellobbani a lángokat egymásután: füst, füst:
 Isten veled,
 És a színen az éjszaka nagy testvérei s a hideg csillagok pihenő
 asszonyok hajfonatát rendezgették
 Az égben várakozva lassú és könnyű szemekkel és halk hangon
 tűnődtek:
 „Minthogy Te mindent tudsz
 és én semmit sem tudok, mondd meg nékem,
 mit álmodtam az utolsó éjszaka?”

Szeles eső s a szél rezdüllete
 Ragadja meg s felejtí el mindörökre
 A gyöngypókhálót.

Hömpölyög és várakozik a holdsütés áradata,
 De soh' sem sokáig, a szél felkapja
 S arany pehelyként tova röppen vele.

*A gyöngypókhálót ferde szemekkel nézi
Egy alvó acéldarab s a holdfény áradatában
Ferde szemekkel millió évig alszik,*

*Rozsdás kabátban, molyrágta mellényben alszik
Letarolt agyagos gyepe az inge.*

*Sose bántja a szél az acél darabot.
Csupán a gyöngypókhálót lengeti s a holdfény áradatát.*

S Z I L V Á S I B Á C S I

Irta: NAGY ISTVÁN

Véletlenül tévedtem a gyászoló uccába. Az egyik ház léckerítésén aransujtásos, fekete drapériát duzzasztott a forró, de lomha szellő. A tüzes napgolyót az ember a fejére érezte nehezedni s gyakran nyult a tarkójához, nehogy lángralobbanjon a haja. A földön lepényt lehetett volna sütni, úgy tüzelt, akár egy kemence lapja. Könnyű lehet ilyenkor gyászolni, — gondoltam, — hiszen az ember minden porcikája könnyezik. Vasárnap délután lévén, biztosra vettem, hogy csak munkásember halhatott meg ebben a külvárosi uccában. S ezt rendjén valónak találtam. Utóvégre a halál elég ünnepélyességet hordoz magával s a munkásember csak a piros betűs napokon temettetheti magát kellő számú gyászolóval. De az már gyanusnak tünt, hogy dolgozó ember nyár közepén, tudniillik szezoni idején, haljon meg. A gyászjelentést elolvastva, a gyanum csak elmélyült. Szilvási János földész volt. A tornácos gyásház s az udvar végén égne az álló szekérrud, valamint a szekér formája sejtette, hogy hóstáti földész lehetett. Na, itt azután igazán nem lehet szó természetes halálról. Ezt látszott megerősíteni az is, hogy a Szilvási bácsi neve alá oda volt írva: „Életének 56-ik évében s 30 évi boldog házasság fordulóján rövid szenvedés után lelke az Ur színe elé járult.“ Mikor aztán azt is elolvastam, hogy négy leány gyászolja, a rövid szenvedést teljesen kétségbe vontam. 56 évvel és 30 évi házassággal, négy leánnyal s ráadásul nyár közepén nem lehet meghalni rövid szenvedéssel, még ha szíven szurják is az embert! Az uccaajtón ki-be jövő-menő szomszédok elejtett szavaiból csakhamar kivettem, hogy a Szilvási bácsi rövid szenvedése az „ágyban, párnák közt“ esetei közé tartozik. Egyszóval természetes halál érte. A „természetes“ szót egy szomszédban lakó szürszabó említette, aki földet seprő trottyával a szomszéd kapuban cégtáblájának támaszkodva állt. Ez a szó már szinte felbosszantott, mert a rövid szenvedés szerintem ellentmond a természetesnek is. Ennek a végére járok, — határoztam el. S a közeli villanyfának támaszkodva vártam és lestem a gyászdrapériás kaput, hogy megnyilvánuljon rajta a titok...

Kis idő múlva nagyobb csoport férfi, hóstáti földészek, iparos és munkás külsejű emberek jöttek ki a gyásházából. Mindenik szép tiszta s frissen vasalt, enyhe szódaszagú zsebkendőt szorongatott a kezében. Arcfintoraikból ítélve inkább az orruk előtt tarthatták eddig, mint az izzadságot törölték. Könnyekről ugyanis nem lehetett szó, mert kemény, száraz arcukon nem látszott semmi meghatódottság. Inkább amolyan mélyen

szántó tűnődés vont élesebb ráncokat homlokukra. A további dolgomat megkönnyítette a trottyos szűrszabó, aki egy energikus markolással felrántotta a nadrágját a szij alá és a kijövő férfiakhöz lépett. Az első téglát ő rakta le az előttem ismeretlen Szilvási bácsi élettörténetéből. Egy lyukas mellű nacionált nyálazva, fontoskodva mondta:

— Ki gondolta volna kérem, hogy ilyen hamar magával viszi Szilvását az apatársa...!?

Szavait csend fogadta. Egy hóstáti földész, minden bizonytalansággal a Szilvási rokonságából, akin majd kirepedt a feszes ünneplő, előbb lepillantott fényesre vikszolt csizmájára s miután meggyőződött, hogy az bátran helyettesíthetné az izzó nap ragyogását, gorombán odavetette a cigarettával küszködő szűrszabónak:

— Há, nem hiába volt az az apatárs román ember... — s kis tűnődés után még gögösen hozzátette, miközben vállá a bal szomszédház felé rándult — egy ilyen Bozsán...

Ekkor háttal felém fordulva egy vén ember szólalt meg. Kőműves lehetett, mert a kabátja fel volt akadva a nadrág farzsebéből kiálló nagy meszes collstokon. Beszéd közben úgy ütögetett összeszorított öklével, mintha valami láthatatlan asztalt dörgetne. Végül megfogta a hóstáti dolmányán az egyik gombot s így fejezte be:

— Akár Bozsánnak hitták, akár nem, azért mégis jó szomszédok voltak ők Szilvásival, te murkos...

— Aztán tíz évig együtt gürcöltek a vasutnál is. — Esett szavába egy vasutisapkás fűtő. Még mondott volna valamit, de a murkos szóra elveresedett földész csizmája dühösen villant a fűtő közelében s folytattan kiáltott:

— Éppen ez az, hogy tíz évig együtt gürcöltek és mégis kivágták Szilvását, mint a répát...

A szűrszabó kezében ezalatt a nacionál kibomlott a sok haszontalan nyálazástól s nem tudni ezért-e vagy a mély átérzéstől, nagyon sóhajtván jegyezte meg:

— Bizony én eleget csudálkoztam akkor a dolgon, hogy mit akarhatnak tőle a nyelvvizsgán, mikor a kezével dolgozott a műhelyben...

— Bizony jó keze volt neki, az istenfáját, — tűnődött maga elé a kőműves...

— Mégis kivágták. — Ellenkezett érthetetlen haraggal a földész. — Ilyenek ezek a Bozsánék...

— Na, de ezt már ne mondja! — Ütközött meg a fűtő. — Nem Bozsán vágta ki. És azért nem halt éhen Szilvási sem. Én nem mentem volna az ő helyiben a vasuthoz, ha nekem is lett volna földem, mint neki. A paraszt maradjon parasztnak. Ne egye el a szegény munkás kenyerét...

— Most már eszi magát a sárga irigység, mi? — Jött dühbe egészen a hóstáti. — Pedig az öregot éppen a föld ölte meg. Az a piszok föld!

— Na, na — vágott közbe békítőn a szűrszabó — az öléshez volt egy kis köze a hatvanöt fokos szesznek is, az Omul szolid korsójából. Emlékezzenek csak, mindig azt mondta Szilvási: Reggel, délbe, este egy porció fertőtlenítő sohse árt... Bottal kellett volna elkergetni azt a szolid ómot a sarokról ezelőtt tízévvvel, ma nem temetnénk az öregot...

— A szesz csak a szívet ölte, — nézett félre zavartan a kőműves, akinek úgy látszik szintén lehettek ilyen módon szerzett szívbántalmai...

— Igen, az csak a szívit ölte, — mondta utána gonoszul vigyorogva a fűtő, — a szíve pedig megölte Szilvásit...

— Mit tudják azt maguk?! — Dörrent közjük a hóstáti. — Amíg a vasutnál volt sece ivott... Én mondom, hogy a felgyúlt bánat ölte meg, amér ráadásul ez a Bozsán fia összeadta magát az öreg leányával. És a református hitről átcsábította az ő mokány...

A szűrszabó ijedten nézett felém s lerázta az orrán csüngő verejtékcseppet s csitította a hóstátit. — Hangfogót a szájra szomszéd. Ebbe már belé kell törödni. Utóvégre egyszer úgy is meg kell halni valamitől... Ilyen az élet. Egyszeribe vége...

Mikor az élet végére ért, hirtelen elhallgatott. Hosszú gyászfátyolban, kisírt szemekkel, talpig feketében, kilépett a Bozsánék kapuján az élet eleje. Nyomban sejtettem, hogy ez csak a Szilvási lánya lehet. S az élet eleje, már szembeötlőn kidomborodott a gyászruhája alól. Nyomában fekete karszallaggal átkötött sárgaruhás barna fiatal férfi jött. A szomszédok büntudatos arccal, elnémuíva csináltak helyet előttiük a kapuban. Csak a hóstáti rokon maradt mozdulatlan s mérgesen sodorta amugy is kinosan hegyesre pödört bajuszát. Könyöke surolta a fiatal férj oldalát, aki azonban nem látszott törödni ezzel. Mikor asszonyával együtt elnyelte a gyászház fekete üregű ajtaja, a hóstáti káromkodásba tört ki.

— Há, mit lehet szeretni egy református szoknyának egy ilyen izén?!

— Azt, ami nem található egy másik izében, — morogta maga elé a kőmives, de látva a hóstáti indulatos karmozdulatát, gyorsan kipótolta: — Csak azért mondom, mert a mi uccánkban nem nagyon volt református izé...

Ekkor megérkezett a gyászkocsi s az uccajutókba csödült szomszéd-ság között, most nekem is feltűnt, hogy egyetlen fiatal embert sem látni. Csupa többgyermekes családapák. Ezt a szemlélődésemet az uccavégén feltűnő földész dalkar szakította félbe. Zászlóval és feketére vikszolt fényes csizmában masiroztak Bocskai hajdu unokái. Mögöttük izzadva kutyagolt egy csomó, vén vasutas munkás. Olyan komor ábrázattal jöttek, mintha csak arra gondoltak volna szüntelenül, holnap biztosan rajtuk a sor. Végül összeverődött egy rakás nyüzsgő-mozgó megszeppent gyerek. Egymás közt sugdosódva szemmel láthatólag sehogy sem értették a gyászkocsi igazi és tragikus értelmét... Időközben megérkezett két koldus is... S az ő megjelenésük megint az imént vitatkozó csoport felé terelte figyelmemet. Azt hittem újabb részleteket tudhatok meg Szilvási bácsi rövid szenvedés után bekövetkezett természetes haláláról és közelebb tolongtam. De a szomszédok most már azon rágódtak, vajjon honnan a polkolból szereznek tudomást ezek a koldusok minden temetésről, hogy mindenikre elcipelik nyomorúságukat. Azt feszegették, hogy bizonyára percentre összedolgoznak a temetkezési vállalkozókkal. Rejtélyes megjelenésüket aztán összehasonlították egy másik rejtéllyel, ami mindig jelentkezik, valahányszor gyereke születik valakinek az uccában. A fűtő előadása szerint ilyenkor már másnap pontosan hozza a postás azt a nyitott borítékot, melyben egy igen diszes nyomtatvány huzza meg magát. A nyomtatványon gyönyörű, áramvonalas gyerekkocsik, pólyák, gyermekpaplancok díszlegnek nagyon udvarias szöveggel, mely gratulál az ujszülött-höz és tisztelettel felhívja a boldog szülők figyelmét az olcsó bébikelen-győkre s a részletre vásárolható gyermekkocsikra. Mikor a fűtő idáig ért

a beszédben, a szűrszabó, akinek közbekotyogásaiból kiderült, hogy éppen most várja a hetedik gyermeket, félháborodva kiáltott fel:

— Kikérem magamnak, itt nem születnek bábik. Csak egyszerű mucsos kölykök és nem biztos, hogy a szülők boldogok. Mi — rántotta fel megint a lecsúszó nadrágját — hogy még én vegyek nekik áramvonalas gyerekocsit?... Majd gyászocsit...

Kitörését az előre tolaikodó koldusok zavarták meg, akik igazi gyászszal az arcukon az uccasajtóhoz furakodtak. Az egyik, a férfi, valószínűleg hadirokkant, két mankó között úgy lógott ide-oda, nagy, kapásoknak való szalmakalapja alatt, mint valami harangnyelv. A koldussszony fekete, uriasszonyos, mollyal etetett ruhát viselt. Az orrán koromszínű sötét szeműveg lógott. Egy kék lepattogzott zománcú kicsi csuprot merev tartású karral olyan magosan nyújtott előre, a gyászolók orra alá, mintha könnycseppet akarna gyűjteni tőlük. Mire a kapu eleje egyszeribe megrikult s csak gyéren zörgött pénzdarab a hangos pléh bögrébe. A mankós ember időnkint dühös, konkurrens ábrázattal nézett feléje. Közben nekivetette széles hátát a kapufélfának s egy utonálló ábrázatával leemelte kuszált, ősz fejről a harangt s mankóján lógva, könnyörületért esedezett, pénzt vagy életet modorban. Szerencsétlenségére éppen akkor érkezett meg a fekete fővegű református pap s mindenki megkönnyebbülten kotródott be a koldus kalapja előtt a ravatalos szobába. Én kint maradtam, bár tudtam, hogy odabent most nagyon sokat hallhatnék Szilvási bácsiról, de sejtettem, hogy az kevesebb a semminél. Hosszú és könnyfacsaró prédikáció után végre négy ember kicipelte Szilvási bácsit abban a tölgyfatokban, ami immár őt is túl éli az enyészetben. Rengeteg koszorú borította el a kocsi. A dalárda tulharsogta az asszonyok sikoltozását s a vak asszony csupra is sűrűbben zörgött. A mankós is hálát morgott...

S lassan megmozdult a koszorúhegy. A kapukba csődült szomszédságot a menet lemozsolta a kapufélfákról s úgy hömpölyögtek a gyászocsai után, mintha ők taszitanák ezt a mozgó sirdombot az egészen elől lépkedő dalárdistákkal és a zászlóval együtt. Velük mentem. Kíváncsi voltam az omul szolidra, akit a szűrszabó Szilvási gyilkosának sejtetett. A menet eleje nemsokára el is érte a „La omul solid“ nevű sarki korcsmát. A szolid ember a korcsmáros volt, aki a nagy melegben hasig kigombolt ingben, büntudat nélkül, izzadva támasztotta az ajtót, kezében szorongatva a sörösüveg dugóját felpékelő dugóhúzó, a másik kezével pedig megthatódva vakarózott. Ennyi elég volt nekem.

El akartam maradni a menettől, hiszen többet már úgy sem derithetek fel Szilvási bácsi rövid szenvedésű haláláról, de nagyon tévedtem, mert a gyászocsai egyszer csak nagyot billent. Már úgy tűnt, hogy felborul, de aztán megint egyensúlyba került...

Megvártam a menet elhaladását s akkor az ut közepén jó nagy gödröket pillantottam meg. Ezekbe dőccent belé a gyászocsai kereke. A korcsmáros látva tűnődésemet a gödrök felett, közelebb jött.

— Haj uram — mondta — mennyit átkozta az öreg ezeket a gödröket. Napjában háromszor, ahányszor csak elhajtott itt. Nem csudálnám, ha most is morog a városi tanácsra a koporsófedele alatt. Igazán könnybe lábadt a szemem, amikor tegnap kihuztam nevét a kontókönyvből...

Elköszöntem a derék embertől s most már mindent tudtam, a rövid szenvedés után elköltözött 56 éves Szilvási bácsiról.

OPPELN ÉS RATIBOR

Irta: VERES PÉTER

Ritkán olvasok történelmi könyveket. Őszintén szólva, nem nagyon szeretem őket. A legraffináltabb detektivregények fondorlatai gyerekes cselszövények, s a legvadabb ponyvaregények véres borzalmai értelmes szörnyűségek a történelem valódi eseményeihez képest. Kevés könyvem között is jóformán A. France „Pingvinek Szigete” képviseli a történelmet, de az se történelem írás. Ellenben megtakarítottam vele magamnak száz kötet világtörténelmi szörnyűség elolvasását.

Most aztán véletlenül kezembe került egy régi történelemkönyv. Hogy pontosan mikori, nem tudom, mert hiányzik az eleje is, a hátulja is, de mert az ivjegyzetekből láttam, hogy a híres Horváth Mihály írta, akitől én még egy sort sem olvastam — hát nekifogtam. Nem nagy volt a könyv, alighanem középiskolai használatra készült, mert nagyon tömören, csupán az eseményeket sorakoztatta. A háborukat és a békealkudozásokat.

A könyv egyébként úgy került hozzám, hogy egy debreceni uri ház padlásáról a légvédelmi rendeleték következtében lehányták a limlomokkal együtt az ócska könyveket is. A szolgáló — falumbeli lány — kihozta a szüleihez a faluba, onnan tovább ment s így jutott énhozzám. — Ime, ilyen rejtélyesek falun a kultura utjai.

Tömörsége és izes régi nyelve megragadott és elolvastam az egészet. Ebben azonban eddig még nincs semmi különös feljegyezni való. Abban sem, ami engem meglepett, hogy még a mult század derekán a Mózeszt „Mózsés”-nek irták — én már ki sem tudom ejteni — s hogy Esztergomnak még akkor Esztergam volt a neve. (Egyébként a régi magyar nevekkel sok baj van, átlagos olvasó soha sem tudhatja, hogy kit, hogyan hívtak valójában. Gondoljunk csak rá: Attila — Etele, Kupa — Kappány, Vazul — Vászoly, Kuthen — Köteny, stb. mennyi németes-latinos-ósmagyaros kiejtési formula van a magyar történelmi könyvekben.)

Ellenben ami elsősorban megragadta a figyelmemet, a 10-20 és 50-100 ezer aranyak szerepe. Minden alkunál — és pedig tele van az egész történelem alkuval — szerepeltek ezek az aranyak. — Ejnye, gondolom, hát ennyire materialisták voltak ezek a lelkes, vallásos középkori emberek? Mindig csak a pénz és cserébe mindenért megint csak a pénz.

A másik dolog, ami feltűnt minden alkudozásnál, a leányok szerepe. A nagyurak szegény leányai, nemcsak a felnőtt 18-20 éves szüzek, hanem az 1-2 éves gyermekleánykák is már állandó alkutárgyak s a legtöbb egyezségnél ott szerepelnek, mint a békét megpecsételő baráti vagy most már rokoni ráadások, hogy annál bonthatatlanabb legyen a szerződés. Természetesen ezért rendszerint nagyon rövid idő multán az így összehasonnított sógorok, ipák és nászúrok már megint egymás ellen fordulnak, talán éppen a megígért, de ki nem fizetett nászajándékok, az átkozott 100 ezer aranyak miatt.

Azonban ami mindenekfelett feltűnt, az Oppeln és Ratibor hercegségek szerepe a magyar történelemben. Máskor is olvastam már erről, de nem tűnt ennyire fel, mint ebben a tömören eseménysoroló könyvben.

A könyvdarab csak Hunyadi Jánostól Bethlen Gáborig terjed, de ezalatt lépten-nyomon, majd minden jelentős alkuban, ami a magyar fejedelmek és a német hatalom között golyók, ott szerepel Oppeln és Ratibor, mint cseretárgy.

A Hunyadiak és a Jagellók korában még csak a szintén mindig hányódó-vetődő, hol elcserélt, hol elfoglalt „Slézia“ alkatrészeként adják-veszik Oppelnt és Ratibort is, de az Izabella és I. Ferdinánd közötti alkudozásokban már megjelenik Oppeln és Ratibor, mint cseretárgy Erdélyért. Ettől kezdve folyton hányják-vetik, mint valami rosszulszabott csizmát, ami senkinek se megy fel, vagy ha igen, mindenkinek szorítja a lábát. Izabella után János Zsigmond, azután Báthori Zsigmond s végül még Bethlen Gábor is megkapta a nikolsburgi békében. Hogy azután mi lett vele, nem tudom, mert a könyvnek a többi része hiányzott.

Hogy miféle föld lehetett ez ott valahol a német-cseh és lengyel nyelvhatáron s hogy miféle nép lakta s hogy ezek mit szóltak a folyton változó, s megkérdésük nélkül változó gazdákhöz, arról a könyvben természetesen egy árva szó sincs.

*

— Csunya világ volt — jó, hogy elmúlt — mondhatja rá a felületes ember. De éppen ez az, hogy nem múlt el, hiszen ezért jegyeztem fel az egészet. Gondoljunk csak a mai világpolitikában kavargó nevekre. Ruszinszko, Ukrajna, Tunisz, Korzika, Nizza, Dsibuti, Marokkó, Spanyolország, stb., stb. azt mutatják, hogy a népek fölötti alkudozás ma is folyik, csak talán a stílus változott és a „ráadások“ másfélék. Százezer aranyak helyett ma ócskafegyverekben levásárolható kölcsönöket, ártatlan szütleányok helyett pedig minden hájjal megkent tanácsadókat és propagandafőnököket adnak egymásnak az alkudozó nagyurak. Egyébként minden a régi, csak a gazdát cserélő földek dolgozó népének helyzete nehezebb és bonyolultabb, mint a középkorban volt.

A NYUGTALANSÁG SODRÁBAN

Írta: SZABÓ IMRE

A gyakorlati társadalomtudomány művelői e zivataros kor fölé emelkedve a tanulságoknak eddig alig látott tömegét vehetik észre. A világ tartós nyugtalanság korában él és a nyugtalanság, mely az emberekbe is beköltözött, a kapcsolatoknak, állami életnek, egyéni viszonyoknak olyan új formáit hozza létre, amilyenek eddig szinte ismeretlenek voltak. Igaz, hogy veszélyes, háborúktól terhes korok mindig voltak és az ilyen gyulladáshozos tünetek időnként megismétlődtek, — legutóbb a világháborúban, — de a kifejezett háborúskodás nélküli különböző villongások kora, mely a világháború óta szinte szüntelenül tart, állandó bizonytalanságot idéz elő és egy sajátos európai vihar-életformát. Az Európát időnkint megrázó háborúk történelmünket időszakokra tagolták, melyeken belül a fejlődés a legnagyobb zürzavartól bizonyos állandósulás felé tartott. A kiformalódó szilárdság, a stabilitás tette lehetővé a gazdasági élet fejlődését, gazdasági kapcsolatok felvételét; az emberek terveket szőhettek és az esetleg bekövetkezendő sarkalatos változásokat kiküszöbölhették számításaikból, mert azoknak aránylag ritka bekövetkezése a vis maiornak ilyen

faját majdnem teljesen, legalább is hosszú időre kikapcsolta. Minden helyhez kötött település, de az emberi természetnek is alaptulajdonsága ilyen stabilitás utáni vágy, mert a rendszeres építést csak ez teszi lehetővé. A történelemben mindig kívánták az állandóságot biztosító eszmék érvényesülését; ha a bécsi kongresszus idején Talleyrand legitimitás elvét az akkor még amúgy is gyenge közvélemény eltúrta az eszme maradi volta ellenére is, akkor ebben bizonyára nagy szerepe volt annak, hogy a lakosság Európában bizonyos alapot, szilárdságot várt tőle.

Mondottuk, hogy a világháború óta Európa, de különösen Középeurópa az intézményesített nyugtalanság légkörében él. A világháborút lezáró békeszerződés új rendet teremtett, új határokat vont és — anélkül hogy e határok helyességének kérdését érintenők, — nyilvánvalóan és megállapíthatóan a „megváltoztatható határok“ gondolatát dobta ismét a közvéleménybe; ez a gondolat hozzávetőleg száz évig alig tűnt elő Középeurópában és a közben felnőtt nemzedékek joggal hihették, hogy az ilyen lehetőség meghalt, holott csak szunnyadt a mélyben. A politikai élet ujabban meggyorsult és az országok közötti feszültség kiérésére immár nem kell olyan hosszú idő, mint régen. Az 1920 óta eltelt évek eseményei a nyugtalanságot és bizonytalanságot nem hogy eloszlatták volna, de fokozták. Míg a falu lakossága e nyugtalanító eseményeket kevésbé vette észre, hatását mégis inkább érezte. A város a maga kereskedelmi kapcsolataival rövidlejáratu üzletekre beállított amúgy is, de a földbirtok kénytelen hitelügyleteit hosszabb időszakra proporcionálni. A mezőgazdaságot így a stabilitás hiánya jobban érintette, mint a kereskedelmet és a várost, bár a város lakói inkább vesznek részt a politikai élet eseményeiben; de szintén súlyosan érintette az ipart, mert a változások fenyegetése nem engedte meg a hosszabb időszakon át amortizálódó beruházások megtételét. A gazdasági élet így, különösen Középeurópában félgőzzel dolgozott és bizonyos tartózkodással működött, ám nagyobb fokú bénulásokat mindeddig elkerült.

A szilárdság-érzés teljes felborítása Középeurópában 1938-ban következett be. Csehszlovákia és a vele kapcsolatos események mindenekelőtt a középeurópai külpolitikai szövetségek rendszerét bontották meg, szinte máról-holnapra. Csoportok oszlottak fel, államrendszerek változtak, a külpolitikával kapcsolatosan belső irányzatok cserélődtek fel, határok váltak bizonytalanná; az érintett területeken vad vándorlás indult, megalapozott exisztenciák omlottak össze, állások váltak bizonytalanná, kitervelt gazdasági és kereskedelmi összeköttetések alapjukat veszítették. A középeurópai események tehát teljes átorientálódást, új kapcsolatok építését tették szükségessé. Összegezve: e politikai és területi változások és az a mód, ahogy ezekre háborús veszélyek kapcsán sor került, — a gyors bukások, hivatalnokseregek felcserélése, közigazgatási rendszerek átalakulása, — mind-mind csak a stabilitás érzését ingatták meg az emberekben.

A stabilitás érzésének szüksége legnagyobb a jogban. A jogrend szubjektív vetülete végeredményben meggyőződés, mely az élet külső szabályainak, az ellentétek elosztatásának és a kapcsolatok elrendezésének igazságos és maradandó megszervezésével számol. Minden egyén igyekszik kapcsolatait, megélhetését, embertársaihoz való viszonyát sub specie aeternitatis rendezni. Az ilyen elrendezésben teljes cselekvőképességét,

terveit csak úgy fejtheti ki, csak úgy rendezkedik be végleges szándékkal, fenntartás nélkül, ha úgy látja, hogy az életet átfogó szabályok tartós rendet biztosítanak, e tartós renden belül magánjogi kapcsolatai elismerést nyernek, a törvények meghozásában egységes szellem látszik, mely a beleszámított fejlődést nem zárja ki, de kizárja a sarkalatos változást és ha biztosítékot lát arra nézve, hogy a jogvédelem állandó. E biztosítékot mindenekelőtt abban látja, ha a törvényhozás a legteljesebben alkotmányos, azaz a lefektetett vagy le nem irt, de a köztudatban élő állandó szabályok és biztosítékok alapján történik.

A világháborúig fejlődő jogrendek egységes szellemét észre kell vennünk. Nyilvánvaló, hogy Középeurópában a jelzett időpontig az egyre fejlődő szabadság, az állam mérsékelt beavatkozása és a közvélemény mérsékelt részvétele jellemezte a jogrendeket. A világháborútól kezdődően a politikának a közhangulattól való nagyobb függőségével együtt lehetetlen a jogi életben bizonyos öletszerűséget fel nem fedezni. Talán az állam fokozottabb beavatkozása a fejlődési irány, ám ez az irány nem mutat egységes szellemet, nem jelöl meg pontosan kisajátítandó területet, de helyet ad az önkénynek és véletlennek. Anélkül, hogy az etatizmusról értéktételeket akarnánk mondani, meg kell állapítani, hogy ha már fellép, nagyobb következetességgel kellene céljait megfogalmazni és rendezni valamilyen módon azt a kettősséget, amely az állami beavatkozás oldalán egyrészt és a nem korlátozott és lényegében még ma is individualisztikus egyéni életberendezkedés oldalán másrésztől mindmáig fennáll. Határok kellenek, melyek a beavatkozás mérvét megszabják és határok, melyek az egyéni jogokat maximálják. Egységes társadalmi eszme hiánya ez és az eredmény a jogban különösen látszik; a szükségrendeletekvágtasb különösen súlyos, mert a rendeletek említett módja útján a törvényhozó hatalom az adott kormányra száll át, melynek leváltásával új elgondolásoktól vezetett rendeletek következhetnek az ellenőrzés joga nélkül. A jog többé nem egységes államrendszer kerete és nem áll mögötte jogi meggyőződés, bizalom. Az egyén elvesztette bizalmát abban, hogy a jog, mint tőle különálló fenomén, tartós rendet és egységes államrendszert biztosít, mely a törvényhozás minden ágában összefüggő és szilárd építményt teremt, — ugyanakkor magára vonatkoztatva kételkedik abban, hogy a jog számára lehetőségeket és védelmet nyújt. Magatartását a közéletben és magánkapcsolatokban egyaránt bizonyos tartózkodás jellemzi, idegesség, mely az élet teljes síkú kibontakozását meggátolja.

Az események kiszámíthatatlan hirtelenséggel hullanak a középeurópai emberre és a gyors változások, hullámvázások nyugtalansága kisugárzik egész Európára és visszatükröződik az emberi tudatban. Csehszlovákia életében például a politikai rendszer és az államegység bomlásának veszedelem, egy decentralizált autonómia új alakulata, majd a háborús veszedelem, a mozgósítás, a németlakta vidékek elcsatolása, a belpolitikai élet sarkalatos irányváltozása, a magyar területek visszacsatolása, — gyors egymásutánban és nagy hirtelenséggel következett, úgyhogy a változások mikorja, mikéntje, mérve, az új határok vonala az utolsó percekig bizonytalan volt. A tudat, hogy ilyen gyorsan ekkora változások lehetségesek Európában s hogy egyes települések sorsa és hovatarozása ennyire labilis legyen, a néprajzi határok ennyire különféleképpen

magyarázhatók, — mindez csak oda vezetett, hogy a vállalkozási kedv, a meggyőződésnek megfelelő cselekvési szándék, szilárd társadalmi tudat és állásfoglalás ellanyhult, bizalmatlanság lett urrá az emberekben, a polgárság érdektelenné vált a közélet dolgait illetően és a stabilitás érzése majdnem teljesen elveszett.

„Szemünk előtt látjuk, ahogy majdnem minden dolog, amely egykor szilárdnak és szentnek tűnt, labilissá vált; igazság és emberiség, értelem és jog. Látunk államformákat, melyek többé nem funkcionálnak, termelési rendszereket, melyek haldokolnak. Látunk szociális erőket, melyek hatásukat esztelenségig fokozzák. Ugy tűnik, a mi időnk dühöngő gépe elszabadult“. (Huizinga: Im Schatten von Morgen). Az eszmék tartalmi változása és megingása régebbi és kevésbé akut tünet, de a társadalmi elrendezésnek vágányából kiugrása és terv nélküli szárnycsapkodása bomlasztó hatását ujabban mind erősebben érezteti. Ennek tudható be, ha a középeurópai ember leszűkített életlehetőségei közepette minimális tervekkel dolgozik, fokozott óvatossággal, szinte félreállva, idegenkedve a gazdasági és társadalmi élettől, amely számára tele van veszéllyel. A biztonság, stabilitás tudatának hiánya az, amely ilyen ideges tarózkodásra kényszeríti az embereket és kivonulásuk az élet első frontjából kiűriti a helyet a hazardőrök és lelkiismeretlen számítók részére.

A közéleti embereknek és politikusoknak egyik legnagyobb feladata a stabilitás érzésének ezt a hiányát pótolni, felépíteni és megteremteni az események gyors és váratlan változásaival aláásott biztonság-érzetet, megújítani az államrendszerek legszilárdabb alapját: a stabilitás-érzést, hogy a tartózkodás és félreállítás helyét az eseményekben és életben való részvétel váltsa fel.

P Á R I Z S I N A P L Ó (II.)

Irta: FORGÁCS ANTAL

A vonat már Olaszországban robogott, ebben a különös világban, amely számomra mindig egy kissé inkább muzeumot jelentett, mint kereskedelemmel, nagyiparral, mezőgazdasággal bíró „reális“ országot. Kisvárosokon süvítettünk keresztül, kis városokon, amelyeket még nem látam sohasem, s mégis, a lágy dombok hajlatain pihenő házaikat szemlélve, úgy éreztem, mintha viszontlátnám valamennyit. A gyorsvonat feltűnően gyakran állt meg, nagyokat pihent, s ilyenkor mindig utasok serege kapaszkodott fel a fülkébe. Férfiak, asszonyok, gyerekek, öregek, fiatalok, egészségesek, betegek, jókedvűek és szomorúak, jöttek, mintha csak egy mérhetetlenül nagy katakombából másztak volna elő, jöttek, szinte pánikszerűen szaladtak, mint a menekülők Goethe „Hermann und Dorothea“-ban, s kosaraikkal, bőröndjeikkel megteltek a fülkék. E furcsa muzeum-ország kisvárosaiból, a világtörténelemnek e különös lerakódóhelyeiről, siettek haza a nyaralók. Svájciak, franciák, angolok, svédok és belgák, szinte egy adott jelre indultak, mint a versenyfutók a starter pisztolyának dördülésére. És a pisztolydördülés e pillanatban már alig volt jelkép...

De a hazafelé igyekvő nyaralókkal, turistákkal együtt, szomorú arcu, kétségbeesett tekintetű férfiak, asszonyok is jöttek a fülkébe. Ők, ha

ritkán megszólaltak, olaszul beszéltek. Vastag, barna, gyűrött, vagy vékony, szakadozott ujságpapirossal átkötött csomagjaik nevetségesen tömöttek voltak, mintha csak a multat akarnák magukkal vinni e muzeum-országból. Valóban a multat, a multjukat vitték. Zsidók voltak, olasz zsidók, néhány héttel az olaszországi zsidótörvények kihirdetése után...

Hosszan néztem őket. Zsidók... És zsidó vagyok én is. Mi köt hozzájuk? Vagy köt-e egyáltalán valami? Értelmi, lelki, vérségi kapcsolat? Ó, nem most kérdeztem ezt így először magamtól. Már Budapesten is, sokszor megfogalmaztam így ezt a kérdést, amint valamelyik kávéházban áthallatszott hozzám a szomszédos asztalnál vacsorázó zsidók hangja, amikor éppen, nyelve az izes falatokat, a gabona-export lehetőségeiről, a tőzsdeárfolyamokról, vagy egy ujonnan alakult részvénytársaság gyors bukásáról vitatkoztak.

Mi köt hozzájuk? — kérdeztem magamtól gyakran. Semmi, feleltem mindig, némi indulattal. De zsidó vagyok én is... Mit jelent hát ilyen körülmények között, számomra ez a tény?

Zsidó vagyok. Mióta tudom ezt ilyen pontosan? Kutatok emlékeim között. Falun születtem, s tizenegy éves koromig falun multak el napjaim. Szüleim, úgynevezett asszimiláns zsidók voltak, csak magyarul beszéltek s pontosan úgy éltek a kis, dunántuli faluban, mint a helybeli, keresztény középosztály tagjai. A főszolgabíró, a patikus, a pénzügyőrség parancsnoka többször fordult meg házunkban, mint a zsidó kántor, vagy valamelyik szatócsüzlet zsidó tulajdonosa. Tizenegy éves koromig tehát, csak nagyanyám péntek esti gyertyagyújtásaiból, s a falusi elemi iskola hittanóráiból tudtam meg, hogy zsidó vagyok. Ez a felismerés azonban csak vallásos élményt jelentett számomra. Zsidó vagyok, gondoltam egy tizenegy éves gyermek naivitásával, de csak úgy, mint ahogyan más valaki katolikus, református, evangélikus vagy unitárius. Azután jött az ellenforradalom, középiskolás lettem, a városba kerültem, s itt már lépten-nyomon tapasztalnom kellett, hogy egészen másról van szó. Persze a dolgot pontosan nem értettem. Faluról jöttem, csak magyarul tudtam, sőt dunántuliasan, tehát izesebben beszéltem ezt a nyelvet, mint sok, városi, keresztény iskolatársam. „A zsidóság faj és nem vallás” — hallottam naponta. De őszintén szólva Arany János költészete jobban érdekelt ebben az időben, mint az antiszemita tüntetések süketítő zaja, Ady verseire jobban figyeltem, mint a köröttem kavargó gyűlöletre — s néhány tanár, vagy iskolatárs otromba megjegyzése, nem tudta elvonni figyelmemet Petőfi hangjától.

Azután felnőttem, s pontosan megértettem az antiszemitizmus igazi, tehát társadalmi és gazdasági okait. És ebben az időben merült fel bennem először a kérdés: mi köt a zsidósághoz?

*

Mi köt a zsidósághoz? — kérdezem ismét, noha már tudom, hogy a kérdés így megfogalmazva felületesebb, tehát helytelen, mert a zsidóságról mint osztatlan egységről, csak az antiszemitizmus jóhiszemű, de félrevezetett ostobái, vagy a mindent pontosan tudó, de körmönfont gonoszai beszélhetnek.

A tőzsdekrachokról, vagy a részvénytársaságok alaptőkéiről vitatkozó zsidókhoz nem köt semmi, amiképpen nem köt semmi ama nemzsidó, sőt állítólag szinmagyar nagybirtokosokhoz sem, akik miután

a buza áralakulásáról való vitájukat befejezték, vadászkalandjaik elbeszélésével szórakoztatják egymást, vagy amaz, állítólag szintén színmagyar gyárosokhoz, akik színmagyar munkásaiknak éppen olyan keveset fizetnek, mint a szincseh gyárosok szincseh munkásaiknak.

Igen, a „világpiac“ minden csínját-binját tökéletesen ismerő zsidókhoz nincs közöm. Ők holnap Londonban vagy Newyorkban éppen úgy fognak vitatkozni a tőzsdekrachokról, mint ahogyan Budapesten vitatkoztak, ugyanugy fognak élni valamelyik nyugateurópai vagy egyesültállamokbeli városban, mint ahogyan Budapesten éltek, ugyanugy fognak élni, mint ahogyan 1919 tavaszán és nyarán a magyar urak éltek Bécsben, ugyanugy fognak élni, mint ahogyan amaz orosz urak élnek ma is Párizsban, akiknek még tart a pénzük. A gazdasági élet emigránsai olyan helyzet elől menekülnek, melynek kialakulásáért maguk is felelősek. Ha nagyon enyhe és megértő akarok lenni velük szemben, csak ezt mondhatom: tragikomikus figurák. Mi lesz velük? Jó szállodák és jó vendéglők mindenütt vannak, s e jó szállodák és vendéglők majdnem teljesen egyformák mindenütt. Nincs uniformizáltabb valami a gazdagok életformájánál. Ezek az urak hamarosan otthonra lelnek a világ valamely más pontján. Nyegle kozmopolitizmusukhoz nem lehet közöm.

De igenis közöm van, ama százalmasan meglapuló kiszsidókhoz, akik faluról-falura házalnak, s azt sem tudják, hogy miért, mert azt sem tudják, hogy miből fognak élni holnap. Igenis közöm van ama kis szabókhoz, cipészekhez, akik reggeltől estig görnyednek piszkos, sötét, falusi műhelyeikben, s pontosan úgy élnek, mint a magyar falu vagy város többi dolgozója. Ők, ha most majd Londonba, Párizsba, Newyorkba kerülnek, éppen olyan otthontalanok lesznek életük további során, mint ama magyar parasztok, akik e század elején, a fajvédelem nagyobb dicsőségére, Amerikába kényszerültek. Ezek az emberek Nyugateurópában, Észak- vagy Délamerikában éppen úgy nem lelnek hazára már soha, mint az ott élő olasz, német vagy kínai dolgozók, mert nincs semmi, ami jobban kötne a keservesen kialakított életformákhoz, mint a pénztelenség. Ó, igen, a szegények nagy, mély, őszinte nacionalizmusa! Ezt szívesen és büszkén vállalom. Nacionalizmus, amely nem a birtokot, nem a javakat és nem az előjogokat védi, de védi a nyelvet, a szokásokat és a közös életformát. Ezekben az emberekben elválaszthatatlanok a külső, ható világ elemei, énjük benső formáitól. Pontosan tudom, hogy ez a kiszsidó, aki másképpen nem beszél soha, csak magyarul, s fél életet töltött a dunántúli, csallóközi, vagy alföldi faluban, ha partra száll Amerikában, pontosan azt érzi majd, mit harminc esztendővel ezelőtt egy színmagyar paraszt érzett, amikor először meglátta a newyorki szabadságszobrot.

Hazára letem a magyar nyelvben s a magyar költészetben, és zsidó vagyok. Ellentmondás ez? De hát ellentmondás-e az a tény, hogy bicskei születésű, és budapesti illetőségű vagyok?... Ugy tanultam meg a zsidóságot, mint ahogyan a munkásnak, szombatönként, amint felveszi egy heti keserves munkája után járó kis fizetését, meg kell tanulnia, hogy mit jelent bér munkásnak lenni a mai termelési rendben. S nem volna-e nevetségesen százalmas figura az a munkás, aki úgy kíván szabadulni osztályhelyezete nyomasztó következményei alól, hogy kereken kijelenti: noha gyárban dolgozik reggeltől estig, nem tartja magát munkásnak?

Zsidó vagyok. Faji öntudat iratja le velem e mondatot? Csak oly va-

laki hiheti ezt, aki rosszindulattal olvasta a fenti sorokat. A „nagy zsidók“, a bankárok és gyárosok éppen úgy nem zsidók, mint ahogyan nem voltak magyarok sem, s mint ahogyan nem lesznek franciák Párizsban, s angolok Londonban, csak úgy, mint ahogyan nem franciák és nem angolok a Párizsban vagy Londonban élő, zsidó vagy nem zsidó bankár és gyáros társaik.

De fintorogva, a „faji szolidaritás“ vádjától félve, e napokban megtagadni ezeket a kis, nyomorult embereket, akik már nem is jelképes battyúval a hátukon, elhagyni kényszerülnek azt az országot, ahol már nagyszüleik is születtek, s amelynek határait ők eddig át nem lépték, éppen annyit jelentene, mint megtagadni a közösséget a nagybirtokok béreseivel, vagy a gyárak munkásaival, csak azért, mert félünk az „osztályelfogulóság“ vádjától.

Sajnos, barátaim és ismerőseim közül sokan, még áprilisban, a Darányi-féle zsidótörvény tárgyalása idején, részben a fenti megfontolásoktól vezéreltetve, részben azonban sértett gőgjükben, tulmentek ezen az állásfoglaláson, s valami elképesztő „zsidó öntudatról“ kezdtek szónokolni, és így, akarva-nemakarva, csak erősítették az antiszemita jelszavakkal harcoló reakció látszat igazát.

Nem, barátaim, fajvédelemre nem felelhetünk ellenfajvédelemmel. Nem merő taktikai megfontolásból nem felelhetünk rá így, hanem azért, mert nincs is mit védenünk.

Zsidó faj? Zsidó öntudat?... kezdjem előlről, amit e kérdéssel kapcsolatban irtam. Az ember elszakíthatatlanul ahhoz a földhöz tartozik, amelyen felnőtt, ahová emlékei kötik s elvitathatatlanul egy azzal a néppel, amelynek a nyelvét beszéli. A zsidóság multja, számukra már csak absztrakció. Világunkhoz magunk adjuk az érzelmi hangsúlyt, s így csak érzelmeinkben láthatjuk a közösséghez való viszonyunkat. Ezt az érzelmi hangsúlyt, ezt a közösséghez való szoros kapcsolatot pedig, az azonos nyelv és az azonos szokások határozzák meg. A szokások és a nyelv, pedig nem egyének, még csak nem is kormányok műve. Évszázadok, évezredek kollektív alkotása mindakettő. Aki átvette ezeket, az már belé is illeszkedett ebbe az évezredek közösségébe. S amiként sem törvényekkel, sem kormányrendeletekkel nem lehet a nyelvet, vagy az ősi szokásokat megváltoztatni, olyképpen nem lehet a közösségből kirekeszteni azokat, akik a közösség e kincsének részesei. Azoknak a felelős tényezőknek a kisérlétei, akik erről megfedekeznek, éppen úgy kudarcba fognak fulladni, mint a tiéitek barátaim, akik sértett önérzetekben „zsidó közösségről“, „zsidó öntudatról“ fecsegték.

Zsidó közösség? Zsidó öntudat? Hogyan? Miért? Miből? Hol a nyelv, a föld, az emlékanyag, amely ezt kialakíthatta volna? Csak dacból, csak az ellentmondás kedvéért lehetnénk ilyen zsidóvá, de nem igazi lényünkben adódóan. Lényünket, az előbb említett nyelvi és szokásbeli tényezők, véglegessé és megmásíthatatlanná formálták. Az a „zsidóság“, amiről ti beszéltek, már régen nem élő valóság bennünk. A zsidó nép szabadságáért harcoltok?... Nos jól van. De éppen az utóbbi idők eseményeinek kellett benneteket megtanítania arra, hogy egy „nép“ szabadsága nem képzelhető el az osztályok szabadsága nélkül. Mert a szabadság, egy és oszthatatlan! A többi pedig az idő kérdése, az időé, amely hordoz bennünket, de amelyet mégis csak mi formálunk.

KULTURKRÓNIKA

HABEMUS PAPAM!

Három pápa halálát éltem meg eddig: XIII. Leó, X. Pius, XV. Benedek. Izgalom, részvét, élmény nélkül. Idegenek voltak, újságíró csupán és én lutheránus, gyerek, ifju, majd férfi, aki harcok csömörültjeként imádkozni is elfelejtett. Mi közöm hozzájuk? Még XV. Benedek halála sem állított meg, pedig akkor már a hadakat járt férfi undora és a fegyvernek feszülő megismerés láza hajtott, de a béke-pápa — a világháborúnak e nagy vétője, kit a másik póluson csak egy Liebnecht közelít meg — pápává szürkült, fogalommá, melynek nincs visszhangja. Most a negyedik pápát temetik: XI. Piust és én izgalommal, részvéttel, élményszerjesen álllok a ravatal mellett. Mi történt? Világtörténelem. Több és nagyobb, mint München: a vox humana pápai alakot öltött. Az embertelenül tapodott emberség szószólót kapott a legmagasabb trónuson. Hívóhoz és hitellekhez istenrendelte emberi hang beszélt vigaszt és igazolást. Ki az, aki ma erre nem reagál? Aki mondja és hiszi, hogy az ember, aki hirdeti, hogy ez a fogalom a morállal egyjelentésű, aki tehát tudja, hogy mit jelent a prédák prédájává nyomorított humanizmus, annak halottja van. Nagy halottja: pápája.

XI. Pius nagy pápa volt, mert nagy ember volt. Virginio Gayda is ezt írja. De ez ne zavarjon bennünket, ahogy az olasz publicistát sem zavarják német tengelykollégáinak elírásai, akik a Vatikánt következetesen csak mint „die juda-römische G. m. b. H.“-t jegyzik és a pápát ennek megfelelően „minden keresztények főabbijává“ avatják. A mi tisztünk nagyobb. Ítéletet kell mondani az ítéletről, ítéletet tudatosítani az ítélővel, aki nagy volt a végszóban: csálhatatlan, pápa. De amíg idáig eljutott ember volt tévedéseiben, ember hiszékenységében, illúzióiban, nagy ember, aki tanult belőlük és aki a világ szeme előtt tanulságot mert vonni. Gyengülő, reszketeg hangon öreg ember beszélt, pedig több volt: bírós és próféta. Kérlelhetetlen és megvesztegethetetlen, jövőt féltő és jövőt szuggeráló.

Törpe korban élünk és a törpe kor: dervisek zsákmánya, sámánok vetésének virulása. Vér a zenéje, vitustánc a vitézsége, pogányság a mértéke. Törpe korban élünk, amikor „völgyben ül a gyáva kor“. Bájolók és bűvészek, vadítók és parancsörmesterek, világhódítók és álpróféták vadászterülete ez. Csak a gyáva kor duzzaszthatja Istenné a vért és a fegyvert, csak szolgák emelhetnek maguk felé új bálványokat: igazolást. A törpe valóság egyre jobban démonivá duzzad, a hipnózis vallássá és a tévhit törvénné. Törvénné, mely fej helyett fajt mond, humanizmus helyett rasszizmust. A rasszizmus a humánus tudatos irtószere. A regresszió, mely a mindenütt és mindenkre érvényes általános emberinek a tagadása, nem ismerheti el a keresztény humanizmus legfőbb valóságát: az ecce hominem. És Krisztus földi helytartójának itt ne volna szava? Volt, de nem elhatározó, nem bélyegző és elmarasztaló. A „non possumus“-ig hosszú volt az út, de a végkicsengés nem hagyott kétséget: itt Krisztus földi helytartója beszélt, a megkínzott, meggyalázott emberi méltóság nevében és védelmében. Ember az emberért. Kereszténység, megszentelt hagyomány, isteni humanizmus, a földi kreatúra jogáért, az elhazudott em-

berlényegért. A diktátorok korában a humánus vétója szól és ítél a pápai trónról: „Az ember lényegileg morális lény“. A rasszizmus a morállal egyjelentésű ember-fogalmat nem ismeri el, erkölce az állatvilág morálja: aki bírja, marja! A pápa isteni és emberi joga itt kétségtelen: ítélnie kell az emberiséget gátló zoológiai tévtanok fölött. A syllabus köteleesség volt, de bátorság kellett hozzá, mert a törpe kor démonjai csak a bosszúállásban nagyok. Az egyház látható feje célpont lett és a hitvalló tagok áldozatok és mártírok. A katolicizmus és a német ujjogányság: a morális elkötelezettség és a hatalmi tultengés totalitása a tűz és víz összeegyeztetlenségét vetíti. Itt nem lehet alkudni, itt harcot kell állni, vétót kiállítani, féltetni és bátorítani egyben. Ezen a ponton a pápa bíró és próféta, látnok és kőszikla, tűz és fájdalom. Így születik meg az utolsó enciklika, az ujjogányság elleni vétó: „Égő aggodalommal...“ A katolikus aggodalom általános emberi parancsá szélesül: non possumus! De törpe korban élünk. Az enciklika hadüzenet, de hol vannak a katonák? A pápa szava kérlelhetetlenség, állhatatosság, nyílt állásfoglalás, de hol a non possumus katolikus visszhangja?

Figyelem a rádiót, sorra veszem a középeurópai állomásokat, olvasom a nekrológokat, de mindennek semmi nyoma. Beszélnek a Quadragesimo anno-ról, a Lateráni szerződésről, a Divini redemptorisról, de a syllabus, de a német enciklika sehol sem fordul elő. Mintha a pápa utolsó két éve: az aggastyánnak ez a csodálatos férfiúvá teljesedése nem is lett volna. A rasszizmus pogányságával szembeni kérlelhetetlenség, a regressziót elítélő nyíltság egyszerűen ki van radirozva. A pápa — az antihumánusnak, a fegyveres barbárságnak, a faji tébolynak ez a nagytekintélyű ellenfele, a békeparancsnak ez a mániákus megkiáltója — alig hunyta le szemét és ime máris a „Ki látott engem“ tragikus pózára dőbbenünk! De ez a tragikus póz, ha megmerevedik, nemcsak a kereszténység tragédiáját fogja jelenteni, de vele és általa a humánus európai bukását.

Ha az ember lényegéből fakadó morális non possumus-nak egy olyan nagy szektoron, mint amilyen a katolicizmus, nincs elkötelező egyetemes viszhangja, akkor a törpe kor gyávaságából kórosra duzzadt démoni erők fenntartás nélkül győzhetnek. XI. Pius non possumus-a általános érvényű korparancs. Senki, aki igazán keresztény, senki, aki tudatosan humanista, nem szabotálhatja. A pápa: példa. Sokáig ő is hitte, hogy a non possumus kérlelhetetlensége: tulzás, hogy a regresszió kompromisszumot engedélyez. De a végső tanulság és az örökség: a tűz és víz összeegyeztetlensége. Itt humánus, ott antihumánus. Középut nincs. A demokráciák kártyáikat a középutra tették fel. Az első játszmat elvesztették és ha a jelek nem csálnak: a nagy tétet is ki fogják engedni a kezükből. Amire a demokrácia sáfárai még nem jöttek rá, azt a pápa, mint erkölcsi dogmát nyíltan kihirdette. Ezen a síkon nincs kompromisszum. Mindenki, aki alkuba bocsátkozik a regresszióval — a rövidebbet húzza. A rasszizmus totalitásával szemben csak az emberség totalitásának van létjogosultsága. Ebben a kizárólagosságban név és lényeg szerint a kereszténység az elsőség. Övé a történelmi jog és az erkölcsi köteleesség. Gyakorolta-e teljességben? A fő, a pápa, az aggastyán, egy férfi bátorságával, egy nagy kiállással utat nyitott a katolikus antiregressziónak. Későn, de még mindig öt perccel tizenkettő előtt. Későn, de a zsufolt pillanat tör-

ténelmi feszerejével: Fő aggodalommal...

A regressziónak sokáig szabad menlevele volt a katolicizmus síkján. Sőt: megtévesztően egy lett vele. Emlékezzünk: a *Korunk Szava* dezertőrje, az *Uj Kor*, e rokonság kimutatásának szentelte rövid, de annál károsabb életét. Alaptétele: „a fasizmus keresztény demokrácia”, még ma is a füllünkben cseng. Egy angol író, F. A. Ridley *The Papacy and Fascism* c. könyvében a pápaság és a fasizmus természetes érdekszövettségéről ír: „A fasizmus lényegében politikai katolicizmus, ahogy a katolicizmusnak a modern kultúrával szemben elfoglalt álláspontja: egyházi fasizmus. Megegyező világnézet mindkettő és ezért ellenségeik is egyek.” Amikor XII. Pius megkötötte a lateráni egyezményt — melyet a mai nekrológok egyöntetűen, mint fő-fő eredményt magasztalnak — maga a volt olasz külügyminiszter, Sforza gróf volt az, aki a pápát elmarasztalta: „Az a hatalmas jóvátételi összeg, melyet az olasz állam a Vatikánnak kifizetett, nem utolsósorban játszott ennél a szerződésnél szerepet. Ezt persze nem vulgáris értelemben mondjuk. Ez az összeg lehetővé tette, hogy a Vatikán bizonyos tekintetben függetleníthesse magát az angolszász befolyástól. Mint a Szentszék pénzügyi támogatói, a háború után Franciaország, Németország és Ausztria alig jöttek tekintetbe, Olaszország pedig sohasem fizetett, minden Angliából és Amerikából jött és a pénzzel természetesen egy bizonyos nyomás... De a pszichológiai indokok, melyek XII. Piuszt a Lateráni szerződés megkötésére készítették: mélyebbek, mert személyes természetűek. A közös gyűlölet sokszor erősebb kapocs, mint a közös szeretet. XII. Pius a politikai szabadság elleni gyűlöletben találkozott a fasizmussal.” A veszély nyilvánvaló: a Vatikán, mely az 1750 millió lírás jóvátételből 4/7-et olasz állami kölcsönkötvényekben kapott, mindenképpen érdekelve van az olasz imperializmus jövőjét illetően. Ez a szoros kapcsolat kell, hogy károsan hasson vissza. Mussolini a függést szép szavakkal kezdőzi: „A fasiszta államtotalitás nem zárja ki az Egyház szuverénitását, mert a biboros-kollégium éppen úgy nem fog a páncéloscirkálók kérdésével foglalkozni, mint ahogy a minisztertanács sem fog a dogmatikába beleavatkozni”. Nemsokára kitűnt azonban, hogy a páncéloscirkálók és a dogmakollégiumok között is lehetnek kapcsolatok és hogy a minisztertanács nem bánná, ha a biborosok kollégiuma is igent bólintana az új és szent nemzeti imperializmusra. A próbát neve Abesszinia volt és az eredmény, a közösségi kapcsolatoknak megfelelően: felemásság. A pápa 1935-ös békeszózata — háborús átok: „De ha véletlenül lenne valaki, aki nem a békét akarná, hanem a háborút, akkor van egy másik imánk is, amely sajnos kötelesség lesz és akkor azt kell mondanunk az áldott Istennek: Dissipa gentes, quae bella volunt. Semmisítsd meg a nemzeteket, melyek háborút akarnak.” Amikor ez a szózat megjelent, véletlenül már volt valaki, aki nemcsak, hogy nem akart békét, de csinálta is a háborút és aki minden eszközzel rá akarta bírni a pápát, hogy az egész világ előtt álljon ki Olaszország háborús igazsága mellé. A pápa erre nem volt hajlandó, de ugyanakkor tűrte, hogy az olasz püspökök a fasizmus szószékein igeneljék az abessziniai kalandot. Abesszinia volt a lecke: a felemásság csődöt mondott, a szövetségesek, mint ellenfelek ismertek egymásra. A konzekvenciát le kellett vonni. És XII. Pius a konzekvenciát a regresszióval kapcsolatban olyan mértékben vonta le, hogy Sforza érvei, melyek annak idején megállták a helyüket, má-

ra semmivé foszlottak. XII. Pius törpe korunkban így lett a konzekven-
cia levonás erkölcsi teljességének iskolapéldája. Ez a példa ma szinte
emberfeletti és ezért igazán pápai. XII. Pius világtörténelmet csinált; té-
vedést korrigált és ennpéldájával hasított utat az ember morális elkötele-
zettségének. Aki valamikor a politikai szabadság ellenlábasa volt, ma az
emberjogok totális igenlője: „A katolikus ember kell, hogy az igazi
emberjogok előharcosa és az emberi szabadság védője legyen.” Nem vé-
letlen, hogy ezt az üzenetet Amerika püspökeihez intézte. Aki valamikor
a Nyugattól akart szabadulni, ma Franciaországban, Angliában, Ameriká-
ban, tehát a nyugati demokráciákban látja a katolicizmus természetes
szövetségesét a középeurópai barbarizmussal szemben.

Hosszú volt az ut, a türelmetleneknek úgy látszott, hogy lehetetlen.
Amikor megjelent a Moszkva ellen irt „Divini redemptoris” enciklika,
fogadást ajánlottam magam is, hogy a nemzetiszocializmus elleni encik-
likát nem fogjuk megélni. A fogadást elvesztettem. El kellett veszte-
nem, mert ki mert gondolni a katolicizmus lényegére: a keresztre?! A
lázkodó keresztre. A hamisítások tükrében végre önmagára döbönt ke-
resztre. A sokkra, mely világrengetően rázta meg a pápát. A hályogmu-
lasztó sokkra, mely látóvá tette. A keresztt sokkjára, amikor azon az em-
lékezetes Cézártalálkozáson az Örök Várost, mint valami ragály lepte el
a görbült keresztek zászlóerdeje. Jött a Castel Gondolfo-i kivonulás, az
elkülönülésnek, a non possumusnak ez a legelhatározottabb gesztusa. Az-
óta nincs visszaut és nincs középut, csak a keresztt útja, az ecce homo-
muszája. Azóta ez és ennyi a katolicizmus útja. És ez a katolicizmus
egy a minden jóakarátú ember útjával. A katolicizmus látható fejében
kinyilatkoztatta a regresszióval szembeni non possumusát. És ez a non
possumus — mert az emberjogok védelme — összecsendült a humanizmus
általános korparancsával.

XI. Pius a katolicizmus nagy hiteljavítója. Szociális téren a Quad-
ragesimo annóval egy negyven éves nemtörődömséget és mulasztást pró-
bált jóvátenni, az ujpogányság elleni küzdelmével azonban önönmagában
és önönmagától korrigált kinyilatkoztatássá egy tévedést. És itt rej-
lik emberi nagysága, itt teljeseedik ki férfiúi bátorsága. A regresszió-
nak nincs többé katolikus menlevele, csak vádirata! De az ítélet végre-
hajtása késik. Ma ép' a kimondottan „keresztény-nemzeti” államok a reg-
resszió politikai szálláscsinálói. A német enciklika megjelenésekor Bara-
nyay Jusztin fellelegzőn írta az Uj Nemzedékben: „Elhangzott a felsza-
badító, megváltó szó, amelyre nemcsak a németek nagy hazájában, le-
nálunk is kimondhatatlanul szükség volt. Mert az ifjabb generáció —
beleértve a katolikus klérust is — jórésztében megbüvölten, megbabo-
názottan nézett a németek totális államára. Róma szólott: legyen vége
azonnal és mindenütt a föld kerektségén, tehát a kis maradék magyar föl-
dön is, ennek az érthetetlen és értelmetlen ígézetnek, mely annyi nem-
német lelket is szellemi jobbagyságba süllyeszt”. És az eredmény? Legyen
vége? Az azóta lezajlott magyar történelem — a Szt. István év ellenére
— ennek a szellemi jobbagyságnak a betetőzése. Középeurópában ma a
rasszizmus türelmetlensége arat, a humánus keresztény antitoxinja ha-
tástalannak bizonyult. Hiába a pápa óvása: „Őrizkedjete a tulhajtott
nacionalizmustól, mint az átoktól”, ma katolikus és keresztény orszá-
gokban az autarkia-nacionalizmus felemészt minden embertestvériséget.

Hiába a szent kongregáció dekrétuma: „Ahogy az Apostoli Szentszék mindenkor szeretettel vette védelmébe a szerencsétlen zsidó népet minden jogtalansággal és üldöztetéssel szemben, éppenugy a leghatározottabban elátkozza azt, az Isten által valamikor kiválasztott nép elleni, gyűlöletet, melyet közönségesen antiszemitizmusnak nevezünk“. Hiába: a mai „keresztény-nemzeti“ zsidó-törvényekből nem Róma szelleme beszél, de Nürnberg rontása. Elvégeztetett volna? A Völkischer Beobachter nyíltan ír: „Olyan pápát válasszanak a bíborosok, aki több megértést tanúsít a nemzeti szocializmus iránt, mint XI. Pius, aki képtelen volt megérteni a nemzeti szocializmus történelmi nagyságát és azt, hogy ez a mozgalom mennyire életszükséglete Európának“. Ha a jelek nem csálnak, a katolicizmus sorsforduló előtt áll. Ha a Vatikán meradéktalanul veszi át XI. Pius antiregressziós örökségét, akkor a katolicizmus ebből a törpe korból, mint erkölcsi nagyhatalom kerül ki. Ha azonban „megérti a nemzeti szocializmus történelmi nagyságát“, akkor Ferrero jóslata fog beteljesülni: „A pápa: a faszizmus minisztránsa.“

Ki látott engem? XI. Pius személyében és sorsában már a halál pillanatában is az örökhagyó történelmi tragédiája, sikolt: a felelősség-hagyaték elherdálásának félelme és lehetősége. A törpe kor gangszter módján, hamar áll bosszut és radikálisan hamisít történelmet. Itt minden emberi emberre, tehát jóakaratu emberre egy feladat hárul: a halottat el nem földelni, de éltetni, megtartani. Mint Várdai Béla a Szent István Akadémia ülésén: „XII. Pius a legmagasabb helyen nemcsak a hitvalló bátorságával, hanem a mártír önfeláldozásával is teljesítette utolsó lehelleltéig szent kötelességét és mint holtában is élő tiltakozás szállt el közülünk sok minden ellen, ami most a világon történik.“

„Holtában is élő tiltakozás“: ime az ember és ime a kor! A nagyság és a törpeség! A humanizmusban halálra és gyalázatra ítélték, a száműzöttek és hazátlanok, az üldözöttek és megalázottak, a hallgatásra kényszerültek és az élő tiltakozók nem látnák ezt?

Van még szolidaritás, van még emberség:

Habemus papam!

És ez nem tolakodás, nem blaszfémia, ez a fájdalom keserősége, az egyre gyérülő tábor nosztalgias egymáshozvertsége, minden jóakaratu ember korszerű humanizmusa: a vállalás nyugtája. Egy a mi szavunk, félelmünk és hitünk: Égő aggodalommal... (Fábry Zoltán)

GYERMEKKÖNYVTÁRAK. A „*Mercure de France*“ decemberi számában Henri Lemaître a gyermekkönyvtárak szerepéről értekezik. A gyermekkönyvtárak nevelésügyi jelentősége szerint abban áll, hogy ezekben a könyvtárakban a gyermekek képzett könyvtárosok irányítása mellett válogatott szép könyveket olvashatnak s társadalmi énjük is előnyösen fejlődhetik a könyvek önálló kezelésén, kikeresésén és tisztántartásán keresztül. Az első gyermekkönyvtárat egy kis angol városkában, Birkenheadban állították fel 1880-ban. Nem sokkal később Newyork városa alapított hasonló intézményt, majd 1924-ben Páris, Boldog órák elnevezés alatt. A franciák valóban mindent elkövetnek, hogy az itt töltött idő a boldog órák percei legyenek. A francia gyermekkönyvtárak vezetősége nagy súlyt fektet a megfelelő helység s a könyvek kiválasztása mellett szakképzett könyvtárosok kiképzésére.

MONTESQUIEU 1689 elején született Gironde megye La Brede nevű kastélyában. A 18. század első filozófusai közül is kiválóan nagy hatást gyakorolt korára, különösen az alkotmányozó nemzetgyűlés férfaira. Sokat utazott, igen sok európai országot ismert meg, minden érdekelte és mindent megtanult. Szemében semmi sem volt közbűs.

Három egymástól erősen elütő műve jelent meg. Az első, 1721-ben, a **Perzsa levelek**.

Azidőtájt, amikor kissé veszélyes volt a gondolatok tulságosan nyílt kifejezése, szokásos volt a **Perzsa levelek**hez hasonló könyvforma. Montesquieu könyve ugyanis két Franciaországban utazó perzsa odahazú maradt földiével folytatott kitalált levelezését tartalmazza. Ez a módszer igen szellemes s azonkívül lehetővé tette Montesquieu számára véleménye kimondását az akkori viszonyokról.

1734-ben **Elmélkedés a rómaiak nagyságáról és hanyatlásáról** címen ad ki nagyobb értekezést, amely előttünk túlhaladottnak tűnhet, idejében azonban, amikor a történettudomány még gyermekcipőben járt, nagy szolgálatot tett.

Főművét 1748-ban tette közzé **A törvények szelleme** címen. Véleményét idevonatkozólag ömaga a következőképpen foglalta össze: „A törvények... összefüggésben kell, hogy álljanak az ország fizikai természetével; a jeges, a tüzes vagy mérsékelt éghajlattal; a talaj minőségével, fekvésével, nagyságával; a népek, szántóvetők, vadászok vagy pásztorok életmódjával. Viszony áll fenn ezek és az alkotmány biztosította szabadság foka között; a bennlakók vallása, hajlamai, gazdagsága, száma, kereskedelme és szokása között. Végül vonatkozások vannak a törvények között is, meg van az eredetük, ismerjük a törvényhozók célját s a dolgok rendjéből következik, amire támaszkodnak. A törvényeket mindezekből a vonatkozásokból kell szemlélni. Ez

az, amire ebben a munkámban vállalkozom. Vizsgálat alá veszem mindazokat a vonatkozásokat; ezek együttvéve teszik ugyanis azt, amit én a törvények szellemének nevezek.“

Ez a mű igen jelentős és gyors sikert aratott. 18 hónap alatt 22 kiadása jelent meg és minden nyelvre lefordították.

Montesquieu nemessége vásárolt. Ahhoz a francia nemességhez tartozott, amelyik a törvénykezés vagy pénzügy fontos állásainak a megvásárlása révén nyert nemességet. Charles de Secondat de la Brede és de Montesquieu bárója atyjától a guyennei parlament egyik tanácsosának méltóságát örökölte. Természetes tehát, ha Montesquieu műveiben rábukkanunk a parlament gondjaira. A Perzsa Levelekben például a parlament következő diszkrét dicsérete olvasható: „Azt írja a sajtó, hogy ezeket a társaságokat állandóan gyűlölik, holott ezek a királyok elé a csupasz igazságok közlése céljából lépnek s másközben a királyoknak az udvaroncok tömege szakadatlanul a királyok uralkodása révén boldog népről beszélnek, ezek szembeszállnak a hízélgéssel s a nép által rájuk bízott sóhajokat és könyveket a trón lépcsőjé elé viszik.“

A Törvények szellemében a „közvetítő testületek“ elméletét építi ki. Véleménye szerint, ha valamely állam ki akarja kerülni a zsarnokságot, úgy az egyeduralkodó és a nép között közvetítő testületet kénytelen építeni, amelynek tanácsait meg kell hallgatni. Ezek a közvetítő testületek a nemesség, az egyház, a városok s főleg a törvényeket megállapító bírói kar.

Bizonyos történetírók elkövették azt az igazságtalanságot, hogy Montesquieuben csupán a parlamentarizmus védelmezőjét látják. Montesquieuben azonban van valami, ami valóban a 18. századbeli nagy francia gondolkodók előfutárává teszi. Montesquieu a zsarnokság ellenessége s százada minden visszaélése ellen harcolt.

A „Törvények szelleme“ szerzője háromféle kormányformát különböztet meg: a despotikus, a monarchikus és a népképviselési formát. Jóllehet ő maga is tudja, hogy Franciaországban a népképviselési kormányzat keresztülvihetetlen, mégis erről igen rokonszenves nyelven beszél. A népképviselés szerint akkor következik be, „amikor a nép, mint testület a hatalom szuverén birtokosa“. A népképviselési állam hajtóereje az erény, vagyis a „házaszeretet, az egyenlőség szeretete, az a szeretet, amely a közérdeket állandóan a magánérdek elé követeli helyezni“. Az ilyen kormányzat esetén az állam kénytelen beavatkozni a akadályokat teremteni a vagyon halmozása ellenébe. A törvények határozmányai révén tartoznak „a vagyont abban a mértékben megosztani, ahogy a kereskedelem azt felduzzasztja, minden szegény állampolgárt megfelelő jóléthez helyezni, lehetővé tenni mindenki számára a munkát, minden gazdag állampolgárt olyan közepszerűségre utalni, hogy kénytelen legyen dolgozni önmaga fenntartása érdekében“. A népképviselésnek Montesquieu szerint van egy elvitathatatlan előnye: „A becsület, a hivatás és erény szentsége csak azokban az országokban áll magasan, ahol a haza szava kiejthető“.

Montesquieu ellensége a vallási türelmetlenségnek. Nyilvánvaló, hogy a 18. század Franciaországában, ahol a katolicizmus még államvallás, le kell szögeznie (óvatosságból), hogy „a keresztény vallás az emberiség első java“. Viszont egyik perzsájának, Usbeknek szóába adja azokat, amiket ő nem mondhat ki. Usbek a következőket írja barátjának, Hirzának: „Bevallom neked, hogy a történelem teli vallásháborúkkal. Légy azonban óvatos: egyáltalán nem a vallások sokfélesége hívta ki ezeket a háborúkat, hanem a türelmetlenség szelleme, mely azokat eltöltötte, akik önmagukat tartották az uralomra jogosultaknak... A megtévedésnek

az a szelleme ez, ami csak az emberi ész tökéletes eltűnésének tekinthető“.

Montesquieu igen nagy mérsékléssel a nagypolgárság régi rendszer elleni harcának egyik pillanatát testesíti meg. Ha művei hatásának szélességét ki akarjuk fejezni úgy egyáltalán nem hasonlítható össze azokkal, akik utána következtek — Diderot és Rousseau, — hanem csak azokkal, akik megelőzték.

Montesquieut a történelemtudománynak is nyilván kell tartania. A megelőző évszázadokkal szemben ugyanis igen nagy haladást jelent ezen a téren. Bossuet véleménye szerint, aki a megelőző évszázad „nagy“ történetírója, az emberi fejlődés a kereszténység világát átfogó és tökéletes győzelméhez vezet s a történelmi folyamatok mély okát a kinyilatkoztatás szándékában kell keresni. Ez az a tétel, amit Bossuet 1681-ben az „univerzális“ történelemről szóló beszédében kifejezésre juttatott. Montesquieunek teljesen más és sokkal tudományosabb a véleménye. Mindenekelőtt „alapelveimet nem előítéleteimből, hanem a dolgok természetéből veszem... Azután az embereket vizsgáltam és úgy vélem, hogy az embereket a törvények és szokások végtelen különbözőségében nem kizárólag a képzeletük vezérli... Vannak általános okok, legyenek azok erkölcsi vagy fizikai természetűek, amelyek minden országban érvényesek, amelyek nevelnek, fenntartanak vagy rombolnak... Minden eseményt ezek az okok határoznak meg... S ha valamely ütközet véletlene, vagyis egy különleges ok valamely államot rombadönt, úgy meg van az az általános ok, amelynek a hatása a szóbanforgó állam egyetlen ütközet miatti rombadőlése; egyszóval a dolgok általános menete minden különleges eseményt magával ragad...“

Montesquieu korántsem ment bizonyos foku mechanisztikus determinizmustól, sőt ez nagyonis nyilvánvaló nála, de ne feledjük el: a

18. század első felében élt! Minden-
esetre a történelemtudományt meg-
szabadította a tudományellenes ma-
gatarantástól és kizárta belőle a vé-
letlent, vagy az isteni beavatkozás
gondolatát. Különböző pedig erőtel-
jesen vallotta, hogy a törvények „a
természetből adódó szükségszerű
vonatkozások” s hogy ebben az ér-
telemben „meg van mindennek a
maga törvénye”.

Montesquieu előfutár. Műve teljes
egészsében a haladás műve. (Jean
Bruhat)

A PARASZTSÁG ANGLIÁBAN.

Még január folyamán Suffolk
grófság egyik helységében tömeg-
gyűlést tartottak a parasztok, ame-
lyen a környék öt képviselője be-
szélt, meglehetősen súlyos szavakkal
az angol kormány agrárpolitikájá-
ról, Suffolk, Norfolk és Essex gróf-
ságok mezőgazdasági helyzetének
sivárságáról. A nyilatkozatok, bár
mindenekelőtt a helyi kérdéseket
tartották szem előtt, általánosság-
ban is igen kedvezőtlen hangokat
ütöttek meg. Így pl. A. G. Mobbs,
a Farmer Szövetség suffolki szak-
osztályának titkára kijelentése sze-
rint — az angol mezőgazdaság szá-
mára 1931 óta hétszáz ezer acre mű-
velhető föld (1 acre 4050 négyzet-
méter) és 127 ezer mezőgazdasági
munkás veszett el.

Korántsem titok, hogy hogyan.
Egyik konzervatív párti képviselő
(Edgar Granville) szerint: „Ha a
magasabb terméseredmény csökkent
jövedelemmel jár, úgy akkor a
nemzeti gazdálkodásban valami
megromlott”. S Morrison mezőgaz-
dasági miniszter nemrégiben jelen-
tette ki, hogy „a kormány tud az
elégedetlenségről és a maga agrár-
politikájának eredményével teljesen
elégedetlen”.

Addison of Stallingborough lord,
volt mezőgazdasági miniszter a na-
pokban megjelent könyvében (A
Policy for British Agriculture, —
Victor Gollancz Ltd. London 1939)
írja: „A falvakból való menekülés
oka, amely bizonyos idő, de különö-

sen a háború óta tapasztalható,
hogy az emberek érzése szerint
máshol kiadósabb jövedelemre te-
hetnek szert... Szívesen maradná-
nak falvaikban, ha biztosítva len-
nének afelől, hogy ott otthont épít-
hetnek ki maguknak; ha tudnák,
hogy megkereshetik mindazt, ami-
vel elláthatják magukat. Ez esetben
szívesen maradnának s nem költöz-
nének az idegen városba, hisz a fa-
lut ismerik, szeretik, ismerik az ott
szokásos munkát és ragaszkodnak
is ahhoz... A fiatal parasztfiú, mint
minden ember, otthont akar alap-
tani s valami szabadidővel akar
rendelkezni, amiben örülhetne a
szabadságának; szeretne valamit az
élettől, amit a természet meg is
ígér. De nincs szerencséje. Az ala-
acsonybérék és a falu sivársága le-
hetetlenné teszik életét. Egy rövid-
látó és romlott rendszer lekötí,
guzsban tartja, elszigeteli”.

Hogy épp fiatal emberek azok,
akik a falvakat elhagyják — minek
következtében a gyakorlott és
ügyes munkaerő hiánya érezhető —
azt a statisztika igazolja. Ott pél-
dául ahol 1921-ben száz huszonegy
éven aluli mezőgazdasági munkás
volt, 1931-ben már csak hetvenhá-
rom akadt, s ez a szám ma még
alacsonyabb. A magasabb évjáratú
munkaerők megfelelő értelmű visz-
szaesése 100-ról 93. 1935 előtt éven-
te átlag 15.000 mezőgazdasági mun-
kás hagyta el a falut. 1936-ban a
magasabb bérek 35.000 embert szív-
tak el az iparba.

1937 júliusában a Farmer and
Stockbreeder (Mezőgazda és állat-
tenyésztő) című lap egész sor leve-
let tett közzé a mezőgazdasági
munkáshiány okairól. Ezek a leve-
lek egyöntetűleg az alacsony bérek-
ben, a hosszú munkaidőben s a fa-
lusi lakáshiányban látják a baj
okát.

A falusi munkabérekéről a követ-
kező számokat találjuk Addison
könyvében: A búzatermelésről ho-
zott törvény bevezetése után 1917-
ben a bérek emelkedtek. 1918-ban a
heti munkabér 30 sh. és 6 penny,

1920-ban viszont 46 sh. és 10 penny. A törvény hatályon kívül helyezése után, 1922-ben ez a munkabér 27 sh. és 10 pennyre esett vissza s jóllehet az ezután következő években a bérek emelkedtek, mindig az életminimum mögött állottak. Igen számos grófságban 1937-ben nem kerestek többet 32 shillingnél, heti 50-54 óra munkaidő mellett. Akadt grófság, ahol a mezőgazdasági munkások a 60 órás munkahét alatt 37 és fél shillinget kerestek.

A hosszú munkaidőhöz, mely nyáron hetenként 67 és fél órára emelkedik, csatlakozik még, hogy igen kevés szabadnapot engedélyeznek az év folyamán. Számos vidéken a mezőgazdasági munkás szövetség szívós harcot folytat a hivatalos ünnepnapok betartásáért.

Addison lord a falusi lakásviszonyokat egyenesen szegényletesnek minősíti. A falusi iskolák szálmassák. Mindezeknek természetes következménye a faluból való menekülés. Közben a művelt területek nagysága szűkül, jóllehet Anglia mezőgazdasági szükségletének alig a felét termeli. A termelők ugyanakkor az alacsony árak miatt tiltakoznak, amely szerintük nem felel meg a termelés költségeinek. A Times megállapítása szerint is az árak elérték mélypontjukat s egy ésszerű árpolitika mindenképp indokolt. Ezért ajánlja a konzervatív párt parlamenti frakciójának mezőgazdasági bizottsága a kormány által garantált mezőgazdasági termékek standard árát, amit időnként független bíróság állapítana meg. (M. V.)

A MERIKAI KÖRKÉRDÉSEK.
Az Északamerikai Egyesült Államok közvéleményének az európai helyzet alakulásával kapcsolatos állásfoglalása érdekesen tükröződik vissza azon negyedévenként ismétlődő körkérdés-akciók eredményében, amelyeket részint az amerikai Közvélemény Kutató Intézet, részint a Fortune c. folyóirat rendeznek. Legutóbb pl. arra a kér-

désre, hogy „Mi célja volt Németországnak Csehszlovákia elleni fellépésével“, a válaszok így osztottak meg: 49% szerint: „A német kancellár uralkodni akar egész Európán“; 25% szerint: „ráakarta tenni kezét Csehszlovákia gazdasági forrásaira“; 12% szerint: „Németország egyesíteni akarja az összes németeket“; 10% szerint: „Nem tudom“; 3% szerint: „rosszul bántak a szudétanémetekkel“, végül pedig 1% a legkülönbözőbb válaszokat adta. A körkérdés résztvevőinek fele — amint kiderül — meglehetősen tisztán látja a németek mai célkitűzéseit, 25% viszont egyszerűen csak német-cseh párviadalnak tekint az eseményeket, 12% válasza „chamberlaini“, 3% hitlerista, 10%-nak pedig nincs véleménye, illetve nem közölte.

Egy másik körkérdés már határozottabb választ kívánt. „Hogy ítéli meg ön Anglia és Franciaország müncheni akcióját?“ — hangzott a kérdés s a válaszokból 47% szerint: „Tekintetbe véve a körülményeket, nem volt más tennivaló...“; 19% szerint: „Nem találok benne semmi jelentősebbet“; 14%: „Nem tudom“; 12%: „Helyeslem!“; 8% pedig: „A legerélyesebben elítélem!“.

„Lesz-e ezekben az években világháború Európában?“ kérdésre adott válaszok 66%-a: „Igen“; 18%: „Nem tudom“ és 16%: „Nem“.

„Visszaadhatók-e a volt német gyarmatok?“ szavazásának eredménye: 83%: „Nem“ és 17%: „Igen“. „Híve-e ön Rooseveltnak?“: 60%: „Igen“, 36%: „Nem“, 4% pedig: „Nincsen véleményem“. „Belesodródik-e az USA az új világháborúba?“: 76% „Igen“, 15% „Nem“ és 9% „Nem tudom“. Végül arra a határozott állásfoglalást igénylő kérdésre, hogy „Szövetkezniök kell-e az összes népképviselői államoknak, beleértve az Egyesült Államokat is, a totális rendszerű államok hatalmi törekvéseinek megfékezésére“, a közvélemény feleleteinek megoszlása: 56% „Igen!“, 31% „Nem!“, és 13% „Nem tudom...“.

A felhozott eredmények összegezése után kiderül hogy az Egyesült Államok leszavaztatott közvéleményének fele, hiva a roosevelti, sőt az annál határozottabb tengely-ellenes külpolitikának; másik fele azonban, többé kevésbé kihangsúlyozott regresszív álláspontot képvisel, ami különben már a múlt év végén megtartott kormányzó-választáson is kifejezésre jutott.

Mindenesetre kérdés, hogy akkor is így alakulna-e a vélemények megoszlása, illetve az amerikaiak magatartása, ha tényleg minden amerikai állampolgárt megkérdeznének. (Keleti Sándor)

AZ IMRÉDY-ESETEN TUL.

Tragikus? Komikus? Inkább elgondolkasztató. Képzeljük el, a volt miniszterelnökben esetleg nagy hivatottságok feszülnek, ötlet, bátorság, teremtmény kedv repíti alkotó tettek felé, képzeljük el, — ha nincs is úgy, — hogy egy ország bölcs építője, nevelője, megmentője lehetne... s íme kisütik róla, rásütik a szegénybélyeget — zsidó volt egyik őse... Gondoljuk meg, s az Imrédy példáján érzékeljük fel, mily szegénytelen igazságtalanságot takar ez a sárgafolt! Azért és csak azért, mert zsidónak született, vagy mert zsidó ősöd volt, nem vesznek emberszámba, s akármi lappang benned, lángész, tehetség, jellem, emberség, minden hiába, s halálra vagy ítélve? S ha nem is vagy kiválasztott, csupán egyszerű, szürke átlagember, az élet lehetőségeihez mincsen jussod, mert születésszáddal, vagy őseiddel megbélyegzett és elítéltetett vagy?! Hány ember, hány százezer, millió ember kénytelen ma elszenvedni ezt a lefokoztatást, amelyért nem tehet, hogy ki volt őse, s ő minnek született. Ez nemcsak az egyes tragédiája — ha elsősorban az is — hanem tragédiája összemberi ügyünknek. Mert ha a jövőben többé csirájában itéltetik pusztulásra a hivatottság, ha valaki nem válhat teremtmény emberré, emberhangu társa-

dalmi egyeddé, mert immár az anyaméh lett az emberérték kritériuma — ez túl az egyéni tragédián, az emberi közösség, az egyetemes kultúra és haladás tragédiája. Mert képzeljük el, hányan és hányan sorvadnak el Németországban és másutt is, akik életető légkörben kifejlődhetnének és gyarapíthatnák munkájukkal a közösségi kulturát. Nemcsak a nagy kiválasztottakra gondolunk, hanem elsősorban azokra a kulturmunkásokra, akiknek együttes tevékenységéből fejlődik ki a társadalmi élet összkulturája. Kulturtragédia ez, egy hanyatló világ és életrend stigmája.

A józan észnek itt nincs szava. Hiába hivatkozunk a hivatott fórumra, a tudomány egyöntetű tanítására — hogy tiszta fajok nincsenek, (legalább is Európában) s hogy éppen a fajkereszteződés teremti ki értékesebb emberegyedeket. A mongolok és árjak keveredéséből származtak a legnagyobb emberek, s az árjak és szemiták kereszteződése igen kedvező, életképes ember-típust hoz létre, ahogy Otto Brahm tanítja. A német Kretschmer — ismert elmegyógyász — írja a lángészről szóló könyvében, hogy a nagy szellemi kapacitású német családokban kimutatható a sűrű fajkeveredés, s hogy általában Németország lakossága vérségileg a legváltozatosabb összetételű. Ugyanez érvényes Magyarországra is. Fajvédelem? Most jut eszünkbe? Mikor ezer és ezer esztendőn át a világ minden tájáról torlódo, egymásba olvadó, ojtódó népek kereszteződéséből kifeszlett ez a mai sokféle szövésű és mintázatu fajta? Agyrém! Fajtisztaság, tisztavérűség — ködképző fantazmagóriák. A példaadó németországi faji törvényhozás különböztet árjak, félárjak, háromnegyed árjak között. Ha logika és ésszerűség irányítaná ezt a törvényhozást, úgy mindenkit ki kellene rekeszteni az árja népközösségből, akinek ereiben akármi-lyen kis százaléokban vagy ezrelékben csörgedezik szemita eredetű

vér. És milyen korlátolt, mesterkelt, önámító ez az egész faji törvényhozás! Legfeljebb a nagyszülőkig nyúl vissza, megelégszik azok feltülvizsgálásával. De ki tudja a nagyszülők melyik őse volt esetleg zsidó, s ha egyszer az „idegen“ vér beojtódott az ősökbe, kipusztíthatatlanul hat a nemzedékek során. Mert mindnyájan, testi és lelki adottságainkban, nemcsak a szülők és nagyszülők, hanem felmenő ősünk végtelen sorának kiszámíthatatlan öröklöttségi változatait hozhatjuk magunkkal a világra. Elméletileg tehát semmi biztosítéka sincs annak, hogy a százszázalékosnak fémjelzett tiszta árja nem rejteget-e magában valamely zsidó ösén keresztül szemita vonásokat. Tragikus memento — ha a fajtisztaság megszállottjainak volna bátorsága ezt a gondolatsort végig gondolni.

Igaz, Hitler, akinek álma a kiválasztott árja típus, a „nordische Rasse“ világoralma, könyvében, a Mein Kampf-ban így ír: „Jedes Tier paart sich nur mit einem Genossen der gleichen Art. Meise geht zu Meise, Fink zu Fink, der Storch zur Störchin, Feldmaus zu Feldmaus, Hausmaus zu Hausmaus, der Wolf zur Wölfin...“ Igaz, de Hitler mégis csak elfelejtette, hogyha zsidó megy árjához, akkor is egynémű megy egynéműhöz: ember az emberhez. Mert Hitler idézett mondatával éppen azt kívánta példázni, hogy a mezei egér csak a mezei egérrel párosodik, s az árja csak az árjával párosodhatnék — ez a természet egyetemes törvénye. És ezért elfajulás, ha árja és szemita kerülnek össze.

Am ebbe az okoskodásba valami hiba csuszott bele... A farkas tényleg nem párosodik a gólyával — hiszen külön fajtájuk — viszont árja és szemita egy-azon fajta — emberek. A „Mein Kampf“ szerzője a változhatatlan természettörvényre hivatkozik, s ezzel indokolja az árja-szemita keveredés megakadályozását. A természettörvény éppen az

ellenkezőt mutatja. Mióta emberek élnek a földön, keverednek, kereszteződnek. Árják, szemiták, mongolok, sárgák, fehérek, feketék végsően, közös nevezőn, közös gyökön — emberek. Ezt a természeti folyamatot, amit a társadalmak évezredek életrendje is ábrázol — a szüntelen keveredést, fajok és népek egymásbasodródását, ezt az ősi természeti és társadalmi folyamatot akarja hatalmi parancsszóval lefékezni az árja törvényhozás. Ez a törekvés mélyen természetellenes, s ellentmond a társadalmi élet évezredek gyakorlatának. (N. B.)

KÉZIRÁSU LEVÉL HELYETT...

Ilyen címmel kaptam a napokban levelet Budapestről a *Litteratura* c. folyóirat szerkesztőjétől és kiadójától. A levélben a szerkesztő-kiadó az 1938. évi XVIII. tcikk rendelkezése következtében bejelentett lapja beszüntetését. Azok a kevesek, akik az utódállamokban olvasói voltunk ennek a mondhatni teljesen apolitikus lapnak, méltán csodálkozhatunk... Csodálkozhatunk, természetesen, ha még tudunk egyáltalán csodálkozni.

A *Litteratura* az Írók Gazdasági Egyesületének, a Magyar Irodalmi és Művészeti Szövetségnek, a Magyar Könyvtárosok és Levéltárosok Egyesületének, a Magyar Kulturszövetségnek és a Vajda János Társaságnak volt a hivatalos lapja, — a folyóiratok azon fajtájából, amelyet nehezen lehet kategorizálni, valószínűleg azért is, mert annyi társaság szempontját szolgálta. Ennek ellenére volt egy egyesületeken és szövetségeken felülálló szempontja, a betű és a gondolat szabadsága. Harci eszközei nem voltak vehemensül támadók — inkább kategórikus ténymegállapítások, kis szúrások, csipkelődések. De mindenkor a könyvégetésekkel szemben s az ostobaságok és copfok ellen...

A szerkesztő-kiadó, Dr. Supka Géza cikkei és írásai valaha a *Világ*-ban láttak napvilágot. A *Világ* azután megszűnt. Supka később a

Népszavabam, majd az azóta szintén megszűnt Magyar Hírlapban cikkezett. Most azután saját folyóiratja is a megszűnés kényszerű vágányára siklott. Mennyire jellemző: ahová dolgozott, azok a lapok megszűntek vagy megszűnni kényszerültek. Talán nem is kell többet írni Supkáról. Sohasem orientálódott a minden körülmények között megmaradó lapok hasábjai felé...

Mi volt a Litteratura betiltásának oka? Levelében maga Supka szeretne válaszolni erre. S akármennyire ostoba előtte családfája fitogtatása, mégis ezzel kezd... Legrégibbi őse, akiről tud: Supka Mátyás a mohácsi vész idején élt, ennek felesége Melczér Bálint bajmóci lelkész leánya. Supka azután végig bizonyítja, hogy a Supka család végig a magyar művelődés szolgálatában élt. Ősei mind magyarok és városi polgárok. Körlevelében különben szóról-szóra ezeket írja:

„Az olvasó ne vegye zoknéven ezeket a genealógiai intimitásokat. Sosem hozakodtam elő velök. De most, amikor fajvédő törvények jogcímén beszüntették a folyóiratomat, rá kellett mutatnom, minő is igazában ez a fajvédelem. Azt mondanom sem kell, hogy családomban sem közel, sem távol nincs egy csöppnyi zsidóvér. Amit nem dicsekvésképpen említek, sem pedig a mai olcsó magyarkodás okából, hanem tisztán csak a történelmi tény lezögezéséül.

Ami ellenben a családomban benne van: a magyar betű rajongó szeretete, a magyar irodalom bensőséges tisztelete, a magyar szellemiség terjesztésének, propagandájának valószággal velem született vágyakozása”.

Lapja beszüntetésének méltán keresi tehát az okát. Voltak lapok, amelyeket azért szüntettek be, mert elmémitásuk valóban közérdekből történt: anyagi létük kizárólag bizonyos gazdasági érdekeltségek megszűnésére volt alapítva. A Litteratura azonban tizenhárom éves fennállása alatt soha senkitől nem

kapott, nem fogadott el semmiféle pártfogást, sem felüldíjazott előfizetés, sem rejtett hirdetési üzlet alakjában. Nem volt sem zsidó, sem korrupt — tehát mégis mi az ok, a baj?!

A bizonyítások és találgatások után arra a megoldásra jut, hogy talán csak ennyi: el kellett bukni, mert ezen a teljesen semlegesnek mondható irodalmi területen a gondolat szabadságát hirdette és vallotta.

A Litteratura nem nagy halott a magyar nyelvterület porondján, de becsületes és főképpen jellemző halott. (Gábor István)

MAETERLINCK REDIVIVUS?

A párisi Odeon színház harminc esztendő után felújította Maeterlinck *Pelleas és Melisande*-jét, a szimbolista drámaírási vezérművét. A bemutató kritikus közönsége kíváncsian lesté: ennyi év után hogy hat majd rá, Debussy idegzsongató zenéje nélkül, csupaszon, a szimbolista sejtelmesség borzongató félhomálya; a poézis, amely nem a nyers valót kívánta nyújtani, hanem annak égi mását? A *Kék madár* szerzőjének sikere volt: műve kissé elhervadt, megkopott ugyan, tűnékeny jelenéseinek gyors váltakozásai nem rázzák meg különb technikai csodáktól elkényeztetett érzelmeinket, — de hervadtsága, kopottsága századelei modorosságai ellenére, lényegében időtállóknak bizonyult. Mikor Melisande hosszú, szikrázó szőke haját fésülve-bogozva felsőhajt: boldog vagyok, de mégis szomorú! (je suis heureuse mais je suis triste) — mikor a fiatal Pelleas-szal már-már veszélyes ártatlansággal kergetőznek a színen a felszabadult, mélyzengésű szavakkal játszadoznak, amelyek értelmét alig sejthetjük: azt a megrendülést, azt a tiszta és édes fájdalmat érzi az ember, amelyet csak a jó és ritka költészeti vált ki belőlünk. Az a költészet, amelyet a rutin és közönségesség összeesküvése száműzött az európai színpadokról. Ugy látszik,

a számüzlöttest most a közönséges számításaiak csődjébe csömörített sziniszagatók mégis csak vissza akarják hívni? (f.)

ERDELYI ENCIKLOPÉDIA. A felettébb csendes erdélyi szellemi életben ezuttal némi nesz tapasztalható: „Erdélyi Enciklopédia” néven új kiadó készül, mely mögött Erdély immár férfikorban tapodó fiatal írói állnak.

A vállalkozás rég várt és mélyen jogosult, s mégis: csekély a hullámvérése. Az meg egyenesen meggon-dolkoztató, hogy a fiatal írók miért az „enciklopédia” jelszava alatt szánják el magukat önálló lépésre.

Bizony eddig az erdélyi irodalom nem volt enciklopédikus, vagyis egyáltalán nem hordta szándékában a tájainkról, népünkéről s bensőbb dolgainkról való empirikus tapasztalataink rendezését. Az eddigi irodalom általánosságban zárva tartotta kapuit a szabad bírálat, a vizsgálódás és a kutatás előtt s így — az irodalom nevében — tulajdonképpen irodalomellenesen cselekedett. A francia enciklopédistáknak a nagy francia forradalmat és a polgárosodást beindító mozgalmától még csak alig kétszáz esztendő választja el Európát, de a harc az enciklopédisták alaptételéért ma Európaszerte hevesebben dúl, mint valaha s ha Diderot vállalkozása a feltörekvő polgári osztály szabadságvágyán keresztül lett valóság, ma ugyanezeket az elveket a nép viszi tovább. Se szándékom, se jogom vádolni, de kétségtelen, hogy húsz éve nálunk először jelentkezik olyan szélesebb írói arcvonal, mely a nép ügyét teszi kérdéseinek középpontjává s erre keresi a választ alkotásaiban.

Az „Erdélyi Enciklopédia” mozgalom látható képviselői mindamellett nyilatkozataikban nem csórtotnek kardot, sőt az ifjú lázongás helyett, (amit pedig joggal várhatott volna a fiatal írók ügye iránt érdeklődő közönség,) a diplomatikus, sima hangot választották. Vállalkozásuk senki ellen nem fordul — mond-

ják — de olyan műveket hoznak, amiket az egyetlen erdélyi könyvkiadó — jól, rosszul indokoltan — de visszautasított tartalmuk miatt. Ez a visszautasítás, miért hallgassuk el, ha nem is az írók sorát, de félreérthetetlenül két szellemet állított szembe. Az „Enciklopédia” jelszavával a fiatalok egy új szellemet emelnek magasba... (Méliusz József).

A „BOTRÁNY” SZOCIOLOGIA-JAHOZ. Vannak irodalmi ötletek, amelyeket csak francia találhat ki és írhat meg — amint vannak ételek, amelyek csak francia szakácsnak juthattak eszébe. Az utóbbira példa (biztosan van rá jobb is, de nem jut az eszembe) a vol au vent, az előbbire Marcel Aymé legújabb könyve: *Silhouettes du Scandale*. A botrányról nem „an und für sich”, hanem „a nous et pour nous”, szelid humorral fűszerezve, vidám s szomorú anekdotákkal, kis történetekkel körítve... Marcel Aymé tétele az, hogy a „botrány”-nak nagy s jótékony jelentősége van az emberi élet minden tartományában; a botrány erkölcsi tény, jótékony vihar, amely megtisztítja az emberi élet légkörét, biztosítja a családi élet rendjét, a szerelem romlatlanságát, a politikai haladás folytonosságát. A botrány az élet drámai mozzanata: benne sűrűsödik össze s robban ki mindaz, ami a köznapi „esetekben” visszafojtva, lekicsinyítve, szánalmasan tengődik. A botrányban „kiderülnek” a dolgok, amelyeket el akarnak leplezni; mozgásnak indulnak szenvedélyeink, amelyeket különben mindig büntudatosan lefékeztünk; a botrányban válunk hőské, egy dráma hőseivé. A botrány a művészetnek is éltető s alapvető eleme: a művész azon élőködik, azt utánozza, azt álmodja újra, ami az életben skandalum; nem is igazi regény, amelynek csúcspontja nem valamely „botrány”. A tragédia más, mint rossz-kimenetelű s a komédia, mint jókimenetelű, dialógizált botrány? S a politikai élet

egyéb-e, mint kisebb-nagyobb botrányok sorozata?

Aymé részletesebben is foglalkozik a politikai botrányokkal. „A botrány — írja — kétségkívül inkább a forradalom, mint a reakció malmára hajtja a vizet. Már csak azért is, mert a tömeg játssza benne a közönség s egyszersmint a döntőbíró szerepét“. S a tömeg, „ahol szabadságában áll megnyilatkoznia“ például Franciaországban, ab ovo balpárti. A politikai botrány — folytatja Aymé elmélkedését — szenvedélyeket kelt, gyűlöletet, haragot ébreszt, — ezt a gyűlöletet s haragot fogja be a született népvezér a Theória szekerébe. A botrány illusztrálja a forradalmi elméletet. A megvesztegetés, a modern gazdasági és politikai élet állandó kísérőjelensége folyik: ettől a megállapítástól még senki sem lesz vadabb, vagy okosabb. De bizonyítsuk rá a közismert s bizonyos rendszert képviselő emberekre a megvesztegethetőséget: a tömeg erjedni, forrongani kezd. Szinte minden nagy mozgalom botrányának köszönheti létét, vagy legalább is egy-egy komoly lendülését. Hol lenne Luther, a renaissance-pápák botrányos élete nélkül? Hol a francia forradalom Marie Antoinette és Rohan nyaklanc-botránya nélkül? Hol az angol munkásmozgalom a megbotránkozás nélkül, amelyet az ép lelkiismeretekben a munkásság multszázadelei botrányos kizsákmányolása kellett? S a Dreyfus-ügy s a Stavisky-ügy (jobboldali botránykísérlet, amely végül is használt a francia demokráciának): mind a botrány politikai hasznát s erkölcsi jelentőségét bizonyítják. Az utóbbi években pedig annyi a botrány a világon, hogy — ha Aymé tétele igaz, — nagy erkölcsi fellendülésre számíthatunk. (F. F.)

A BÖRTÖN ÉLET ÉS AZ ÖSZTÖNÖK. Az ösztönök (premier-impulzusok) és a bűnözés, valamint a börtönéletnek az ösztönökre tett ha-

tásáról igen érdekes kísérleti anyagot közölnek a *Revue de Droit Pen*-*nal* legutóbbi számában M. Kernbach és Salvator Cupcea annak a kolozsvári pszihotechnikai és pszihológiai intézetek által kidoigozott kérdőívnek az alapján, amit a kolozsvári állami fegyház 300 lakóján alkalmaztak. A kérdőív, mely a Mac Dougall és Woodworth-féle lélektan-nak megfelelően a homályos, nehezen meghatározható és sok zavarnak helyt adó „ösztön“ fogalom helyett az „elsődleges impulzusok“ meghatározást használja, 12 alapvető „elsődleges-impulzust“ vizsgál. És pedig: a támadó, társadalmi, védekező, gyűjtő, nemi, hatalmi, engedel-mességi, pártfogói, undorodási, kíváncsisági, étkezési és mozgási impulzust. M. Kernbach és S. Cupcea a kérdőív segítségével nyert eredmények alapján táblázatokba szedték a különböző bűnökért elítéltek különböző impulzusait. Az így nyert grafikonokból érdekes adatok derülnek ki. Így pl. a lopás és rablásért elítéltek grafikonjának kiemelkedő csúcsa egyaránt az étkezési impulzus: a túlerős vegetatív beállítottság igen gyakran a lopás felé vezet. Ugyanakkor a tolvajlás miatt elítéltek grafikonjában a társadalmi impulzus (a szociális érzék) mértéke alacsony. A politikai vétségekért elítéltek lelkiéletében viszont épp a társadalmi impulzus áll előtérben. A feltékenységből gyilkoló elítéltek grafikonjában a nemi és hatalmi impulzus a vezető elem. Mindezeket az adatokat M. K. és S. C. huzamosabb idő óta bebörtönzöttekről nyerték. A kísérletet megismételték olyanokkal is, akik minimum két éve ülnek. A szembeállításból kiderül, hogy a legalább 2 éve börtönben élők lelki világában bizonyos impulzusok intenzitása erősen csökken. A társadalmi, a nemi, a hatalmi, valamint az étkezési és mozgási impulzusok a börtönben eltöltött évek hatása alatt jelentékenyen veszítenek eredeti erősségükből. (Fekete Ferenc)

VILÁGGAZDASÁGI KERDÉSEK

A VILÁGGAZDÁLKODÁS MULT ÉVI MÉRLEGE

Európa mult évi ipari termelésének most napvilágra kerülő adatai igen szomorú képét adják földrésziünk gazdasági életének. A termelés görbéje 1938-ban, mondhatni ingadozás nélkül, állandóan zuhan. S míg az államok háborús készülődése munkaalkalmakat teremt, a magántőke riadtan menekül a kontinensről, egyre szaporítva a munkanélküliek számát. Anglia legjelentősebb termelési ágai a mult évben súlyosan szenvedtek, jóllehet a kormányzat 1.5 millió fontot fordított fegyverkezésre. A font értéke esik s mintegy 2 millió munkanélküli nehezíti a kibontakozást. Az 1938-as év harmadik negyedének angol kivitele 83 százalék az előző év megfelelő negyedének 97.1 százalékával szemben, alapul véve az 1930-as 100-as nivót. A szénkivitel 65 százalék 82-vel szemben. Az angol tőke riadtan menekül az Egyesült Államok felé s a kormányzat visszaállítani kényszerült a külföldi kölcsönök megszigorítását célzó rendelkezését, melyet 1938 februárjában felfüggesztett.

Franciaországban különösen érezhető a termelés visszaesése az acél, vas és széniparban. Maga az a tény, hogy az üzemben levő kohók száma 1937 szeptemberétől 1938 szeptemberéig 106-ról 78-ra esett, eléggé szemléltető, eltekintve attól, hogy az 1938-as általános francia export is hatalmas esést mutat 1937-tel szemben.

A német gazdálkodás a hadiipar szolgálatába állította az ipari üzemek 70 százalékát s az elmúlt évben 18 milliárd márkát, összes állami kiadásainak 67 százalékát fordította háborús készülődésre. Állami tartozása közel 6 milliárd márkával emelkedett 1937-38 között s ma több, mint 40 milliárd márka. Ezenfelül nem rendelkezik megfelelő nyersanyagokkal, különösen szénnel és vassal. Petróleumszükségletének 40, vasszükségletének 70, egyéb ásványszükségletének 60 százalékát importálnia kell. Ausztria és a Szudeta-vidék annektálása pedig egyáltalán nem eredményezte az élelmiszer-válság enyhülését. Az ország mezőgazdasági termékei a lakosság élelmiszer-szükségletének alig 75 százalékát fedezik. Németországnak mintegy 2 millió munkanélkülije van. Az egyre alacsonyabb béreket növekvő adók terhelik, ezenfelül különféle járulékok, munkanélküli-biztosítás, Winterhilfe, munkás-sport és egyebek. A német paraszt helyzete kétségbeejtő. Tartozása eléri összvagyonának 70 százalékát.

Olaszországot különböző háborús kiadásai fojtogatják. A spanyol polgárháborúba való beavatkozása eddig 9 milliárd lirájába került s ez az összeg havonként 150 millió lirával emelkedik. Elközbén az olasz nemzeti bank arany- és devizakészlete, mely 1937-ben közel 6 milliárd lira volt, 1938-ban 2.4 milliárdra csökkent s Olaszország tartozása elérte a 200 milliárd lirát. A kormányzat az adók emelésével igyekszik a kincstár óriási hiányait pótolni. A cukor adója elérte az előállítási ár 700 százalékát, a husarak 50 százalékkal emelkedtek, a zsir és szalonna 100 százalékkal, a makaroni 80-nal, a kávé 30-cal s a textilárak 100 százalékkal. A kenyér árának további emelkedését pedig a minőség lerontásával igyekeznek megakadályozni. A munkabérek felére csökkentek s a nagy adók

a parasztság elszegényedését eredményezték.

Japánban a háború bénította meg egészen a nemzetgazdaságot s a 7 milliárd jen, amit eddig a kínai háborúra fordított kétségbeejtővé tette pénzügyi helyzetét. Minden háborús nap további huszonöt millió jent emészt fel. Hogy pótolja a hadi nyersanyagok hiányát, Japán kénytelen volt külföldről vásárolni petróleumot, fémeket, gyapotot s ezeket arannyal kellett megfizetnie. A japán aranykészlet, mely 1937 júliusában 1.7 milliárd jen volt, ezeknek a vásárlásoknak következtében 1938 augusztusára 500 millió jenre apadt s adósságai 20 milliárd jenre emelkedtek. Hajóépítő ipara nyersanyaghiány következtében leállt s ugyancsak nyersanyaghiány miatt könnyűipari üzemei is csak 50 százalékát termelik előbbi produkciójuknak. A háborús állapot itt is inflációhoz és a munkabérek eséséhez vezetett. A rizs 30, az árpa 57, a hus 41 s a kézműipari cikkek 100 százalékkal drágultak. A munkanélküliek száma mintegy 5 millió. Az állapotokat híven tükrözik a népmozgalmi adatok. 1938 első negyedében a születések száma 22.000-rel alacsonyabb, mint az 1937-es megfelelő negyedévé, míg az ugyanezen időre eső halálozások az 1937-es első évnegyed összhaltalozási számát 52.000-rel haladták meg. A szigorú intézkedések ellenére s a katonai kormányzat erőfeszítéseit elsősorban az ipari üzemek munkabeszűntetési mozgalmai egyre fenyegetőbb méreteket öltenek s áttérjednek a mezőgazdasági munkásságra is. 1938 első negyedében 40.000 résztvevővel 593 sztrájk és 3.000 mezőgazdasági konfliktus volt, 326-tal több, mint 1937 első felében. (A. P.)

SZEMLE, BIRÁLATOK

A KÖZÉPKOR ALKONYA

(I. Huizinga könyve. Athenaeum. Bpest 1939.)

Nehéz megtalálni a vonalat: hol végződik egy szellemi áramlat hatása s hol kezdődik az új irány befolyása. Régi korok akcióiban megnyilvánul néha a messze jövő korok realitása és a mai idők pergésében is gyakran kísért a múlt. Az ember idézet őseiből — mondja Emerson s el lehet mondani, hogy bizonyos mértékben a jelen is idézet a múltból. Egy-ségben látni a letűnt századok eseményeit a maival, mindig a megértés pluszát jelenti, megértését a jelennek és megértését a multnak. S az ilyen megértés kissé a jövőre nézve is, biztosságot jelent. Sőt csakis az ilyen végigtekintés tesz képessé a várható jövő mérlegelésére. Erre az egyensúlyt jelentő mérlegelésre vezet Huizinga kitűnő könyve: A középkor alkonya, mely most jelent meg Szerb Antal konzseniális fordításában.

A középkorról megszokott leegyszerűsítéssel csak mint „sötét” korszakról szoktak megemlékezni. Nagyon egyszerű jellemzés ez olyan kora, mely a mienkhez képest primitív, a mi szokásainktól minden tekintetben elütő. Az írott maradványok elavult világot tükröznek, de az elavultság csak viszonylagos dolog, az élet mindig élt, az élet feszültségei mindig érezhetők voltak s az igazi tudós, aki nemcsak a külső jeleket nézi, de a jelek mögött a belső hullámozást is megfigyeli, nem láthat egy

kort „csak sötétnek“ vagy „csak ragyogónak“, de minden korban az életet keresi és ismerteti meg.

Huizinga művén át is az élet feszültsége viharzik elő úgy, ahogyan az a középkor alkonyán megnyilvánult. Biztos ismeret és őszinte élmény tükröznek a könyvből: tudós, szociológus, poéta szólnak hozzánk a sorok közül. Nem skatulyázza el magát egyetlen szempont korlátai közé. Az igazi intellektus nem lehet egyoldalú és az egyoldalú ember sohasem lehet igazi intellektus. S Huizinga munkamenete — az indukció mesteri alkotása — azt mutatja, hogy művészi intuiciónélkül nem lehet a tudós igazán tudós. Mély intuiciónélkül lehetetlen volna megérezéltetni azt az életfeszültséget, mely a félezredévvél ezelőtti világot áthatotta, azt a kort, melyben még minden történés sokkal élénkebb külső formában nyilvánul meg, mint ma, oly korszak lelkét, amelyben még minden élményben ott lüktetett az a közvetlen és feltétlen feszültség, mellyel a gyermek kedélye felel még ma is az öröme és szenvedésre, azt az időt, melyben betegség és egészség közt élesebb volt a határvonal, melyben a rang és gazdagság gyönyöreit sokkal mohóbban és élesebben élvezték, mint ma s a mainál jóval messzebb kerültek a panaszos szegénység szenvedésétől. Az élet kísérő jelenségei gazdagon felcicomázott és kegyetlenül hiányos nyilvánosság közepette jelentkeznek: a gazdagok hivalkodnak gazdagságukkal, a belpoklosok szegénynélkül forgatják kezeiket és körmenetekben vonulnak fel. Ez a kor megfosztja egyéniségüktől az embereket, de megszemélyesíti a dolgokat — a kövér Jaquet, a Roeland nevű harangot, név szerint ismerik... Kollektív élménye e kor emberének a vészharang megszólalása és kollektív élménye a körmenetek, melyekben nem egyszer üres gyomorral és meztelen lábbal vonulnak a résztvevők. Kollektív élmény a kivégzések, a megkegyelmezések, a vándorprédikátorok beszédei, melyek a fényűzés és hivalkodás ostorozásával ragadták meg a hallgatók figyelmét. A naív népi fantázia még mesének nézi az életet, varázslatos színben látja a királyi és egyéb hatalmakat. Vallásos feszültség hatja át a politikát is s a szenvedélyesség és kalandosság légköre vonja be a fejedelmek sorsát. Komor bosszuvágy és önmagát marcangoló gőg árad ki a királyi tanácsok határozataiból s az uralkodó családok véres összecsapásaiból, a népi képzelet hajlandó a vérbosszúban látni a kisebb és nagyobb háborúk végső okát. „Minden tett követeli a végsőig menő megtorlást“ — ez a kökemény jogérzet vezette a középkor naiv emberét s ez erősítette makacs állásfoglalásra nézetét mellett. Így — Huizinga történeti képsorozatából kitűnik — a középkor embere szinte kollektív erőfeszítéssel tart ki eszményei mellett. A vér és rózsaszagát szinte egyforma erővel szívja magába. Pokoli szorongásra és gyermeki bolondozásra szinte egyformán hajlamos. És mindennek felett őszinte. Őszintén kapzsi, gőgös vagy őszintén megalázkodó. Huizinga egészben vébe viharosnak látja ezt a kort:

„Gonosz világ ez — a gyűlölet és erőszak tíze lobog benne mindenfelé. Hatalmas a jogtalanság s az ördög komor földet takar be fekete szárnyaival. Az emberiség úgy érzi, hogy már közel van minden dolgok vége. De az emberek nem térnek meg; az egyház hiába harcol, a prédikátorok és a költők hiába panaszkodnak és intenek“. (31. o.)

És mégis: a középkor alkonyán a 15. században éled meg a szebb élet vágya: ezt hirdetik Erasmus és más írástudók is; szebb életre következtetnek a fejedelmek békevágyából és az antik írások ujra felismert

jelentőségéből. Hol a forrása a szebb életnek? Hol vannak a derengő körvonalak? A lovagiasság is azok közé a köreszmék közé tartozott, melyek mágikus erő gyanánt mozgatták a politika és történelem menetét. Hősi szeszély és romantikus érzés teszi az alapját. Ez irányítja a középkorban a hősiesség és a szerelem álmait: ez dominál politikában és háborúban, ez diktálja a szerelem szabályait, determinálja az idillikus életszemléletet, ez vezet át a hyperidealisztikus szellem oly fokára, mely a primitív középkori ember szemében realitásnak látszik.

„A középkori ember olyan volt, mint egy beteg, akit tulságosan hosszú ideig tartottak nagyon erős orvosságokon és most már csak a nagyon erős stimulánsok hatnak rá. Ha a középkor valami erény fényét akarja felragyogtatni, olyan tulzó formájában ábrázolja azt, hogy egy higgadtabb kor moralistája talán már karikatúrának tartaná. A türelem mintaképe a szemében Szent Egyed, aki arra kérte Istent, ne engedje begyógyulni a nyíl által ejtett sebet. A mértékletesség mintaképei azok a szentek, akik hamut kevernek minden ételükbe, a szüzesség azok, akik erényüket akkor bizonyították be, amikor egy nő mellett aludtak. Ha nem valami rendkívüli tett, akkor a szent rendkívüli fiatalsága szolgál mintaképül: Szent Miklós csecsemőkorában bőjt napokon visszautasította az anyatejet, Szent Quiricus (egy hároméves, mások szerint kilenc hónapos mártír) nem tűrte, hogy a prefektus megvigasztalja, mielőtt bedobták a szakadékba...” (207. o.)

Huizinga könyvének egyik legragyogóbb fejezete, melyben a művészet és élet viszonyát rajzolja. Saxa loquuntur — a műalkotások is beszélnek és Huizinga tud belőlük olvasni. Szerinte ezek a műalkotások mindig derűsebb és boldogabb képet adnak egy-egy korról, mint a krónikák vagy okiratok, sőt maga az irodalom. A művészeti alkotásoknak azonban csak csekély töredéke marad reánk, annál nagyobb intuíció kellett hozzá, hogy Huizinga ezeken át is megmutassa ezeknek a társadalmi élettel való összefüggéseit. A középkor alkonyának embere e tekintetben is őszinte. A művészi szempontot még nem tudja értékelni, de annál komolyabban veszi a műalkotás tárgyát.

„A következő példa megmutatja — mondja Huizinga — mekkora fontosságot tulajdonítottak a műalkotás tárgyának. 1384-ben Lelínghemben tárgyalás folyt egy Franciaország és Anglia közt kötendő fegyverszünet ügyében. A tárgyaló fejedelmeknek egy régi kápolnában kellett találkozniuk és Berry herceg a kápolna csupasz falait ókori csatákat ábrázoló szőnyegekkel fedette be. De Jon of Gaunt, Lancaster hercege belépve és meglátva a szőnyegeket követelte, hogy távolítsák el azokat, mert nem helyes, hogy mikor békét akarnak kötni, csatát és pusztítást ábrázoló jelenetek legyenek szemük előtt. Más szőnyegeket akasztottak tehát fel, melyek a Passio eszközeit ábrázolták”. (233. o.)

Tehát a tárgy az első. De a mesterségbeli tudást is respektálták s ez a középkori ember szemében a részletek tökéletes visszaadásában rejlett. Bartolomeo Fazio genovai irodalmár már a 15. század közepén tesz először kritikai megjegyzéseket a Van Eyck testvérek és Rogier van der Weyden festményeire vonatkozóan:

„Dicséri egy Szűz szép és tiszta alakját, Gábor arkangyal haját, amely feltűnik az igazi haját, Keresztelő Szent János aszkétikus arcának szent zordonságát, egy résen beáradó napsugarat, egy fürdő nő testén a verítékcseppeket, egy tükörben visszavetített képet... a kifejezések, melyekben utat enged lelkesedésének, csak naiv csodálkozást árulnak el, elvész a részletek korlátlan gazdagságában anélkül, hogy ítéletet mondana az egész szépségről”.

Száz évvel később, a renaissance diadala után Michel Angelo éppen a részletek aprólékos kidolgozását itéli el:

„A híveknek a flamand festészet jobban tetszik, mint az olasz. Az olasz

nem fakaszt könnyeket, a flamand pedig bőséges sirásra indítja őket. Ez nem a flamand festészet érdeme, oka csak a jámbor nézők végtelen érzékenysége. A flamand festmények öregeknek és nagyon fiataloknak tetszenek, szerzeteseknek és apácáknak s végül világfiaknak, akik nem tudják az igazi harmóniát megérteni. Ezekben a képekben nincs se művészet, sem értelem, sem szimmetria, sem arány, sem egyensúly, sem nagyság. Szóval ebben a művészetben nincs erő és nincs kiválóság; arra törekszik, hogy egyszerre sok dolgot adjon vissza, holott egy dolog is elég ahhoz, hogy az ember egész szorgalmát ráfordítsa".

Amde ez a később elhangzó ítélet már az új idők szempontjait juttatja kifejezésre és nem marasztalhatja el a száz évvel azelőtti izlést, mely jogosult volt a maga idejében, mert kifejezte korának szellemét.

A későbbi középkor naivitását fokról-fokra derengi át a közlgő kor kételkedése, pesszimizmusa, ha kissé félve is jelentkezik ez a motívum. S megjelenik lassanként az ironia és megjelenik a könnyes mosoly. Deschamps rejtett ironiával dicséri korát, melyben minden jól megy, béke és igazság uralkodik:

*Nap, mint nap tőlem azt kérdék,
Szép korunkról mit gondolok.
Felelek: minden csupa érték
Igazság, hűség, tiszta hit,
Bőkezű, bátor és szelíd
Mindenki és javát od' adja
A köznek, de Isten tudja,
Nem mondom, amit gondolok.*

Alain Chartier már nyiltabban kifejezi a siró örvendő érzést:

*Az ajkam immár nem nevethet
Hogy szemem meg ne hazudtolja,
Mert szívem rögtön megcáfolja
A könnyel, mely szemembe reszket.*

Huizinga a szellem folytonos életét érzi és szuggerálja s ezért ítéli el azt a leegyszerűsítést, mely a humanizmust élesen szembeállítja a középkorral. Az átmenet nem ilyen egyszerű. A klasszicizmus nem jöhetett hirtelen átmenetként. A humanizmus előbb csak forma volt, később ihlet. A középkor jellegzetes gondolkodása nem hirtelen halt meg, csak igen sok idővel a renaissance után. A humanizmus más formában lép fel az olaszoknál és másban a franciáknál. Maguk a differenciált helyzetek változtatnak később a formákon is, melyek fokozatosan telítődnek meg új tartalommal. És mint ahogyan az irodalmi és művészeti formák között vajdulk már az új szellemiség, az új irodalom és művészet, úgy a középkori hierarchikus társadalmi formákban is fel-fel csillan a továbbfejlődés jele. „A korszak vége felé figyelmünket ugyyszólván teljesen lefoglalja a politikai és gazdasági élet új formáinak, mint az abszolutizmusnak és kapitalizmusnak keletkezése és kifejezésének új módjai (renaissance).“ A hűbériség és lovagság már az elavult társadalmi rendszer utolsó maradványának látszik s hogy a lovagság és nemesség mégis fontos helyet foglal el ebben a korban, azt Huizinga nem tartja csodálatosnak. Ennek az aránytalanságnak okát éppen abban látja, hogy a köztudatban akkor is éltek e fogalmak, mikor már nem voltak a társadalomban jelentős tényezők. De a művelődéstörténet számára egy korszak minden véleménye és téveszméje fontos — mondja — Huizinga s ezzel a meg-

jegyzéssel csak még jobban megerősíti dialektikus okfejtését, épügy, mint az aránytalanság megállapításával; az eszmék és tények egymásba kapcsolódnak s nemcsak a jelen és jövő gyökereznek a múltban, de az elmúlt események és eszmények is belegyökereznek az élet folytonosságába, tehát a jövőbe is. S ennek a szünetnélküli eszmé- és eseménykapcsolatnak s az élet szakadatlan előre fejlődésének kimutatása fő érdeme Huizinga könyvének.

S hogy az elavult életformák ellenére is a gondolat emberei az udvar ragyogásában mennyire a multhoz tapadnak, annak eleven példája Chastellain, a burgundi hercegek történetírója.

„Isten — mondja az udvar nagyszerűségétől elkápráztatott költő — a közembereket azért teremtette, hogy a földet turják és ipar útján előállítsák azt, ami az élethez szükséges; a papságot azért, hogy a vallás cselekedeteit művelje, a nemességet pedig azért, hogy az erényt gyakorolja és fenntartsa az igazság uralmát és hogy az előkelő személyiségek tettei és erkölcsé mintául álljanak a többiek előtt; Chastellain az államelmélet legmagasabb feladatait a nemességnek tartja fenn, így nevezetesen az Egyház védelmét, a hit növelését, a népnek elnyomástól való megmentését, a közjólétéről való gondoskodást, az erőszak és zsarnokság ellen való harcot, a béke megóvását“. (60. o.)

E felfogás szerint minden jelesség a nemesek tulajdonsága: az igazság, bátorság, feddhetetlenség, bőkezűség.

A köznép társadalmi fontosságát e kor még nem ismeri fel: Chastellain még a gazdag polgárokat is egyszerűen parasztoknak nevezi. Jó Fülöp gazdag özvegyek és jómódú leányokat kényszerít kedvenc ijjászai-val való házasságra s mikor egy lillei serfőző leánya vonakodott ily szégyenletes násztól és megszökött, Jó Fülöp a leányt elfogatta, az apát menekülésre kényszerítette s az a jellemző, hogy Chastellain rokonszenve a herceg oldalán van ebben az ominózus ügyben.

Szenvedélyes kor ez: könnyes áhitat és rideg kegyetlenség, tisztelet és szemtelenség, csüggedés és fennhéjázás közt ingadozik: nem lehetett másképp élni, mint a legszigorúbb törvények és a legmerevebb formalizmus gátjai között. Am a merev gátak közt itt-ott már a részvét hangjai is utat törnek, habár egyelőre csak Istenhez emelt fohász alakjában érintik a nép nyomorát. Jean Meschinot így figyelmezteti az uralkodó osztályokat a köznép elhanyagoltságára:

*Tekintsed óh Isten a köznép inségét
Küldje mihamarabb kezed segítségét
Jaj, éhség hideg és félelemtől reszket
Ha miben vétkezett, nézd el a restségét.
Írántad és mutasd szíved kegyességét
Jaj, kezéből immár mindent el-kivettek
Nem viszi gabnáját immár a malomba
Vászon gyapjú helyett öltözik csak rongyba
Nagy inségében csak hitvány vizet iszik.*

Eustache Deschamps még tovább megy, mikor Ádámot így szólaltatja meg:

*Fiaim, fiaim, Adámtól kik vagytok
Akiknek én vagyok Isten után atyjok
Ő teremtett, de természet rendje szerint
Belőlem s Évából születtetek ti mind
Anyátok ő: hogy lett az egyikből paraszt,*

*A másiktól nemes, bizony nem értem azt
Hacsak nem nemes az, ki beül jól akar
Aki pediglen bünt, annak neve paraszt
Hisz mindnyájukat egyforma bőr takar.*

*Hatalmas királyok grófok és hercegek,
Kiknek szavaitól a szegény nép remeg
Mikor megszületnek, vajjon mi van rajtuk
Egy piszkos bőr...
Herceg gondold ezt meg s akkor a szegényen
Nem kacagsz, akit már a halál tart féken.*

Igaz, hogy ebből a „részvétből“ még nem születnek tettek, nincs meg a reformvágy komoly átélése, de az is valami, hogy már költői témaként szerepel. S Huizingának épp az a különös érdeme, hogy az ily nyomokra, a szociális lelkiismeret nyomaira is rávezeti az olvasót. Ma, mikor mindig jobban érvényesül az a törekvés, hogy az erőszak dinamikájával teremtsünk statikus állapotot az egész világon, az igazi tudós a történelmi példák szuggesztív erejével mutatja meg az örök előre fejlődés dinamikáját. S jóleső önbizalom önti el az embert ma, ha még a „sötét“-nek nevezett középkorból is az örök fejlődés és jobbulás vigaszát érezheti.

A RUTÉNFÖLD MAI IRODALMA

Az elmaradott, politikai mult nélküli Ruténföld, az utolsó husz év alatt igen nagy változáson ment át. Legszembetűnőbb a haladás kulturális téren, főleg az irodalomban. Itt talált a rutén nép önmagára és itt éli át uj s alighanem végleges nemzeti ébredését.

Az azelőtt soha sem sejtett irodalmi ébredés kora 1920 után jelentkezett. Az, amit a XIX. században s a XX. század elején irodalomnak neveztek, nagyon szerény és kusza kísérletezés: szerény néplapok, naptárak, valami kis népi olvasmány, néhány tankönyv és imakönyv az egész. Nem volt könyvtermelés, nem volt könyvpiac. A multszázadbeli irodalmi kísérletezések gyűjteménye is csak 1920 után jelent meg. Egyes irodalmi ágakat egyáltalában nem műveltek, vagy csak nagyon kezdetleges formában. E. Fencik egyetlen regénye Oroszországban jelent meg, folyóiratban, folytatólagosan, a drámairás terén A. Duchonovics és J. Korytnjanskij kísérleteztek, nemzeti, vallásos és apró lírai verseket, erkölcsi és népi elbeszéléseket majdnem kizárólag a papok irtak néplapok és naptárak számára, valami kis epikát pedig főleg E. Fencik.

Ezért igen nagy irodalmi esemény, amikor 1923-ban Ungvárt megjelent az első verseskönyv. Címe „Tövises virágok“, szerzője Vasil Grendza Donskyj (szül. 1897) banktisztviselő. Ez egyszersmind az irodalom laicizálását is jelentette, mert azóta a papok megszűntek az irodalom egyetlen képviselői lenni s elmerültek a laikus elem nagy többségében. Grendza Donskyj könyvéhez Vasil Pacsovskyj ukrán költő írta az előszót: „A költészet még ki nem nyílt virágai — írta — szépen és őszintén fejezik ki a nép érzéseit, mert a nép nyelvén (ukrán nyelven) íródtak s nem idegen (magyaros) nyelven, amely nem a szív s a dalok nyelve.“ Ez a könyv volt a népi, ukrán irányzat manifesztuma, amely irodalmi téren magához vette a kezdeményezést.

Grendza Donskyj szép és szomorú hazájáról írt, az anyanyelv dicséretét daltolta s a nép szeretetét hirdette a régi hagyományok nyomán. Versei a népdalok egyszerű formáihoz ragaszkodtak, nincsenek külön formái, nem törekedett költői nyelvre s költői kifejezésekre, összehasonlított s nem szimbolizált, nem használt költői képeket. Nemzeti felbuzdulásával, szociális törekvéseivel, kezdeményező bátorságával és sokoldalúságával az első évtizedben (1923-33) mintegy vezetője az irodalmi megújulás mozgalmának. Gyors egymásutánban adta ki lírai gyűjteményeit (Aranykulcsok 1923, Tövises nyomon 1924, Virágcsokor 1925, Tövises virágok a Poloninákról 1928, Szemben a szabadsággal 1930), majd regényeit (Ilko Lypej, a kárpáti rabló, 1936, Petro Petrovics, 1937) s epikai költeményét (A vörös szikla, 1938).

1926-ban jelent meg az első irodalmi almanach, a Trembita, amit szintén Grendza Donskyj irányított.

Grendza Donskyj nyomain 1928-ban jelentkezett az ukrán irányzat második képviselője, Julij Borsos Kumjatskij tanító, (szül. 1907), aki az első könyvében (Tavaszi virágok, 1928) Grendza Donskyj verselését követte, de második könyvében (Az én tájamról, 1929) már más szemmel nézi a tájat s a népet. Nem elégszik meg a leírással, hanem a természet kulisszáival szimbolizálja a nemzeti hitet és szenvedést. Az Elátkozott föld (1934) című gyűjteményében bár megtalálta az utat az erőteljes szociális kifejezésekhez, a tagadás és a forradalom pátosza csak pesszimista távlatokat nyitott meg előtte. Emellett azonban szétfeszítette a népdalok kötött, szoros formáit és szabaddá tette az utat az új lírai formák előtt. A további gyűjteményekben (Virrad a Kárpátokban, 1935; Folyik a vér, 1938) a komor pesszimizmus mellett világosabb és aktívabb élet-szemlélet tör elő.

Amíg ezek a költők elfojtották a szív szavát s csak a szélesebb népi vágyak tolmácsolói, Nikolaja Bozuková (1907-1938) egyetlen könyvében (Poézis, 1930) szíve és hangulatai bensőségéből fejtette törékeny és dal-lamos verseit.

1928-ban megjelent a nagyorosz irányzat képviselőjeként Ondrij V. Karabeles (szül. 1906) papnövendék, majd középiskolai tanár, aki Válogatott versek c. könyvével debutált s egy évvel később kiadta A virradat sugaraiban c. verseskötetét, amelyben az ukrán költőknél ismeretlen formakészséggel behozta az orosz irodalmi nyelvet s irodalmi formákat a ruténföldi irodalmi életbe. Az ő nyomán indult el, ámbár hamar elhallgatott P. S. Fedor (szül. 1884.), tanfelügyelő (Gondolatok 1929), majd a kezdetleges verselő M. D. Popovics (szül. 1908) jogász, aki az Első versek (1929), majd a Kunyhó (1936) c. verseskönyveiben társaival együtt a régi rutén irodalmi hagyományokhoz kapcsolódott, bár többé-kevésbé tiszta orosz irodalmi nyelven írt.

A későbbi nagy gazdasági válság az irodalomban is stagnálást hozott, mert ezek a szerény kis könyvek könyvpiac és szervezett olvasótábor nélkül főleg az iskolai hatóságok jóindulatára számítottak, amelyek az iskolai és népkönyvtárak számára vásárolták a könyveket. S amikor itt is beállt a szükségszerű takarékoság, ez súlyosan érintette az irodalmat ott, ahol a könyvek s az olvasás még nem volt életszükséglet a művelt, széleskörű olvasótábor számára.

1933 az újabb irodalmi aktivitás beindulása. A kezdeményezést most is az ukrán irányzat ragadja meg. S. Sabol, baziliánus szerzetes, (szül. 1909) Zoreslav álnév alatt kiadja Szívvel a kézben c. verseskötetét, amellyel azonnal elérte a legjobb ruténföldi költő nevét. Nála már jelentkezik költői szó, kép, szem és forma, s egyszersmint végkép szakít a népies verseléssel. Tárgyválasztása is forradalmi jellegű. Tárgyai már nem elegikus motívumok, hanem heves tudatosítások. Második könyvében (Nap és azur, 1936) teljesen beéri Zoreslav artisztikus ereje. Közel áll hozzá F. Potusnjak (szül. 1910), aki a Távoli tüzek (1934), Titokzatos esték (1938) és Lehetőségek (1939) c. könyveiben megértette a költői nyelv teremtő hivatását a képletes világszemlélet terén s a valóságot az örök titkok jelképeivé formálta. Zoreslav élénk és aktív szellemével szemben Potusnjak versei a nyugtalan melancholiát, romantikus nyughatatlanságot, de egyszersmind hangulati statikát sugároznak. M. Risko (szül. 1906) a Hegyi szelek (1936) c. kötetében s I. Kolos a Fiatal napjaim (1938) c. versgyűjteményében Zoreslav nemzeti lírája után indulnak, s az előbbi nemzetpolitikai felhívásaiban, utóbbi szűkebb hazája varázsának bensőséges átélésében tűnik ki. Ez a második ukrán hullám 1937-ben Zoreslav vezetése alatt megteremtette az ukrán irodalmi aktivizmus újabb Almanachját.

1936 őszén újból megszólalt a nagyorosz irányzat is. A prágai orosz-irányzatu főiskolások 1933-ban és 1936-ban két Almanachot adtak ki, A. Karabeles és A. Farinics szerkesztésében. Karabeles vezetésével 1935-ben Munkácson megindult az első szépirodalmi lap Nase Stremlenija címmel. Benne jelentkeztek az orosz irányzat új fiatal költői, főiskolások és középiskolások. A Russkij narodnyj golos c. lap Sodruzestvo címmel kis könyvtárat indított a tulságosan enyhe kritikájú E. Nedzalskij vezetésével. Itt léptek fel az orosz irányzat fiatal képviselői: V. Dobos (szül. 1917) Szent harag (1937) és E. Baleckij (szül. 1918), Fűzfák suttozása (1936) c. könyvével. Mind a ketten hagyományos formákban énekelték hagyományos vallomásaikat, hangulataikat és vágyaikat. Velük szemben A. Patrus (szül. 1918) Korbáccsal a lelkiismeret ellen (1937) c. könyvével a szegénység aktivista költészetét adta, sajátos stílusban, bőséges és intim dallamokkal.

Mindkét irányzat, úgy az ukrán, mint a nagyorosz, egyformán nemzeti alapon mozog s egyforma szociális panaszokat tolmácsol, akár elégi-kus, akár aktivista formában. Csak az utolsó öt évben indult meg a küzdelem a költői nyelvért s bizonyos határozott irodalmi formák kialakításáért. A fejlődés iránya a romanticizmus felé mutat, amely azonban a gyorsan átélt realizmus és szimbolizmus nyomaira is utal.

A ruténföldi irodalom gyorsan fejlődik s husz év alatt annyi szakaszon ment át, amennyire másutt s más körülmények között teljes évszázad kell. Az irodalom művelői fiatalemberek, akiknek nincsen támpontjuk a hagyományokban. A helyzetet a nyelvi irányzatok harca is bonyolítja. Az utóbbi időkben az ukrán irány határozottan erősödött s az ottani lapok szerint az orosz irány két jellegzetes vezetőalakja, Karabeles és Patrus, az ukrán népi irányhoz csatlakozott.

A mostani változások hatása bizonyára mutatkozni fog az irodalom terén is. Az ukrán irányzat összpontosítja erőit s havi irodalmi folyóiratot készül kiadni Borsos Kumjatskyj vezetésével. (Antonin Hartl)

PEARL S. BUCK második hazájának nevezi Kínát s valóban az első gyermekevek maradarló benyomásai kínai környezetben érik, itt éli át a fiatalság egyéniségalkító idejét. Négy hónapos korában viszik szülei születési helyéről, Nyugat-Virginiából, Kínába, ahol hittérítő apján s édesanyján kívül csupa kínai veszi körül. Szívesebben beszéli a kínai nyelvet az angolnál s amerikai egyetemi tanulmányai befejeztével Kínába tér ismét vissza. Házasságot köt J. Lossing Buck amerikai tanárral, majd öt évvel később egyetemi tanszéket kap Nankingban, ahol angol irodalmat tanít. Tíz évet tölt ebben a városban s így a gyermekkori vidéki Kína mellett feltárul előtte a városi kínai élet is. 1932-ben *Édes anya föld* című regénye elnyeri az Egyesült Államok Pulitzer-díját, ezt követi a filmsiker, majd a Nobel-díj.

*

Kínát mutatja be az *Édes anya föld* trilógiája, kínai földművelőkről, polgárokról, a kínai fiatalságról szól a regény, de méltán nevezhetők a társadalmi fejlődés mítoszának is. Egyetlen nagy család életén végigkísérjük az egyszerű földmivelő átalakulását, az ekeszarvától a földbirtokos, tőkés, hadvezér sorson keresztül a modern fiatalság változatos életformájáig. Felületes élvhajászás vagy önös művészi kedvtelés, vad forradalmi láz és céltudatos kitartó munkásság tölti be a fiatalok életét s a Wang-család története példázza a nemzedékek egymásrakövetkezését az idők fordulását.

Görnyedő, verejtékező földműves Wang-Lung, barázdát barázdára szánt, éhez, töri magát, de nem engedi ki talpa alól a földet sanyaru életének egyetlen biztonságát. Szerte a világon hozzá hasonlóan remeg a földért millió küzködő társa s nincs számukra felemelkedés. Wang-Lung sem munkája eredménnyeképp, hanem puszta véletlen segítségével, rablott drágakövek árán szerzi meg a környékbeli földeket. Nagyur lesz, a régi vályogkunyhó

helyett fényes palota az otthona, az elnyűtt rabszolgalány feleség mellé széptestű örömlány kerül. Iskolát járt, művelt emberek lesznek fiaiból, menyé a város előkelő emberének lánya. Unokák népesítik be a terjedelmes otthont, mindent elért az egykori szegény paraszt Wang-Lung, amit földi halandó álmodhat s élete csúcán egyetlen félelem kinozza csak. Félti a földet, a nehezen megszerzett, életet, otthont, gazdagságot adó földet.

A második nemzedék életét írja le a *Három fiu*, a trilógia második kötete. Elénk lépnek a földtől elszakított Wang-fiúk s alakjuk a polgár kínai változata. Az örömeiket hajszoló, tétlen életű Wang az Első, gögös feleségével, elpuhult fiaival, ő a Földbirtokos. S a Kereskedő Wang a Második. Nem ismeri a szépséget, nem keresi a tudást, csak a pénz érdekli. Mohón kap a haszon után s házasságában, gyermekeiben is a továbbszerzés eszközt keresi. Hadvezér lesz Wang a Tigris, a harmadik fiu, ifjkorának gyógyíthatatlan sebe örök magányosságba zárja. Szigorú aszkéta fegyelemmel halad célja felé a dicsőségről álmodozó lélek s a végre megtalált szerelem mégjobban eltávolítja a világtól a már-már megbékélt Wangot. Itt válik a mű legköltőibbé, anyja O-Lan mellett, Tigris a regény legvonzóbb alakja. Rabló-kalandok, dicsőséges harcok, fájdalmas, véres szerelem tarkítják Tigris életét, öreg kínai anyóka merül fel a félhomályból, merül egy kis leánynak s az egykori dajkamesék változatai elevenednek meg a lapokon. Mélabu szövi be a napokat, a „Három fiu” életéből hiányzik Wang-Lung büszke feltörekvése. Messze jutottak a Wang-fiúk az egykori vályog szülőháztól, de diadaluk felett már ott lebeg a zuhanás szorongó érzése, fiaik számára már nincs sok lehetőség.

Széthulló család a trilógia befejező s legkevésbé sikerült része. A család nagyrésze eltávolodott az ősi törvényektől, tengerparti városban

él s idegen szokásoknak hódol. A fiatalok felszabadították magukat a szülői hatalom alól, saját életüket élik s ez az élet jóéjszt üres élvezetek kergetéséből áll. Juan, a Tigris egyetlen fia ingadozik a múlt és a jövő között. Apja katonának szánta, de ő irtózik az ökléstől, a földet szereti, a sarjádó vetést s lelkeben verssorok csendülnek. Csábitja Nyugat s imácja hazáját, szabadság nélkül nem tud élni, de kötik az ősi törvények. Felháborodik az igazságtalanságon, fáj neki az emberi szenvedés s mégsem tudja maradéktalanul szorgálni a felszabadítás ügyét. Ide-oda lendül s csak mikor megtalálja a szerelmet, kap nyugvópontot.

Hiba lenne az írói alkotás titkait véletlennek minősíteni. Nem lehet véletlen, hogy az új nemzedék önző vagy tétozázó seregében az egyetlen szilárd s biztosan haladó alak Mei-Ling-Juan szerelmese — nő. A rabszolganak nevezett kínai nő, ki-nek már a születése szomorúságot jelent a fiura vágyó kínai család-ban, a megnyomorított testű, akarat nélküli bábbá formált asszony, százszorosán rá volt utalva a fel-szabadulásra. Volt aki a szabados mulatozásban s volt aki az önálló hivatásban találta meg a szabadu-lás utját. Mindenesetre a nőnek volt a legnagyobb szüksége a sza-badságra s nőnek kellett lennie, aki véglegesen és maradék nélkül szabaddá tette magát az ősi kötöt-tésektől. „Nem minden rossz, ami idegen” — mondja a könyv végsza-vaiban Mei-Ling s bár csak a csók-ról, erről az idegen szokásról be-szél, de szavai jelképesek s az ide-gengyűlölő kínai nemzedék szűk nemzeti elzárkózására az egyete-messég távlatait nyitja.

Az „Édes anyaföld” kötetét is átszövi az őszket tisztelő kínai lét legjellemzőbb vonása, a gyermekért való mélységes vágyakozás. Gyer-mekről álmodik az anya, gyermek-nek örvend az öreg nagyapa s gyermek teszi büszkévé az apát. A termékenységnek, az ősi természe-

tes létnek megkapó himnusza Pearl S. Buck *Anyá* című könyve. A me-leg, odaadó teremtés az anya szo-morú napjainak megújuló vigasza a tovább bontakozó élet. Férje el-hagyja, vak leánya embertelen kör-nyezetben pusztul el, fiát politikai meggyőződésért kivégzik s a köny-nyeiben elomló anyát ujszültött uno-kájának gyenge hangcsikája hívja vissza az életbe. Fájdalom, csapá-sok földresujtják, de az ősi élet ere-je talpra állítja s új küzdelmek felé, az élet továbbfolytatására ösztö-zeli.

*

A Nobel-díj átvétele alkalmából rendezett ünnepségen Pearl S. Buck a következőket mondta:

„Sohasem csodáltam jobban Ki-nát, mint most, amikor látom, hogy eddig nem ismert módon egyesült a szabadságát veszélyeztető ellenség-gel szemben. Hazám és Kína lelke sok mindenben hasonlítanak egy-másra, de legfőképpen abban, hogy egyformán szeretik a szabadságot”.

A szabadság rajongója az író. Könyveiben, nyilatkozataiban, *Azsia* című folyóiratában, mindenhol kife-jezésre juttatja szabadságszerete-tét. Mégis valami leküzdhetetlen távolság van közte s a Kína sza-badságáért harcoló ifjak és leányok között: egyik sem férközött Pearl S. Buck emberi és írói rokonszenvé-be. Hidegen és élesen domborodik ki a forradalmárok alakja az író ál-koztásában, s bár elismeréssel, de szeretet nélkül formálja lényüket. (Héves Renée)

MAURIAC ÚJ REGÉNYE (Les Chemins de la Mer) legjobb művei közé tartozik. Nagyszerűen ábrázol; — ugyszólván nem is kell leírnia alakjait, nem kell részletez-nie arcuk formáját, bőrük színét, kezük idomzatát s ruháik minősé-gét: hallucináció-szerűen elevened-nek meg egy csapásra s tűnnek el szem elől; lelki kvalitásaik idézik elő testi megjelenésük hibátlan lá-tomását. Ez az író tudja alakjait, akik csaknem függetlenek tőle, oly-annyira, hogy hus-vér valóságaik

között csaknem árnyékképpé foszlik a szerző, állítólagos teremtmőjük. Mauriacban van valami Balzac erejéből, de Strindberg helyét-nem-lelő, metafizikai nyugtalanságából is. A kompozíció nem erőssége. Új regényének is sok a hőse, sok az atmoszférája, („polifón szimfóniának” mondja Löewel), nincs egységes folyama, a vége nem vég: több kritikusa azt véli, hogy a regény csak megpendítése, előjátéka egy megírandó nagy regénynek. Ha így van, jól van.

Hogy mi van a regényben? Nehéz rövidre fogva elbeszélni. Nagyszerű, vérbő emberi figurák indulatoskodnak, bűnöznek, szenvednek benne. Mauriac katholicizmusa alig több, de nem is kevesebb, mint hogy az emberi életet tisztítóhelyszerű állapotnak fogja fel, — vergődésnek erős, gonosz ösztönök s nemes aspirációk között. Katholicizmusa azért problematikus, — azért kelt megütközést legtöbb katolikus olvasójában, — mert kegyetlenül őszinte, éleslátó, puritán és pesszimista. A katolikus szerzők szeretnek optimisták lenni, a világot idillizálni szeretik, tömjénillattal beszórni, a díszes katedrálisok ünneplő szűrt fényű harmóniájába foglalni az éktelenségeket. Mauriac művészetében nem bűg orgona nem leng tömjénfüst, a középpontjában nem trónol térdelő angyalok s diadalmas tekintetű szentektől környezve, a simaszőrű bárányt magához ölelve és vállán fehér galambokkal, az Ur. Mauriac világa istentelen; s kétségbe nem vonható katholicizmusa nem e világ megszüpítésében, átistenítésében, összehangosításában nyilvánul meg, — hanem ellenkezően, sivárságának brutális fokozásában... „Vagy isten segít rajtunk, vagy a forradalom”, — kiált fel e regényének hőse, az ifjú Costadot, — aki ellenségesen áll szemben a kisvárosi, megátalkodott világgal. Vagy, Isten, vagy forradalom: nyilvánvaló, hogy e két „élet-tény”, ha helyettesítheti egymást, rokon is egymással... Mauriac iste-

ne nem egyéb, mint a magános lélek forradalmi zászlója az életmód ellen, amelyet akár a marxista, — elémbertelenedettnek, emberségéből kivetkezettnek (entmenschlícht)... elistentelenedettnek... érez. Nincs marxista kritikus, aki engesztelhetlenebbül, sötétebbnek, utálatosabbnak festené, élesebben bírálná az önzésre épült polgári életformát, mint Mauriac, a bírálat hevében és igazságosságában őt ép' oly kevésbé gátolja katholicizmusa, mint Balzacot a polgári komédia leleplezésében, reakciós royalizmusa.

De mindezzel még korántsem merítettük ki Mauriac bonyolult írói egyéniségének jellemzését. Mauriac ellenzi ezt a sötét világot, de kedve telik benne. Kedve telik csufságai-ban, utálatosságában; igenli is, Nietzsche tragikus életigenlésével, a rondaságokban fetrengő világot, a bűnt, az elbukást, a gonosz-ságot. Igenli; nem a filozófiájával, hanem a fantáziájával, a stílusával... A „jó” emberek, a hívők, a szentek sokkal kevésbé érdeklik, mint a rosszak, a bukácsolók, a nyomorultak. A szörnyetegek! A szörnyeteg jelentőségével, modern irodalmunkban, egy más regényíró kapcsán lesz megjegyzésünk; itt csak utalunk arra, hogy Mauriac új regényének legmonumentálisabb alakja is egy „szörnyeteg”: valaki, akitől legjobb ismerője állapítja meg, hogy „a bűn a hivatása”; egy ember, ügyvédbojtár, aki egész életében hűséges kutyaként szolgálta gazdáját, maga volt a hűség, megbízhatóság, derékség, szorgalom, önfeláldozás: az összes erények foglalatának hihette magát, míg egy nap, öngyilkos gazdája hátramaradt holmijai között kotorászva, rá nem akad önmaga hiteles jellemzésére. „Immonde”: tisztátalan szörnyeteg! Hiába mosakszik, szennyes, — hiába tesz jót, gonosz. Mauriac veszélyes kérdést vet fel, a valláserkölcsek egyik legmélyebb kérdését: vannak-e megválthatatlan emberek? Vannak-e előrerendeltlen kárhozottak? Az egészen evilági, dus, te-

litett félhomályban játszódó cselekményen át-átvibrál az író metafizikai gondja az elesett emberiségért, a sötétben botorkáló alakokra, kisebb-nagyobb szörnyetegekre, néha rembrandtian kísérteties fényességet ejt. Igen jó, irigylésre méltóan jó író, fáradhatatlanul, elégszen, erőteljesen nyugtalan... (Fejtő Ferenc)

ÖDÖN VON HORVÁTH. A hazulról elmenekült német írók serege sok évi megpróbáltatás után úgy tűnik immár átesett a kiválasztáson. A rokkantak a halált választották, vagy elnémultak, az óvatosak behódoltak, a tehetségesek és erősek viszont a nemzetközi irodalmi életbe ágyazták be magukat, egy jobb és emberibb Németország eszméjének szerezve megbecsülést. Az utóbbiak közé tartozott Ödön Horváth is, a realista német színműírás tehetsége, akit egyszerre ért utól a halál s a már idegenben írt *Jugend ohne Gott* (Allert de Lange, Amsterdam 1938) című regényének bontakozó világsikere. Ez a regény — mondjuk meg már előljáróban — az első epikai munka a Harmadik Birodalom megteremtése óta, melyben a német nép sorskérdése feltétlen művészi áttételben jelentkezik, messze elhagyva Glaeser gyanús tájszerető szenvelgesét, Renn némi-leg ormótlan célzatosságát, Feuchtwanger sérültségét, általában az érzelmek távlatnélküliségét, ami minden emigráció kezdeteire jellemző.

A katolikus magyar ivadék Ödön Horváth 1901-ben született, de már Münchenben nevelkedett. Itt is tűnik fel mint író. Harminc egynéhány éves korában már szel-
tében játssák darabjait Németországban.

1930-ban magam is láttam Berlinben egyik darabját, az *Italienische Nacht* címűt, megismerve belőle a német kispolgárt, a Harmadik Birodalom „megvalósítóját”. Horváth állásfoglalását akkor nem ismerték fel eléggé. A darab szatirája ugyanis nem vett védelmébe

egy társadalmi réteget sem, sőt még magasabb humanista eszméket sem védett, csupán a parancsuralomra készülő elborult és dohos lelkeket forgatta ki, az új tantámadta s a készülő „mithoszt” piszkálta. Carl Zuckmayer, (azóta egy Svájcban bemutatott lobogó és fel-fütött parancsuralom-ellenes dráma szerzője,) ezt írja egy levelében a darabról Horváthnak: „Sokszorosan megkísérlik majd darabját félreértetni, a politikába bekapcsolni, a jel-szavak keretei közé szorítani, de vigyázzon: ne tévesszék meg!” Ma Zuckmayer bizonyára ezt mondaná, visszapillantva az elmúlt évekre: Milyen kár, hogy ezt a darabot 1930-ban nem vonták be a közéleti nevelésbe s nem vitték ki az uccák, a kisvárosok és a külvárosok népe elé, mondván: ime, ezek és így akarják a sorsotokat irányítani...

1933-ban Horváth Bécsbe, majd innen Hollandiába menekült, ahol egy holland kiadó szerződése tette számára lehetővé a munkát. 1938 augusztusában Párisban a Champs Elysén a vihar kettétört egy platót s a lezuhanó fatörzs agyon-sujtotta... Akkortájt jelent meg a *Jugend ohne Gott*...

*

Bátran le merem írni a közhelyet, hogy lenyűgözőbb, lélekzefojtóbb, emberibb és műveszibb könyvet az utolsó esztendőkhöz alig olvastam. Franciás csobogása mindjárt az első sorokban elbűvöli az olvasót. A motívumok teljes kimerítése (amit Gide valamikor a „fuga művészetének” nevezett,) magával ragad s a képzettársítások bő szabadsága talán csak annyiban kevésbé franciás, hogy a drámaíró fegyelmezettsége érzik mögötte. Egyébként alig csökkentheti a regény értékét, ha Gide *Faux Monnayeurs*-jének atmoszferikus hatását fedezzük fel benne, (hiszen Du Gard Thibault Családja egyenesen Gide regényének a szülöttje.) Ugyanakkor azonban ne fedjük el kiemelni Horváth realizmusát, mely Gidetől különböző, határozott társadalmi állásfoglalásá-

ből következik.

A Jugend ohne Gott tárgya a gyermekek társadalma egy lelkét sorvasztó nevelési rendszerben, közelebből: egy osztály és ennek az osztálynak a tanítója, aki nem is valami „különös ember“ csak egy egyszerű tanító, aki még akkor nőtt fel, amikor szabadságnak nevezték az olyan európai esztendőket, amilyenek a háború és Harmadik Birodalom megvalósulása közötti időt kitöltötték. Egyszerű ember ez a tanító. Ugyanúgy, mint ahogy általában a német kis-polgár, ő sem csinált gondot magának a rendszerváltozásból. Tovább dolgozott. Elsején felvette fizetését s próbálta folytatni „normális“ életét. Am a világ megváltozott, a tanítványokból ellenség lett, egy más emberfajta, egy más nemzedék, nyers verekedők, konok összeesküvők, kis politikai spekulánsok, kémek és besugók, brutalitásokra bujtogatott ravasz kis állatok. A tanítót diákjaitól szakadék választja el. Harmincnégyéves, de rezignált. Harmincnégy évével már aggastyánnak érzi magát. Kiöregedett a „korból“. Az osztály tanulói csupa középrétegbeli ivadék, munkásgyermek nincs közöttük egy se. Valamennyi az új hatalom gyermeke. A tanító nem érti őket, mert nem érti a nevelési rendszert sem, amit ilyen titkos rendeletek jellemeznek: „a gyermekeket háborúra kell nevelni“. A tanítás anyaga is: a politikai légkör szellemi lecsapódása. A mindennél fontosabb testi nevelés tisztára katonai: táborozás, katonai kiképzés, lögyakorlatok, teljes katonai élettartás, a gyengébb megvetése, a nyers erőszak kultusza. A regénybeli feszültség kisülése egy gyilkosság, mely egy táborozás alkalmával történik egy háziiparába beférfított falú határában. Itt a tanító egy másik ifjúsággal találkozik, a falusi szegénység gyermekeivel. Ez a világ hasonlóképp a bűntények világa. A gyilkosság összefonja a két világot s a tanító előtt megvilágosodik egy új emberi

magatartás szükségége. Felelősnek érzi magát a bűntényért s annak bonyodalmaival lelkiismerete parancsára maga vizsgálja ki, hiszen az igazságszolgáltatás nyersesége és érzéktelensége csak növeli a gyilkosságból származó tragédiák sorát. A harc vonala: az egyén hősi helytállása az igazságért, mert amint a tanító felismeri és cselekvővé váltja benső humanista parancsait, hirtelen segítőtársakat lát maga körül: elesett embereket, üldözötteket, — gyermekeket is. „Négyen vagyunk már, — mondja az egyik, — akiknek jelszavunk: Az igazságért és az igazságosságért“. (De a gyermekek titkos társulása nem azonos a *Faux Monnayeurs*-ben szereplő „erős emberek összeesküvése“-vel, ahol a gyermeki gonoszság gyilkosságra szövetezik, hanem az emberi erkölcs elfojthatatlan kicsirázása, hitben, szándékban, tettben s így a Gide-i célzat ellentéte.) Már nem csupán a gyilkos leleplezéséről van szó. Az igazságtalanul üldözöttek pártjára kell állni. Az emberi szolidaritás halk öcsítésében csendül ki az a regény, melyben Ödön Horváth megrendült polgári tudata az emberi igazság-vágyban Istent is megtalálja, Istennel magyarázván azokat a végső társadalmi, gazdasági, lélektani okokat, amiknek törvényeit, belső összefüggéseit még nem ismeri. Horváth számára ez az Isten jelenti a legjobb emberi eszmék diadalmas összességét. (Méliusz József)

AZ ÁLLATI INTELLIGENCIA.

(Mihai Beniuc: *Invăţare şi inteligenţă la animale*. Ed. Inst. de Psih. Cluj) 1906-ban, amikor *Clapartede*, a genfi nagyhirű pedagógus egy cikkében az összehasonlító lélektan szükségessége mellett foglalt állást, Nuel, Mege-i egyetemi tanár nagy hévvel szállt síkra ellene: Nincsen összehasonlító lélektanra szükség! A lélektan számára csak az emberi psyche jelenségei megfigyelhetők, az állatvilág kívül esik a lélektan befogadóképességén.

Az idő azonban Claparedeet igazolta. M. Washburn 1923-ban megjelent könyvében, már 800, az állatvilág lélektanával foglalkozó könyvről tesz említést! A mai, kiemondottan az állatvilág lélektanával foglalkozó kutató előtt pedig a megjelent szakmunkák olyan tömege áll, hogy lehetetlenség valamennyit áttekinteni.

Az állati lélektan jogosultságát ma már senkisév vitatja. J. Uexküll tanulmányai az állatvilág sajátosságos környező világáról: *Umwelt*-jéről, amelynek az állat alapnyeli központja, Köhler-nek a csimpánzokon végzett kísérletei, Matthilde Herz-nek a hollón s még számos kutatónak különböző állatokon történt tudományos vizsgálatai után az állatot, mint sajátosságos *Umwelt*-jének alapnyeli központját fogja fel a tudományos állatlélektan. Ez az *Umwelt*, mely minden esetben különbözik az emberi világtól és mely értékelésében, rendezettségében állatfajok szerint változik, ma már nagyon sok állatfaj esetében tudományos vizsgálat tárgya. A hollók, a majmok, a vakondok, sőt a légy vizsgálatai igen értékes részleteredményekkel szolgáltak. Az állatvilág intelligenciájának és lelki életének megismerését célzó kísérletek egyik sarkalatos pontja az ugynevezett *Umweg* kérdése. *Umweg* alatt azt a kitérőt, a megszokottól eltérő állati reakciót értik, amit az állat a kényszerítő körülmények hatása alatt célja elérése érdekében megtenni kényszerül. Ismeretesek Köhler klasszikus csimpánz-kísérletei. Köhler a majom ketrecétől bizonyos távolságban a majom kedvenc eledelét, banánt helyezett el, amit a csimpánz a ketrecében elhelyezett nádpálcával tanult meg behuzni. Ezeket a banánokat aztán kétszeres távolságra helyezte Köhler, a ketrecbe pedig egymásba illesztett nádákat tett. Az eredmény azóta klasszikussá vált: a csimpánz tényleg képes ennek a kitérő utnak, új helyzetnek (*Umweg*-nek)

a megtalálására. Valóban egymáshoz illesztette a két nádat és úgy húzta be kedvenc eledelét a ketrecébe. Az állatvilág felsőbb, u. n. intelligens reakciói megállapítására az *Umweg* próbája ma is a leghatásosabb módszerek egyike.

Mihail Beniuc az általános bevezető után, saját kísérleteit, nevezetesen az *Umweg* kialakulását ismerteti könyvében a *Betta splendens* nevű kisebb halfajtának a zsákmánya elérésére irányuló törekvésében.

A *Betta splendens* Siam és a maláj szigetek édesvízeiben él. Hasonló kísérletekre, mint alacsonyabbrendű állatfajt, eddig még nem használták fel, s az eredmények már ezért is nagyobb érdeklődéstarthatnak számot. A *Betta splendens* harcias kis állat: amint az üveglapokon keresztül két himemű egyed meglátja egymást, azonnal egymásnak rohamának, s ha szabad az út közöttük, föltétlen harcra kerül a sor. Ezért a benszülöttek, a mi kakasviadalainkhoz hasonló csatákat rendeznek velük. Nagyságuk különben 5 centiméter, úgyhogy az akváriumki kísérleteknek nagyszerűen megfelelnek.

Mihail Benciuc aprólékosan tárgyalja és boncolja a *Betta splendens* végzett kísérletek részleteit. Ha az üvegfalakon túl egy *enchytreát*, egy bizonyos, a *Betta splendens* által előszeretettel fogyasztott féregfajtát helyeztek el, a hal azonnal megkísérelte az egyenesnek látszó utat zsákmánya felé. Többszöri, természetesen hiábavaló kísérlet után, látszólag ingerülten uszkált fel-alá a zsákmányától elválasztó fal előtt. A kérdés az volt: megtanulja-e a *Betta splendens* az üvegfal egyik részén e célból kivágott üreget felhasználni célja elérésére? Amint a kísérletek során kiderült, a *Betta splendens* hamar megtanulja az *Umweg* használatát. A kitérő ut kialakulásában azonban föltétlen a véletlen szerepe. Az állat nem rendszeresen keresi a kitérő utat, hanem egyszerre, — véletlenül akad rá. Az

első sikerült kísérlet után azonban általában ura a helyzetnek és megismétli eredményeit. A kitérő ut elvégzése alatt, nem szükséges, hogy a cél állandóan a szeme előtt legyen. Amikor az Umweget megváltoztatják, vagyis máshelyen elhelyezett úrral választják el a halat zsákmányától, a hal előbb a régi megszokott utat keresi. Ha pedig két lehetősége van zsákmányához jutni, mindig a már ismert utat használja. Néhány kísérleti alany pár esetben akkor is elérte a zsákmányát, ha közben át kellett ugrania — a levegőn keresztül — egy másik vízzel telt tartályba. Természetesen ezt a kísérletet számos más kísérlet előzte meg, amelyben az állatnak tudomásul kellett vennie, hogy a másik tartályban is víz: vagyis életheletőség van számára.

M. Benciuc kiemeli, hogy a Betta splendens, valamint a többi állatfajtaikon végzett kísérleteket és elért eredményeket nem lehet csupán automatikus, mechanikus reakcióknak tekinteni. Az állat viselkedése dinamikus, belső átélési folyamat eredménye. Mértékelés és értékelés előzi meg a külső szemlélő előtt is felfogható cselekedetet. (Fekete Ferenc)

FELVIDÉKI VÁROSPORTEK.
Csehszlovákiában Szlovenszkói városképek címmel még a múlt év elején hasznos könyv látott napvilágot. A könyv célja kettős. Egyrészt a városok történelmi eredetének feltárása, másrészt a jelen helyzet megrajzolása: múlt és jelen szembeállítása, a változás mértékének és irányának felmérése. Amikor a könyv megszületett, még semmi jel sem mutatott arra, hogy a Felvidék legmagyarabb része visszakerül az anyaországhoz. A kitűzött cél rendkívül időszerű volt. Am a feladat, a cél a belvederi döntés után sem vált időszertülné. A Felvidék visszacsatolt részén levő városokban a gazdasági, társadalmi és kulturális vonatkozású munka elvégzése nem vált fölöslegessé,

legfeljebb a feladatok megvalósításának körülményei és feltételei változtak meg. A Szlovákiának itélt területen maradt városokban viszont fokozott mértékben szükséges az értékmegtartó munka vállalása és végzése. Ebben rejlik a könyv gyakorlati értéke és jelentősége. Erre utal a kötetet szerkesztő **Tamas Mihály** is bevezető soraiban, amikor ezt mondja: „Nemcsak a kései történetírásnak szánjuk ezeket a városképeket, sokkal inkább magunknak okulásnak, erőforrásnak, okos nekikészülődésnek...”

De mit tartalmaz a kötet?

Az öt városképet közös, egységes keretbe próbálja foglalni Szvatkó Pál bevezető tanulmánya. Bizarr, eredeti, néhol egészen egyéni meg látásokban bővelkedő tanulmány ez, melynek megállapításai sokhelyütt vitathatók, ám e muzsikáló ritmusú, izes, publicisztikai írásműben van valami a szlovenszkói tájak és települések levegőjéből, ami megragadja az olvasót.

Természetesen, nehéz volna egységes felvidéki városhagyományokról beszélni. Hiszen a Felvidéknek soha sem volt az elmúlt évszázadok során olyan különvált, szigetzerű helyzete, mint — teszem — Erdélynek, ahol volt mód és alkalom a tradíció és az ugynevezett transzilván szellem kifejlődésére. A Felvidék külön-élete csak 1918 után jelentkezik és csak azóta kezdett kialakulni a másult körülmények és viszonyok hatása alatt a felvidéki város-típus. Kicsirázott és formát kapott a kevert nemzetiségű felvidéki városok különleges helyzetéből fakadó, népképviselési szellemű város. S ez az önállóságot és sajátos jelleget nyert szlovenszkói urbanizmus a magyarok között kialakította a lokálpatriotizmust, s bizonyos mértékig közelebb hozta egymáshoz a város különböző társadalmi rétegeit. Amint Szvatkó mondja: „A befelé néző kisvárosi élet a magyarok között végre belső demokráciát fejlesztett ki, ami előbb hiányzott. A középosztály és a városi kispén

között sokkal nagyobb és közvetlenebb a kapcsolat, mint annakidején. Nemcsak az új nevelés, hanem a gazdasági kényszer is elősegítette a gátomlást s tény, hogy városainkban nem élnek már exkluzív kastokok egymás mellett, hanem az urbanus lét testvériesebb szintet kapott. Ami történik, már-már hasonlít a svájci városiasságra, a kispolgári urbanizmusra, az igénytelen, de az áldozni tudó szorgalmas városiakok kiegyensúlyozott egymásmellettélésére...

Szvatkó Pál bevezető tanulmánya után következnek az egyes városképek. Kassa portréját Sziklay Ferenc rajzolta meg, aki hiteles történelmi adatokra támaszkodva vázolja fel a város történelmi múltját. Utal arra, hogy Kassának és környékének birtokbavétele egyidőben történt a honfoglalással. Azóta a város állandó hányattatások és küzdelmek során át védte-örizte magyar jellegét. A város változatos, történelmi eseményekben gazdag múltjának ismertetése után Kassa félmúltjáról, a kisebbségi életsorban eltöltött időszakról számol be Sziklay. A tanulmány ellen módszertani szempontból emelhetők kifogások, nem beszélve most az elvi szempontokról. A szerző hosszú oldalakat szentel a város történelmi nevezetességeinek felsorolására. Az embernek olyasfajta érzése van, mikor a tanulmány e részét olvassa, mintha Baedekert vagy Griebent lapozna. Az olvasó szívesebben venné, ha a város gazdasági és társadalmi viszonyairól kapna a múlt ismertetése után alapos helyzetjelentést. A szerző ugyan beszámol a gazdasági és társadalmi változásokról is, ez azonban nem kielégítő.

A volt délszlóvenszki paraszt-metropolis, Érsekújvár történelmi, társadalmi és gazdasági rajzát Jócsik Lajos adja sikerült, értékes megállapításokban gazdag tanulmányában. Jócsik Érsekújvárt tranzitó-városnak nevezi, mert szerepe és küldetése az volt, hogy a forgalmat, mely kelet és nyugat között lezaj-

lott, engedje végigzuhogni magán. Utal arra, hogy a város tranzitó szerepe az államfordulat után megszűnt, mert a forgalmi artériákat és vénákat elköttették és másfelé irányították a gazdasági vérkeringést. Ezt erősen megsínylette a város, melyet különben nagy veszteség ért azzal is, hogy az államfordulat után az értelmiség nagy része, a városok legnomádabb rétege expatriált. Elemzi Érsekújvár gazdasági helyzetét és arra a megállapításra jut, hogy a tulnyomóan mezőgazdasági jellegű város lakosságának önmaga megtartása érdekében a monoton szemtermelésről az intenzív termelés kertkultúráis formájára kell áttérnie. Sajnálattal állapítja meg, hogy Érsekújvár kovász-szerepe szellemi és kulturális vonatkozásban elvesztette régi jelentőségét. Valamikor Újvárt lobbant fel minden haladó kisebbségi magyar megmozdulás tüze. Az erők és keretek azonban az elmúlt évek során szét hulltak, a tűz kialvóban — panaszolja Jócsik.

Eperjesről, a Felvidék műemlékekben gazdag gyöngyéről Gömör János irt. Sárosvármegye és így Eperjes ősi magyar múltjának igazolásaképpen érdekes adatokat tár fel. Egész sereg sárosmegyei község nevét sorolja fel, amelyet a szlovák, német lakosság ha eltorzítva is, magyar névvel nevez: Orkuta (Urkutja), Tolcsemes (Tótselymes), Budzimir (Budamér) stb. Megállapítja azt is, hogy Sáros területén olyan tősgyökeres elnevezésű falvak vannak, amelyeket az Árpád-házbeli királyok idejében csak magyar nevelőkön ismernek. Ezek az adatok és történelmi tények a legkésebb bizonyítékai Eperjes és környéke magyar eredetének. Kár, hogy Gömör nagyszerű tanulmányában nem rajzolja meg a mai Eperjes részletes társadalmi, gazdasági és kulturális helyzetképét.

A városképek galériájában negyediknek Losonc portréja következik. Losonc az összeomlás előtt egyik legnyüzsgőbb és legélénkebb ipari

telepe volt az országnak. A békekötés után halott város lett belőle. Ipara és kereskedelme nem tudta felvenni a versenyt a cseh történelmi országok fejlettebb protekcionizált iparával s a régi híres gyárak egymásután szüntették be üzemüket. Erről a szomorú folyamatról s ennek gazdasági és társadalmi vonatkozásairól számol be szép írói eszközökkel megírt tanulmányában Darkó István.

A történelmi és irodalmi érdekes-ségű Lőcséről Szalatnai Rezső írt költőien szép tanulmányt. Valóban: úgy tűnik, ha végigolvassuk Szalatnai pompás írását, mintha Krudymondatok muzsikája zsongná körül érzékeinket. A város multja és jelene, a legendás alakok, a régi házak és drága műemlékek meglepőnek. A mult feltárásán kívül a szerző a jelenre is utal s beszámol az új életkörülmények közé került város legfontosabb megnyilvánulásairól. Színes és értékes a tanulmány az a része, ahol Szalatnai a város irodalmi emlékeiről számol be. Mert Lőcsének szép és gazdag irodalma van. Gondoljunk csak Jókai Mór-ra, Dayka Gábor-ra, Mikszáth Kálmán-ra, Krudyra és Szabó Dezső-re, hogy csak a mieinket említsük!

Ilyen okos és józan vonalvezetéssel rajzolták meg a „Szlovenszkói városképek” szerzői öt különböző felvidéki város képét. Ismertük ezeket a városokat, jártunk-keltünk faluk között, ám mégis úgy tűnik most, mintha az írók felfedezték volna számunkra, mintha közelebb hozták volna hozzánk valamennyit. (Sándor László)

A SZEGÉNY EMBER ÉLETE.
(Kiss Lajos könyve. Athenaeum 1939.) Szomorú elégtétel az emberiség megdöbbenően lassu és akadékos haladásáért, hogy az igazságot nem lehet sokáig kikerülni. Ha elkerülük is, utána szalad az embereknek. A világháborús összeomlás óta a helyzet taktikusai pl. mennyi mindent megtesznek, hogy eltakarlják a lényegét a mégis csak látni

akaró ember elől: tudósok csinálva elméleteket a műveltség alkonyáról, filozófusok tömegek lázadásáról beszélnek rejtélyes nyelven — mert itt a lázadó tömegek alatt azokat kell érteni, akik emberi életet szeretnének élni — a politika ügyeskedő taktikusai oltárt emelnek a faji gondolatnak s betevő falat helyett faji elsőséget adnak a nyugtalan tömegnek. Ellensúlyozásul fiatal szociográfusok felméri a nép helyzetét, a hatalom pártolja is őket bizonyos pontig, amíg nem mennek túl az akadémiai megállapításon, — ha azonban a valóság helyzetéből következtetni mernek egy másik valóság szükséges és erkölcsi voltára, akkor a tudományos ügy, melynek szolgálatába állottak, hirtelen bűnüggyé változik. Hivatkozzunk a magyar falukutatók közismert esetére? Hivatkozzunk a magyar táj és néprajzi kiállítás hirtelen bezárására? Post equitem sedet atra cura — a valóságot nem lehet elkerülni s a szegény ember élete az a valóság, mely keresztül sít minden politikai művihart és minden ádáz gyűlölködést.

Kiss Lajos a tudós biztosságával és a valóságlátó ember jó lelkiismeretével írta meg a munkát, művészen és reálsan, ahogyan évtizedeken át látta, talán egyébre se gondolva csak az igazi helyzet pontos ábrázolására és mégis, vagy talán éppen ezért, rég nem olvastunk lelkiismeretet jobban megmozgató munkát, mint az övé. A szegény ember élete! Hiszen sokan, mindig többen érezzük magunkat szegény embereknek, akiknél nem annyira a helyzet, mint inkább a tehetetlenség és a lealázottság tudata okozza ezt az érzést és közben megfélemlítünk azokról az igazi szegény emberekről, akik egy ezeréves tragédiát cipelnek fáradt vállaikon s akiknek sorsában talán az a legtragikusabb, hogy nincsenek is tiszta tudatában elesettségüknek. Szegény az, aki mástól él — ezt a meghatározást adja Kiss Lajos, holott a valóságban kölcsönösen élünk egy-

mástól, egymás munkájától, de mit ér ez a valóság az olyan embereknek, akiknek a mástól élése csak kötelességet jelent és nem emberi életre való jogot.

Kiss Lajos azt tervezi, hogy ezután megírja *A szegény asszony életét* s akkor egész nagyságában megelevenedik előttünk az alföldi magyar tragédiája.

Ehhez a tragédiához már a most megjelent könyv is súlyos adatokat szolgáltat. Két részre tagolja könyvét Kiss Lajos: a *nehézen élők* és *könnyen élők* csoportjára. Mindkét csoportban a sorsok nagy változatosága s mindkét csoport életében teljes bizonytalanság, kiszolgáltatottság. Ez az összekötő kapocs. Kezdi a kis kanász sorsának vázolásával, akinek az a végzete, hogy „más keze lába legyen” s ez alkalmul szolgál az írónak, hogy megvilágítsa, milyen helyzetek kényszerítik a szegény embert arra, hogy éhezzen vagy „radó” (=rossz) vagy „kénytelenségből lött” gyerekeit fejletlenül erre a pályára adja s alkalmat ad arra is, hogy a kanászbéreket ismertesse a múlt század reformkorszakától kezdve a mai napig, hogy ismertesse egyszerű étrendjét, kiszolgáltatottságát („a kis kanásznak még a sóprú is parancsol”), játékait, melyekkel gyér vigasztalásul százados gesztussal tűrhetővé csalta életét.

Felvonulnak azután sorra előttünk a többi nehézen élők: a kisbérres, aki sok fáradtságnak és — serdülő korában — sok kísértésnek is van kitéve („ha a gazdasszony alákap”), az ígás kocsis és a kubikosok csoportja, mely titáni munka és kockázatok árán biztosítja viszonylagos függetlenségét. Ezeknek a sokszor gyalogjáró, uccán háló, családi élettől sok időre elszakadt, hőségnak, fázásnak kitett kubikosoknak dokumentális rajzát adja Kiss Lajos, olyat, amilyenre csak teljes tárgyismeret, művészi meglátás és igazságérzés ihleti az írókat.

A könnyenélőkről sem kell azt gondolni, hogy nagyon elkerüljük az

élet göröngyös oldalát. Az emberi természet mindenütt kialakítja a konjunkturát: a szegény emberek közt is vannak ügyeskedők, akik másnak engedik a dolog nehezebb részét, akik már gyermekkorukban szeretnek kóborogni s csak az évszázad idejére jelennek meg, hogy az asztalnál mint „Orca Gáspár” és „Pofa Tamás” hallgassák a rokonok kötekedéseit. Természetes, hogy a lócsi-szár, a funerátor, a halottpénz-szedő, a kérés, a lajtos egy árnyalattal kevesebbet dolgoznak és többet keresnek, mint robotos társaik, de sorsuk nekik sem biztosabb, az életük is állandó kétség és bizonytalanság. Valamennyiüket a változó események sűrű sorozata tanítja arra, hogy „türelőm köll a szögénységön”. Ennek a szegénységnek kitűnő tipológiáját adta Kiss Lajos könyvében, melynek igen értékes része a mű végéhez csatolt 12 oldalas *szómagyarázat*. Még jobban emelte volna könyve értékét, ha a szegény ember egyes típusait, képekkel is illusztrálja. (K. G.)

HERCZ GYÖRGY VERSEI. Egy verskötet elbírálásánál, a benne megmutatkozó írói magatartás, helyesebben: ideológiai alap, csak másodsorban érdekelheti a kritikust, hiszen bármilyen műfajú irodalmi mű első követelménye a kifejezési forma, a „mesterségbeli” felkészültség, — a többi szempont már nem is annyira az íróra, mint eszmei állásfoglalásának életrevalóságára irányul, tehát nem csupán az alkotó egyént érinti.

Hogy a kritikus — jelen esetben — mégis fölcseréli e kettős szempont sorrendjét, többé-kevésbé érthető. Napjaink zürzavarában, az igazi szellem ápolóinak és hirdetőinek meghátrálásakor üdítő élmény olyan író művét olvasni, aki a kor barbárságai közepette is meg tudja őrizni lelki egyensúlyát, erkölcsi magaslatát és bizakodó hitét.

Hercz György verseskötetének elolvasásakor (*Idegenből-idegenbe*, Faust-kiadás, Bpest.) ezek az első

benyomásaink. Sok megpróbáltatást átélt ember versei ezek, de a világ bármelyik sarkába is üldözve végzete, mindig hű maradt önmagához és eszmei hagyományaihoz.

Szélesen hőmpölygő verssorai olykor finoman halk, olykor keserűen kifakadó érzelmeit rokonszenves egyszerűséggel elevenítik meg s ha egyénisége itt-ott nem is tud teljesen áttörni Kassák verseinek zenei és szerkezeti fölépítményén, kölete — egészben véve — értékes. Jónéhány verse kiemelkedő darabja a legújabb magyar költői termékeknek. (Berkó Sándor)

KEMÉNY JÁNOS: ÍTÉLETIDŐ.

Alaphangjaiban a természet, a havas romantikus és önfeledt magasztalása ez a novelláskönyv. Urak, vadászok, süketfajdok, medvék, kutyák, erdőkerülők, munkások és pásztorok tűnnek fel a lapokon s maga a nagytermészet, a havas is megismerésére jelentkezik. S mind e buja istenítés ellenére, az olvasó csodálkozással érzi, hogy semmi nyomot nem hagy benne a havas, (a Havas). Nem ismerte meg jobban, nem szerette meg, csupán olvasott egy írótól, aki elragadtatással beszél róla. A természet szépségeinek szeretete és dicsérete minden időben a szép lelkek érénye volt, az író erejéhez azonban ezenfelül a szuggesztív is nélkülözhetetlen. Biztosítania kell az olvasót, hogy amit lát, az úgy van és úgy igaz. Ezt viszont hasztalan keressük az Itéletidő novelláiban.

Talán indokolja fokozódó kétkedésünket, mely végül már a havas szépségei iránt is felmerül, szerzőnek egyéb dolgokat illető, egyébként igen ritka és néha csak félmondatokban, utalásokban megnyilvánuló állásfoglalása. Rajongó és felszínes természetszemléletét talán mint kívülállók elfogadjuk, hisz nem ellenőrizhetjük s végeredményben nem intellektuális, hanem érzelmi természetű. Társadalomszemléletét azonban mérhetjük s a vadász urak uri életéről híven beszámoló Kemény János megállapítá-

sait nem fogadjuk el a „havasi emberekre“ vonatkozóan, „akiknek nincsen se hitük, se nemzetiségük, csak egy végzetes nagy szenvedélyük: a pálinka“. Mert mi mindenkinek nincs és mi mindenre volna még szükségük az említetteken kívül a havasi embereknek?! Az uraság ebben a kérdésben nem marasztható el, hisz „a cselédek is ugyanazt kaptak ebédre, mint az uraság“, sőt „tejeskávé helyett könnyű elegyített gabonapálinkát“ s a kocsis ezenkívül pakli hetes-dohányt“. Ellenben igenis hibás a „parasztból lett ur“, kinek „társadalomszemlélete kedélytelen, fallal vetteti körül magát s úgy kukkol aranyán. Fölfelé demokrata ugyan, de lefelé öklét mutogatja. Rajta törik meg az építő akarat s a szándék, mely közelítené egymáshoz a népet, meg a polgári társadalmat“. Ennek eszébe sem jut a kézenfekvő megoldás a gabonapálinkával és dohánnyal s szinte kényszerítőnek látszik a nép és polgári társadalom mielőbbi összebékülésének érdekében elvenni a paraszttól az urraléves lehetőségét.

A husz cím közül, melyek egy része táj és hangulatleírás, mindössze két-három novella emelkedik ki, figura pedig talán egyetlen, Harmat, a zsidó fatiszttviselő mindez stilizáltság ellenére is életszerű alakja. A többiek, Styefán a román juhász, Jankó a tót favágó és Péter az erdei rabló vértelenek és valószínűtlenek.

A stílus kinosan gondos és fölöslegesen precíz. (...öreg Lup Styefán... ott fekszik mélyen a föld alatt a román temetőben, mozdulatlanul.). Sokszor keresett (...tötyögött túlméretezett „gojzer“ bakancsában a pláj-on.) Gyakran túlbeszélt (...a Kegyelmes Ur félfedetű Kölber-kocsija... a kerékküllőkön mindeniken egy-egy hosszú, vékony kanári-sánga sáv.). Néhol pedig hasonlatokra bukkanunk, melyekkel nem tudunk mihez kezdeni. (Mint kés alatt a zsenge gyermek, sikoltott halkán a legelő...) (KKJ.)

V I L Á G S Z E M L E

Mint a múlt ősszel, a berchtesgadeni és müncheni kapitulációk előtt, most is egy pontra irányul a világ érdeklődése — ha még nem is olyan izgatott várakozással, mint akkor... és ez a pont most is: London... Londonban állítólag most pecsételik meg Spanyolország sorsát; Londonban most döntenek el, milyen magatartást társítanak a demokratikus államok Németország és Olaszország további terjeszkedésével szemben; Londonban tárgyalják a Hainan-sziget megszállása után Japánnal szemben való fellépést; Londonban gondolkoznak a Schacht-bukása után előállott katasztrofális német gazdasági helyzeten, a Kelet- és Középeurópát fenyegető német mozdulatokon, a palesztinai kérdés megoldásán, a zsidó menekültek elhelyezésén, stb., stb. Londonban — és nem Párizsban — dől el ma már az is, hogy milyen politikát kövessen maga Franciaország is, amely München óta úgyszólván foglya egyetlen szövetségeseinek (és egyben hitelezőjének): Londonnak...

Anglia büszke lehetne mai vezető szerepére — amely nem kis mértékben megnagyobbodott hadierőjének eredménye — ha elsőbbségét annak köszönhetné, hogy barátai saját békéjük és biztonságuk erős és hű őrét, ellenfelei pedig a legyőzhetetlen ellenséget, a világ népei pedig a béke erős biztosítékát láthatják benne — úgy, ahogy azt Anglia mai vezetői állítják. De ha nem? Ha ellenkezőleg: London mai látszólagos hegemoniája éppen abból áll, hogy szövetségeseit, saját megnövekedett hatalmával, mind újabb engedményekre kényszerítse és ugyanakkor az ellenséget, mind újabb követelésekre bátorítsa? Mert akkor vezető szerepe — a súlyos hajó kapitányának szerepe volna, aki még hozzá maga is bűnös a hajó elsüllyedésében és mindennek tetejében matrózait arra használja fel, hogy saját málhát mentse a partra...

Mit készít London? Chamberlain eddigi politikáját megváltoztatva — energikus „nem”-et Berlinnek, Rómának, Tokiónak? Vagy — az eddigi politikát folytatva — újabb „baráti tanácsokat” az engedékenységre Párizsban, Washingtonban és a közvetlenül veszélyeztetett kis államoknak — a béke újabb „megmentését” (a más bőrén) — egy új Münchent?

Naponta olvashatjuk az újságcímekben: „Anglia nem megy tovább az engedmények politikájával”, sőt „energikusan szakít” vele, sőt olyan hangok is hallhatók egészen komoly formában, hogy Anglia — és Franciaország — komolyan rászánták magukat a fegyveres leszámolásra, amely most már a közel hónapok, sőt hetek kérdése.

Számoljunk le mindenekelőtt ezzel az utóbbi feltevessel. Amellett, hogy arra semmilyen komoly jel, az angol és francia kormányoknak semmilyen konkrét lépése, vagy nyilatkozata nem ad alapot, nehéz, szinte lehetetlen feltételezni, hogy Anglia vagy Franciaország *akarna* háborút, amely *ma* csak kétféle lehet: *1. gyors háború a Szovjetunióval együttesen*, amely a totális központi hatalmak vereségével egyidejűleg Moszkva megerősödését és a bolsevizmus középeurópai győzelmét jelentené és *2. hosszú háború a Berlin-Róma és London-Párizs tengelyek között a Szovjetunió semlegességével*, amely az összes hadviselők teljes kimerülésével és megint csak az orosz kolosszus megerősödésével végződne. Világos, hogy a mai Anglia és Franciaország mindkét eshetőségtől irtózik és politikusaik nem üres frázisokat puffogatnak, amikor úgyszólván minden beszédükben hangoztatják, hogy a háború (értsd: a két tengely közötti háború) „az európai civilizáció” összeomlását jelenti. Számukra elfogadhatóbb —

és erre is irányítják, amennyire tehetik, kombinációik élet — a harmadik eshetőség: a Nyugat négyese (elől Németország, Olaszország — mögöttük, nyíltan vagy titokban, Anglia és Franciaország) a Távolkelet ötödikével együtt — Európa Kelete ellen. Az ilyen háborúban talán senkise kockáztatna éppen mindent, mindenki nyerhetne valamit és főleg: „a civilizáció összeomlásának” biztos perspektívája helyett „a civilizáció megmentése” állna a szemek előtt... De ez a harmadik eshetőség *ma* (ma még) nem vehető számításba: ahhoz túl nagyok az egymásközötti ellentétek (sőt, éppen ezek vannak ma előtérben) és talán még nagyobbak az egyes államok *belső* ellentétei.

A mai angol és francia vezetők tehát nem *akarhatnak háborút*, békét akarnak. Nem *a békét* egyszerűen és „örökre”, hanem olyan békét, amely lehetővé teszi a későbbi jobb kilátásokat ígérő háborút. Az *ilyen* béke pedig nemcsak kizár minden valóban erélyes lépést a támadókkal szemben, de újabb engedményeket tesz szükségessé azokkal az ellenfelekkel (Németország, Olaszország, Japán, Franciaország) szemben, akiket újabb tér- és erőnyerés nélkül az összeomlás fenyeget. Anglia és Franciaország minden konkrét, látható lépést az utóbbi hetekben — kivéve Chamberlain és Daladier harcias *beszédeit* — az újabb engedmények irányát mutatják. Mindenekelőtt az olasz-francia konfliktusban: alig pár nappal Daladier mellvéregető beszéde után, ennek külügyminisztere, *Bonnet* interjuban, amelyet a *Times* is közöl, kijelenti, hogy Olaszországnak igaza volt, ha az 1935-ös Laval-Mussolini-egyezménnyel (amelynek különben, mint az akkori kormány tagja, maga Bonnet is társszerzője volt) és az abban foglalt engedményekkel nem volt megelégedve és a támadókkal való titkos tárgyalásokkal bizza meg ezek ismert franciaországi ügynökeit, *Baudouin*-t, a Banque d'Indochine vezetőjét és *Brinon*-t, Hitler személyes hívét. Ugyanakkor ha nem is ismeri be, amit igen komoly helyeken állítanak, hogy Franciaország végre is hajlandó lesz megosztani a tuniszi protektorátust Olaszországgal és autonóm jogokat biztosítani a korzikai olasz alattvalóknak, nem is cáfolja ezeket a híreket. Ismét felmerült a *négyhatalmi* (angol-francia-német-olasz) konferencia terve, amelyet Chamberlain támogat és Bonnet nem ellenez és amelynek az volna a célja, hogy döntson a négy állam közötti világkérdésekben, főleg a francia-olasz konfliktus kérdésében. Az angol vezetők ezzel kapcsolatban azzal hitegetik a franciákat (nem a hivatalos köröket, hanem ezekkel együtt: a francia közvéleményt), hogy egy ilyen konferencia, a müncheni négyes hasonmása, annak nem folytatója és hogy azon már nem Anglia fogja Franciaországot térdénállásra tanítani, hanem Németország fogja Olaszországot mérsékletre inteni. Azonban egyelőre azt látjuk, hogy a németek nyíltan buzdítják Mussolinit és amíg a angol-francia „tengely” két vége felváltva egymást (mindig a *másik* fél) terhére engedményeket tesz, addig a berlin-római tengely elég jól működik: Itália és Németország felváltva segítik egymást az előretörésben.

Bizonyos surlódások persze vannak a berlin-római tengely működésében is. Németország nem jó szívvvel mondott le a spanyolországi kalandgyümölcsöiről Olaszország javára és Olaszország megkísérelte, hogy Németország közép- és délkeleteurópai terjeszkedését egy lengyel-román-magyar balkáni egyesülés létrehozásával megállítsa. De ezek a kérdések nem vittek az összeütközésig és a németek ma éppugy tapsolnak Olaszország spanyolországi sikereinek, mint, ahogy Olaszország nem akadályozza meg Magyarországot abban, hogy Olaszország vazallátusát német barátsággal cserélje fel és ha Ciano Lengyelországban és Jugoszláviában szorgalmasan építi is az olasz befolyást, elnézi azt, hogy látogatásait mindenütt megelőzik Ribbentrop vizitjei, vagy a németek már ellensúlyozó-

lépései.

München egyszerű megismétlése természetesen nem lehetséges. A demokratikus államok közvéleménye élénken tiltakozik minden további engedmény ellen és elsöpörné azt a kormányt, amely a nyílt kapituláció szegyenét borítaná magára és országára. Ettől különösen lehet tartani Angliában, ahol hamarosan általános választások lesznek, amelyeken Chamberlain és a konzervatív párt csak úgy mentheti meg többségét, ha *látványosan* erélyes, de legalább Anglia és a demokrácia presztízsét nem sértő lépésekkel biztosítja azt, amivel dicsekszik és amit ígér: a tartós békét.

A második Münchent — vagy az első folytatását — tehát Chamberlainnak úgy kell megrendeznie, hogy az észrevétlenül, részletekben és könnyen emészthető formában kerüljön a köztudatba. A támadókat újabb, zajos foglalásoktól egyelőre azzal igyekszik visszatartani, hogy gazdasági segítséget ajánl fel: Hudson és Stanley, kormánya tagjait és pénzübereket küld Németországba, amely Schacht bukása után a gazdasági tönk szélén újabb ugrásra készen áll. Hasonló támogatással kecsegteti Olaszországot is és hogy ezt is elfogadhatóbbá tegye, gazdasági missziókat küld Varsóba is, Moszkvába is és „gazdasági offenzíváról” beszél, amelynek az volna a bevallott célja, hogy a már-már elviselhetetlen hadikészülődések terhén enyhítsen, fokozza az exporttevékenységet — a valóságban pedig: hogy nyersanyag-ellátással és hitelnyújtással csökkentse a támadók zseblázát és türelmetlenségét.

A második (részleges és burkolt) München egyik fejezete a spanyol-kérdés rendezése is, úgy ahogy azt most Londonban főzik és tálalják. Francot — vagyis Olaszország befészkelődését a Pyreneusok és Gibraltár közé, Franciaország és Északafrika közé — egyszerűen elismerni, miután Rómában kataloniai győzelmét Chamberlain látogatása alkalmával eldöntötték — kicsit tulerős volna... Ez nemcsak az angol és francia választókat sértené, de elkeserítené a francia és angol *katonai* köröket is, amelyeknek szószólói (itt: Eden, Duff Cooper és mások; ott: Buré, de Kerillis és mások) nem szűnnek meg jajveszékelni. Miután az angol és francia diplomácia eredeti terve: (a spanyolországi „közép-megoldás” angol és francia osztozkodás alapján) az új helyzetben már nem lehetséges, az új cél az volna, hogy most már az olaszokkal és németekkel osztozkodjanak Francon és győzelmén olyképpen, hogy amíg amazok viszik a katonai és politikai babért, ők gazdaságilag segítsék és tartsák fogva a győztest és ha ez megint nem elég a közvéleménynek, ez azzal vigasztalódhatnak, hogy — más Francoról van szó, egy új Franco tábornokról, aki hajlandó eddigi barátait félretéve Spanyolország függetlenségét biztosítani, sőt, erre a célra Angliával szövőtkézni. Franco „megnyerésében” és szépitésében az angol vezetőkörökkel vetekedik a francia diplomácia Léon Berard canossajárásával, amelynek során a félhivatalos és Franco-barát sajtó Franco és Jordana tábornokok magatartását dicséri, mialatt ezek a Franco-Hitler-Mussolini találkozást készítik elő és a „Völkischer Beobachter” a készülő spanyol-olasz katonai szövetségről ad hírt. Nem hiába írja Buré, a spanyolországi kapituláció ellensége és a francia nagyvezérkarhoz közel álló jobboldali „L'Ordre”-ban Léon Berard burgosi utjával kapcsolatban: „Szomorúan mosolyogtam, amikor (Bérard urnak) legújabb jelentését olvastam: kijelenti, hogy nagyon meg van elégedve azzal az előzékenységgel, amellyel Jordana tábornok fogadta. Talán attól tartott, hogy majd úgy fogadják, mint Schuschniggot Berchtesgadenben?” Közben Franco angol közvetítéssel (az angol ellenzék szerint angol hadihajó *segítségével*) megszállja Minorca szigetét, amely a Franciaország és Francia Marokkó közötti ut sorompójává lehet az olaszok kezében és ugyanazon a napon, Berlin és Róma előzetes tudtával Japán megszállja Hainan szigetét...

Szándékosan állítjuk az utóbbi eseményt ebbe a sorba, mert itt Japán már nem mint „Ázsia purifikátora lép fel, hanem, mint a Berlin—Róma—Tokió-háromszög tagja. A Hainan-sziget Kína délkeleti sarkával szemben, a japán Formosa-sziget folytatásaképpen ezzel félkört alkot és veszélyezteteti Francia-Indochinát, Anglia utjait Hongkong és Ausztrália felé, valamint az USA birtokában lévő Filippi-szigeteket — és semmilyen jelentősége sincs a japán-kinai háború szempontjából. Ebben az ügyben is, mint az európai hasonló esetekben Anglia és Franciaország a hangos tiltakozás és csendes türés politikáját folytatja és ha elmennék odáig, hogy Csang-Kai-Sek-nek pénzbeli támogatást nyújtanak, ezt részben az USA nyomása alatt, részben pedig a kínai ellenállás megerősödésének hatására teszik: Csang-Kai-Sek győzelme esetén nem akarnak hátrányban maradni az USA-val szemben. De ebben is oly óvatosak, oly óvatosan vigyáznak arra, nehogy Japánt nagyon megsértsék, hogy Hainan-szigetnek megszállásával csaknem egyidejűleg Indokína francia kormányzója lezárja a kínai-indokínai határt...

Folytatható-e sokáig ez a politika? Elérhetik-e Anglia és Franciaország ezen az uton akár nagy áldozatok árán is, (de mindig a másik vagy harmadik fél kárán) — a céljukat: a valamennyire is tűrhető békét az elfogadható háborúig? Véghezvihetik-e a második, a csendes és észrevétlen müncheni kapitulációt? Ezt a jövő, talán a közel jövő megmutatja. Nemcsak Angliától és Franciaországtól függ, talán egyáltalán nem. A „csendes, lassú München“-t elég nagy mértékben akadályozzák a német és olasz támadók, akiknek nemcsak gyors, hanem hangos sikerek kellenek. Ezt követeli, ezt sürgeti egész belső helyzetük, amelyet most már ők maguk is (Hitler például) „katasztrófálisnak“ tüntetnek fel. Talán nem azért, hogy azonnal háborút kezdjen, ez igen veszélyes volna — de talán azért, hogy az elért eredményeknek hangos és látható nyomatékot adjon. Olaszország mindenesetre komoly katonai lépéseket tesz. Németország, amelynek „nincsenek területi követeléseik Európában“, biztos berlini sajtótudósítások szerint lázasan készül Közép- és Délkelet-Európa népeinek gazdasági leigázására, amidőn Magyarországtól máris követeli, a többiek-től követelni készül, hogy egész gazdasági szervezetüket a német hadicélok szempontjából építsék át és addig is: adjanak olcsó kenyeret, húst, petróleumot, stb. Németországnak és vegyék meg tőle azt a drága „Schundwaret“, amelyet ma már a gyarmatok is visszautasítanak. Ha ezt az „alkalmazást“ (amely akár a „clearing“ nevet viseli, akár más néven kerül forgalomba, a jó közgazdászok mindig csak csendes rablásnak tekintenek) a szóban forgó államok visszautasítják, mint azt hősiesen ellentálló és a német ügynökséget tűzzel-vassal irtó államunk teszi, nem kell-e Hitlernek megint hangos és kézzelfogható eszközökhöz nyulni, hogy a másét megkapja és az angoloknak-franciáknak megint nyílt helyszínre repülésekkel szintvallani?

A lassú és csendes „békementés“ számításait zavarják a távolkeleti események is: a kínai ellentállás mind nagyobb sikere, Japán belső bomlása, a japán hadseregben mind gyakrabban előforduló „defekciók“, tömeges harakirik és lázadások. Néhány hét óta elkészült és megnyílt az a burma-yunnani, több ezer kilométeres műút, amely Dél-Középkínát Turkesztánnal, a Szovjetunióval és ezen keresztül Európával szárazföldi uton összeköti; Csang-Kai-Sek, aki eddig visszavonulásával és a defenzív ellentállással huzta ki a háborút, offenzívát ígér, csapatai több helyütt támadásba mentek át. Az u. n. „partizán“ kínai szabads csapatok tevékenysége mind láthatóbbá válik: míg ez eddig csak Peking közelében és Mandzsuriában nőtt túl a rajtaütéses guerilla-harcokon, most a Jang-Cse folyónál Hankau-t veszélyeztetik és Shanghai-t megközelítik, míg az északi

Zse-Che tartományban a mandzsuriai szabadcsapatok vezére, Li-Du tábornok megalakította a „12-ik partizán hadsereget“, Jan-Csen-Ju tábornok vezetése alatt, amelynek egyik feladata, hogy Korea területére terjessze ki a japán-ellenes harcot.

Spanyolországban sem egészen a nyugati diplomácia számításai szerint mennek a dolgok. A spanyol köztársaság csendes eltemetését akadályozza, hogy ez erélyesen folytatja az ellenállást. Milyen kilátásokkal? A német katonai sajtó, amely szereti olvasóit tárgyilagosan informálni az ellenfél erejét illetőleg és ma is, amikor sokan az orosz ellenség legyengüléséről és harcképtelenségéről beszélnek, állandóan ennek újabb nagyarányú növekedéséről ír, Miaja-tábornok hadseregéről is azt a véleményt fejezi ki, hogy az még sokáig ellentállhat. Mintegy félmillió katonát kitevő, elég jól felszerelt és fedezett négy hadsereg áll a Negrin-kormány rendelkezésére; magát a fővárost a „központi hadsereg“ védi, négy hadtest Aran-jueztől Guadalajaráig; három teljes létszámú hadtestből áll a Levante-hadsereg, amellyel a betonba épített „Metallava-vonal“-on Valenciát és a tengerpartot védi a terrueli győző; a mintegy 900 kilométer hosszú tengerpartot védi Cartagena-i bázisától az eddig még veretlen hadiflotta és a kikötésre alkalmas pontokon kiépített parti erődítmények; a déli hadsereg két hadtestet, az estramadurai hadsereg négy hadtestet foglal magában, amelyekkel együtt a Miaja hadsereg 13 hadtestet tesz ki, ezekhez csatlakozik 3 manőver-hadtest, Miaja közvetlen rendelkezése alatt. Ami e jelentős hadsereg munició-ellátását illeti, az nem biztosítható külföldi források nélkül, oly mértékben, mint azt Franco teheti olasz segítséggel, de nagy mértékben biztosítható Madrid, Valencia, Albacete, Cindad Real, Alicante és Sagunto üzemeiből, amelyek teljesen hadianyaggyártásra épültek át, emellett a tenger-felől való hadianyagellátást is lehetővé teszi bizonyos mértékben a hosszú tengerpart és nagy kikötők. Végül ami az élelmiszer-ellátást illeti, a mostani köztársaság tíz tartománya mintegy 10 milliónyi lakosával sokkal jobb helyzetben van, mint volt a köztársasági Katalonia és Barcelona, amennyiben elég termékeny területeket foglal magában ahhoz, hogy jelentékeny élelmiszer-behozatalra ne legyen utalva. Mindezen erőforrásokkal és a spanyolok ismert harci kitarásával — ha a szerencsájük is segíti — a spanyol köztársaságiak nyilván addig akarnák kihuzni, amíg valamely lényegesebb esemény a nemzetközi helyzetben változást idéz elő... (K.)